

*0: EK
*1: 2009-2010
*2: 7
*3: WordXP
*4: 7de vergadering
*5: Dinsdag 3 november 2009
*6: 10.00 uur
**

Voorzitter: Van der Linden

Tegenwoordig zijn 70 leden, te weten:

Asscher, Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Benedictus, Van den Berg, Biermans, Van Bijsterveld, De Boer, Böhler, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Elzinga, Engels, Essers, Flierman, Franken, Goyert, De Graaf, Hamel, Haubrich-Gooskens, Hermans, Hillen, Ten Hoeve, Hofstra, Holdijk, Ten Horn, Huijbregts-Schiedon, Janse de Jonge, Van Kappen, Kneppers-Heijner, Kox, Kuiper, Lagerwerf-Vergunst, Laurier, Leijnse, Leunissen, Van der Linden, Linthorst, Meindertsma, Meurs, Noten, Peters, Putters, Quik-Schuijt, Reuten, Rosenthal, Schaap, Schouw, Schuurman, Slager, Smaling, Strik, Swenker, Sylvester, Tan, Terpstra, Tiesinga, Thissen, Vedder-Wubben, Vliegthart, De Vries, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld, Willems en Yildirim,

en de heer Bos, viceminister-president, minister van Financiën, de heer Hirsch Ballin, minister van Justitie, en de heer De Jager, staatssecretaris van Financiën,

alsmede mevrouw Vermeij, de heer Koopmans en mevrouw Neppérus, initiatiefnemers.

**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee dat is ingekomen bericht van verhindering van het lid:

Hendriks, wegens persoonlijke omstandigheden.

**

Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen.

*B

!Algemene financiële beschouwingen!

Aan de orde zijn:

- de algemene financiële beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota 2010 (32123).

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Biermans** (VVD): Mijnheer de voorzitter. Drie weken geleden vonden in deze Kamer de algemene politieke beschouwingen plaats. Mijn fractievoorzitter hield het kabinet voor dat het op

zijn handen zat; en dat terwijl ons land door de crisis meer dan ooit daadkracht, durf en doorzettingsvermogen van het kabinet nodig heeft. De financiële crisis is een economische crisis geworden. Tevens is er door de maatregelen van de regering om de bankcrisis te bezweren, de ongebreidelde uitgavendrang van het kabinet -- plus 51 mld. aan uitgaven tussen 2008 en 2010 -- en het begrotingstekort sprake van een crisis van de openbare financiën. De nationale schuld bedraagt in 2010 maar liefst 328 mld. en is nog nooit eerder zo hoog geweest. Het begrotingstekort beloopt in 2010 ruim 35 mld. Die gigabedragen staan symbool voor de Nederlandse Staat als reus op lemen voeten. De oproep van mijn fractie was: regering regeer.

Voorzitter. Met de oproep "regering regeer", zou ik de bijdrage van de VVD-fractie aan deze algemene financiële beschouwingen kunnen besluiten. Daarmee zou ik echter de coalitie- en de overige oppositiepartijen van deze Kamer ernstig tekort doen. In elk geval zou ik de kans missen om met de andere partijen de discussie aan te gaan over de zienswijze van de VVD om de crisis te lijf te gaan en over de wijze waarop wij liberalen vinden dat dit kabinet zijn werk zou moeten doen.

Sinds jaar en dag maakt de VVD een tegenbegroting, zo ook voor 2010. In die begroting wordt geconstateerd dat dit kabinet de netto-uitgaven tussen 2008 en 2010 met ruim 25 mld. per jaar laat stijgen. In 2010 stijgen de uitgaven weer met 11 mld. De inkomsten vallen in 2009 24 mld. tegen en in 2010 maar liefst 31 mld. Nederland is volgens het Europese Groei- en Stabiliteitspact in een situatie van een buitensporig tekort beland. De VVD pleit voor een kleinere overheid en minder regels. Dat leidt tot belastingverlaging, economische groei en dus meer banen. De prioriteiten van de VVD in de tegenbegroting zijn onder andere:

- De uitgavenexplosie stoppen, de lasten verlichten en het tekort verkleinen. Door maatregelen, zoals het aanmoedigen van het nemen van een nieuwe baan, het betaalbaarder maken van de zorg en het wijzigen van het financieringsstelsel voor studenten is het tekort van de VVD in 2010 met 5,5 mld. fors minder dan het tekort van het kabinet.

- De VVD zorgt voor een nettolastenverlichting voor gezinnen en bedrijven. Ik noem het afschaffen van de overdrachtsbelasting en het verlagen van het btw-tarief op onderhoud van woningen. Ook halveert de VVD de successierechten. Op termijn worden die rechten afgeschaft. Het tarief voor de inkomstenbelasting wordt verlaagd.

De structurele besparing beloopt in de VVD-tegenbegroting 26 mld. De structurele vermindering van de EMU-schuld 18 mld.

De minister van Financiën zei tijdens het aanbieden van de Miljoenennota in de Tweede Kamer: "... deze crisis biedt de mogelijkheid om echt fundamenteel te heroverwegen waar de overheid zich wel en niet mee bezig moet houden ..." en "... is de overheid effectiever en doelmatiger te organiseren?" en "... zijn acht bestuurslagen en zestien departementen niet te veel?" Het kabinet installeerde 20 werkgroepen om de Staat kleiner en

effectiever te maken. Precies wat de VVD wil! De instelling van de werkgroepen had alleen een jaar eerder moeten plaatsvinden. Waarom is dat toen eigenlijk niet gebeurd? Dan hadden wij vandaag gediscussieerd over de kabinetsvoorstellen om de economie weer gezond te maken. Dan verloren we geen 9 maanden onder het mom dat er sprake is van een majeure operatie en dat daar goed over nagedacht moet worden. Dan zou het kabinet morgen aan het werk hebben kunnen gaan om Nederland krachtiger en solider uit de crisis naar voren te laten komen.

In plaats van het kabinet ook op te roepen om uit zijn slaapstand te komen, prijst de VVD-fractie, nee de PvdA-fractie -- oei, wat een fout! -- in deze Kamer het kabinet voor zijn heroverwegingsoperatie, lees: zijn verder niets doen. In plaats van over hervormingen na te denken, heeft die fractie haar stoffige koffer met socialistische idealen weer van zolder gehaald. Een koffer vol met belastingverhogingen, belastingverhogingen en belastingverhogingen. Onder het mom: de Staat weet wat goed voor u is! De 20%-heroverwegingsoperatie staat voor die fractie nu al ter discussie. In plaats van heroverweging herverdeling. De nieuwe Melkertbanen liggen alweer in het verschiet.

De heer **Van Driel** (PvdA): Voorzitter. Hier moet ik toch even iets van zeggen. De heer Biermans slaat weer eens door. Dat mag, want daardoor hebben wij een leuk debat. Als hij straks onze bijdrage hoort, zal hij tot de conclusie komen dat het niet alleen maar gaat om herverdelen, maar ook om bezuinigen. Het gaat daarnaast inderdaad ook om heffingen. Daar denkt de heer Biermans anders over. Hij denkt alleen maar aan een bezuiniging van 35 mld. en hoopt dan de Staat daarmee verder kan. Ik denk daar anders over. De heer Biermans trekt een vreselijk grote broek aan omdat hij in zijn tegenbegroting 1% minder financieringstekort heeft. Kom, kom, laten wij het een beetje relativiseren. De heer Biermans maakt er een heel nummer van, maar feitelijk is het een betrekkelijk kleine bijstelling.

De heer **Biermans** (VVD): Er komt nog veel meer, maar het is heerlijk om dit geluid van de PvdA-fractie te horen. Tijdens de algemene politieke beschouwingen waren helaas totaal andere geluiden van die fractie te horen. Ik ben de eerste die verheugd is als zo meteen die geluiden van de algemene politieke beschouwingen behoorlijk genuanceerd worden en de belastingverhogingen van tafel gaan. Bij voorbaat dank, collega.

Daar staat het geluid van de fractievoorzitter van het CDA tegenover. De heer Werner riep het kabinet tijdens de algemene politieke beschouwingen op om niet met generieke lastenverhogingen te komen. Wij zeggen liever: in het geheel niet met lastenverhogingen te komen. Het kabinet moet van ons groei van de economie nastreven. Groei van de economie betekent banengroei en dus welvaart. En met welvaart is de

sociale zekerheid het meest veilig. De kracht van de burgers en de bedrijven moet worden aangemoedigd en niet worden ontmoedigd door lastenverzwaringen. De fractievoorzitter van de CDA-fractie meldde overigens vorig jaar dat Nederland er goed voor stond. Sic! Het CDA is er nu trots op dat dit kabinet in 2011 1,8 mld. op de overheidsuitgaven bezuinigt. Het probleem dat opgelost moet worden is echter 35 mld. groot. Waar is het CDA gebleven van 6 jaar geleden, toen Balkenende samen met Zalm de crisis te lijf ging met hervormingen?

Het zal duidelijk zijn dat de CDA-fractie in dezen dichter bij de VVD-fractie staat. Wij blijven graag bij de PvdA-fractie uit de buurt. De geluiden die de coalitiepartijen laten horen, zijn overigens zo tegenstrijdig dat de discussie over de heroverwegingsoperatie de coalitie wel zal doen splijten. Tot dan kan de ChristenUnie gestaag doorgaan met haar betuttelende en het privé domein van de burgers aantastende werk.

Terug naar de crisis. Het is duidelijk dat wij vandaag niet zullen horen hoe het kabinet de overheids crisis aan gaat pakken. De leden van de VVD-fractie willen het kabinet en de collega-senatoren nog een enkel punt ter heroverweging meegeven. De leden van de VVD-fractie zijn van mening dat de overheidsschuld niet onbeperkt doorgeschoven moet worden naar onze kinderen en kleinkinderen. Daarom beperkt de VVD in haar tegenbegroting het overheidstekort meer dan welke andere partij ook. Dit gebeurt onder andere door uitgaven die de Nederlandse economie niet direct raken, zoals die voor ontwikkelingssamenwerking, te beperken. Een andere belangrijke reden voor het beperken van het overheidstekort en de staatsschuld is dat de VVD-fractie het Groei- en Stabiliteitspact van harte omarmt. Dat pact is de garantie voor de EU dat er groei zal zijn. In onze ogen laten momenteel te veel landen zich niets aan dat pact gelegen liggen. Hoewel ook Nederland in de buitensporigtekortprocedure terecht is gekomen, vraag ik de minister toch welke visie hij in dezen heeft? En welke stappen gaat hij ter ondersteuning van het pact in nationaal en internationaal verband zetten? Nederland heeft er, mede gelet op de grote pensioenpotten, groot belang bij dat de EU-landen binnen de regels van het SGP acteren, ook om de inflatiedreiging zo beperkt mogelijk te houden.

Nederland is nog steeds de grootste nettobetaler aan de EU. De vorige minister van Financiën heeft een jaarlijkse korting op de afdracht binnengesleept van 1 mld. Deze korting loopt binnenkort af. Gaat de minister actie voeren om die korting ook in de jaren daarna voor Nederland te behouden?

Van Europa naar de gemeenten. Uit diverse gemeenten klinken geluiden om op termijn -- dat betekent waarschijnlijk na de gemeenteraadsverkiezingen -- tot al dan niet inkomensafhankelijke lastenverhogingen te komen. Het zal duidelijk zijn dat de leden van de VVD-fractie daartegen zijn. In het algemeen omdat lastenverhogingen de economie schaden en in het bijzonder omdat gemeenten geen inkomenspolitiek moeten bedrijven. Hoe kijkt de minister hiertegen

aan? Heeft hij dezelfde mening als zijn collega Van der Laan, die onlangs deze Kamer liet weten dat de lagere overheden zich daar verre van moeten houden? Als de minister onze visie deelt, welke actie gaat hij dan ondernemen? Een klacht die je vaak hoort is dat, hoewel de huizenprijzen dalen, de gemeentelijke belastingen even hoog blijven. Het achterliggende systeem is duidelijk, maar begrijpelijk is het voor de burger niet. Onderneemt de minister op dit terrein nog iets?

Volgens de SP is het failliet van het neoliberalisme gelukkig daar. De Socialistische Partij wentelt zich gelukkig in haar zelfbevestigend gelijk. Eindelijk gaan we terug naar de staat als geluksmachine. Je gooit er €1 in en er komt €0,50 uit. De staat die weet wat goed is voor de mensen. Een staat die aan herverdeling doet en daarmee elk persoonlijk initiatief -- of noem het persoonlijk succes -- afstraft.

De heer **Reuten** (SP): Senator Biermans lokt mij uit en dat lukt hem ook. Ik heb een vraag over het neoliberalisme en de crisis. Voelt de VVD zich nog wel een beetje verantwoordelijk voor wat er gebeurd is? Ik hoor hem daar graag over.

De heer **Biermans** (VVD): Daar zal ik het zo meteen over hebben. Maar eerst wil nog zeggen dat de SP een staat van gemiddelden nastreeft en daarmee van de minimalen.

Het neoliberalisme streeft geen onbepert - lees: ongereguleerd -- marktmechanisme na. De staat dient de voorwaarden te creëren, waaronder het eigen initiatief van burgers en ondernemers het beste gedijt. De staat moet zorgen voor zaken zoals veiligheid, goed onderwijs en activerende sociale zekerheid. De staat dient ook op te treden als marktmeester. Monopolievorming moet worden bestreden, omdat die ten koste gaat van de zwaksten. Daar waar de markt de fout in gaat of negatieve gevolgen voor derden veroorzaakt, zoals milieuvervuiling, dient de staat hard te corrigeren. De staat dient echter niet de markt te willen regelen. Een planeconomie is gedoemd om te mislukken. Die leidt namelijk tot verspilling, opeenhoping van macht en beperking van de vrijheid van burgers en ondernemers. Wij zijn daarom ook tegen een onbeperte Keynesiaanse conjunctuurpolitiek. De staat dient banken niet te verplichten, aan iedereen een hypotheek te verstrekken, zoals in Amerika door enkele presidenten werd verordonneerd. Dat is een van de belangrijkste oorzaken van de financiële crisis, zo zeg ik uitdrukkelijk ook in de richting van de Socialistische Partij. Verder zijn de door de staat gereguleerde lage rentes, de vergroting van de overheidsschulden en het pompen van nieuw geld in de economie door de staat belangrijke redenen voor de economische crisis. Als de staat een van de veroorzakers van de crisis is, staat daarmee tevens voor ons vast dat de staat niet de oplossing voor de crisis kan zijn. Door het opnieuw geld in de economie pompen zorgt de staat er weliswaar voor dat de recessie zich niet verdiept. Het kan zinvol zijn om publieke investeringen die renderen versneld uit te voeren. Beter is het echter om het

overheidsbudget terug te schroeven, de belastingen te verlagen en door een beperking van de bureaucratie het ondernemerschap te ondersteunen.

De heer **Reuten** (SP): Senator Biermans zegt dat de staat een van de veroorzakers van de crisis is. Dat is interessant. Als hij al gelijk zou hebben, maar dat heeft hij niet, dan was de VVD tijdens de aanloop naar de crisis toch vertegenwoordigd in de regering. Dus de VVD is verantwoordelijk voor de crisis, begrijp ik.

De heer **Biermans** (VVD): Voor een deel ongetwijfeld wel, maar voor een ander deel ongetwijfeld ook niet. Ik sprak over internationale verhoudingen en het opereren van grote andere staten die de economie op losse schroeven hebben gezet. In Nederland was er geen sprake van dat banken van staatswege hypotheek moesten verstrekken. In Nederland is de rente niet op die manier laag gehouden. Wel is in Nederland, in ieder geval in de laatste jaren, ontzettend veel geld in de economie gepompt door de Staat.

De Staat dient niet na te streven het ondernemerschap over te nemen door bijvoorbeeld eigenaar van banken te zijn en te blijven; overigens een ideaal dat tijdens de algemene politieke beschouwingen ook de PvdA-fractie voor ogen stond. De minister van Financiën denkt daar gelukkig totaal anders over. Hij acht staatsbanken - of staatsgedomineerde banken? -- een tijdelijk noodzakelijk kwaad. Of toch niet, zo vraag ik hem? Waar liggen voor hem trouwens de grenzen van de staatsbemoeienis met banken en andere financiële instellingen? Hoe kijkt hij tegen de opsplitsing van financiële instellingen aan? Is hij wellicht vóór opsplitsing, omdat daarmee het risico van het geven van staatssteun wordt verkleind? Too big to fail is too big to exist.

Kleine banken mogen van hem failliet gaan. Wanneer mag eigenlijk een bank van hem failliet gaan? Het begrip "systeembank" is geïntroduceerd. Kan de minister ruim anderhalf jaar na dato aangeven wat de contouren van een systeembank zijn? Gelden dezelfde contouren voor een systeemverzekeraar of een systeempensioenuitvoerder? Is hij van mening dat de Nederlandse instellingen ook na een opsplitsing voldoende sterk zijn op het internationale financiële speelveld? Of worden zij door de opsplitsing een willige prooi voor Amerikaanse of Japanse banken, die niet opgesplitst worden? Vindt de minister het belangrijk dat Nederland een sterke financiële sector heeft? Het antwoord op die vraag is ongetwijfeld "ja", maar dan is de vraag: hoe stimuleert hij deze dan?

Het is te prijzen dat de bonussen van bestuurders van banken door politieke druk aan banden zijn gelegd. Dat De Nederlandsche Bank de bonussen van het overige bankpersoneel gaat beoordelen vanuit het oogpunt van prudentie is een goede zaak. De leden van de VVD-fractie vragen de minister van Financiën, inzicht te geven in de criteria die DNB bij dat toezicht hanteert. De leden van de VVD-fractie vinden het in dat verband

onbegrijpelijk dat in Amerika en het Verenigd Koninkrijk één jaar na het begin van de financiële crisis alweer bonussen worden betaald alsof er nooit een crisis is geweest. De VVD-fractie ondersteunt ook het streven van de minister van Financiën naar een adequater en meer systeemgericht toezicht op de financiële sector. Ook het DSB-debacle toont weer aan dat het toezicht verbeterd dient te worden én dat het toezicht adequater dient te worden uitgeoefend. Toezicht is overigens iets anders dan voortdurende staatsinterventie. De publieke en de private verantwoordelijkheid van banken dienen duidelijk te zijn. De solvabiliteitseisen van banken worden verhoogd. Dit heeft natuurlijk direct invloed op de mogelijkheden van de banken om kredieten te verstrekken. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de terugbetalingen van de steun en de rentebetalingen die daarbij horen. Hoe kijkt de minister hiertegen aan?

De heer **Reuten** (SP): Ik wil u het volgende vragen. De wet waarin het toezicht op de financiële sector in Nederland geregeld is, is tot stand gekomen onder een VVD-minister. Het is nu allemaal fout gegaan met het toezicht. Zou het niet eens aardig zijn als de VVD-fractie zegt: dat hebben wij fout gedaan?

De heer **Biermans** (VVD): Dat is wel een zeer boude vraag die u stelt. Ik wil het wat positiever zien, maar dat is misschien het gevolg van mijn kijk op het leven. Als wij die wetgeving dankzij de VVD niet gehad hadden, dan hadden wij pas echt probleem, zo zeg ik tegen de woordvoerder van de Socialistische Partij. Je kunt wel afkraken wat wij hebben, maar als er vervolgens niets overblijft, zijn wij pas echt ver van huis. Overigens dienen internationaal de Nederlandse toezichtregels als voorbeeld.

Tot slot wil ik graag de staatssecretaris namens de leden van de VVD-fractie complimenteren. Ondanks de moeilijke economische situatie is hij in staat gebleken om veel, het bedrijfsleven ondersteunende maatregelen door het kabinet te loodsen. Ik noem de uitbreiding van de verliescompensatie en de willekeurige afschrijving, de verlaging van het gebruikelijk loon voor de DGA, de verruiming van de octrooibox en het vervallen van het urencriterium voor de mkb-vrijstelling. Hij werkt aan de verbetering van de positie van ondernemers en bedrijven. Dat hij de -- weliswaar door hem ingevoerde -- vliegtaks afschaft getuigt van politieke moed. Zijn uitspraak dat ingrepen die het vestigingsklimaat verslechteren uiteindelijk door de burger betaald worden en daarom moeten worden voorkomen, spreekt ons erg aan. Wij zullen hem hierin van harte steunen. De leden van de VVD-fractie maken zich wel zorgen over de vermindering van de administratieve lasten. Wordt de doelstelling van het kabinet wel gehaald? Kan de staatssecretaris onze zorg wegnemen?

Voorzitter. Wij kijken uit naar de reactie van de minister en de staatssecretaris.

*N

De heer **Terpstra** (CDA): Mijnheer de voorzitter. Ik heb met veel belangstelling naar het betoog van de heer Biermans geluisterd. Hij had veel kritiek op het kabinet, maar gelukkig eindigde hij met een lofprijzing aan het adres van de staatssecretaris, die volgens mij in hetzelfde kabinet zit. Daarvoor wil ik namens mijn gehele fractie een dankbetuiging uitspreken.

Vandaag behandelen wij de eerste begroting nadat we ons volledig bewust zijn geworden van de omvang van de huidige crisis. De Miljoenennota 2010 moet worden gelezen tegen de achtergrond van het coalitieakkoord en het beleidsprogramma, beide voor de periode 2007 tot 2011. Daarna is in maart 2009 het crisispakket vastgesteld. Dit zogenaamde aanvullend beleidskader is de reactie van het kabinet op de kredietcrisis en de gevolgen daarvan voor de reële economie.

Voor ik verder ga, wil ik de minister en de ambtenaren die hem bijstaan dankzeggen voor de uitgebreide informatie die wij bijna dagelijks mogen ontvangen. Wij zijn nu met het dossier kredietcrisis aangekomen bij nr. 267. Hierdoor loop ik het risico dat ik vragen stel, die al ergens in de stukken zijn beantwoord. Mocht dat het geval zijn, dan bied ik iedereen en speciaal de minister daarvoor bij voorbaat mijn excuses aan.

Ter voorbereiding op de algemene financiële beschouwingen heb ik uiteraard nagedacht. Dat doe ik wel vaker, maar nu met name toegespitst op de rol van de Eerste Kamer. Waar zouden wij het eigenlijk over moeten hebben? Ik probeer een soort balans op te maken aan de hand van de vraag waar wij nu met de kredietcrisis en het beleid ter zake staan. Belangrijke kenmerken van de huidige crisis vergeleken met alle voorgaande crises zijn de snelheid van de ontwikkelingen en het mondiale karakter van de problemen. De snelheid van de ontwikkelingen wordt duidelijk door een vergelijking te maken met de financiële beschouwingen van vorig jaar. De kern van de boodschap van het kabinet was toen dat we op koers liggen en dat ons land de toekomst met vertrouwen tegemoet kan zien. Binnen Europa deden wij het goed. De werkloosheid was met 4% laag, het overschot op de begroting zat al boven het streefcijfer van 1% in 2011 en de staatsschuld zou onder de 40% van het bbp duiken. Dit zou het laagste percentage worden sinds 1814! Het jaar waarin de ons bekende Cornelis Charles Baron Six van Oterleek minister van Financiën was.

Maar binnen een jaar zijn de cijfers dramatisch verslechterd en is de toon van de Miljoenennota geheel veranderd. De wereldhandel daalt in 2009 met bijna 15% waardoor bij ons het bbp daalt met bijna 5%. Het financieringstekort loopt snel op en door deze grote tekorten loopt de staatsschuld snel op van 45,5% in 2007 naar ongeveer 66% volgend jaar. Tevens dreigt de werkloosheid te verdubbelen tussen 2008 en 2010.

Velen, waaronder de Amerikaanse toezichthouders, hielden het voor onmogelijk dat de problemen bij een klein deel van de Amerikaanse hypotheekmarkt zulke grote gevolgen zouden kunnen hebben. Tevens zijn de gevolgen van het failliet laten gaan van de zakenbank Lehman Brothers in september 2008 danig onderschat. De wereld is al veel meer met elkaar verbonden dan wij als CDA, laat staan de SP, ons kunnen voorstellen. De vraag in hoeverre het CPB en andere bureaus deze snelle wijzigingen hadden kunnen voorzien, is moeilijk te beantwoorden. De Tweede Kamer heeft een onderzoekscommissie ingesteld die de oorzaken van de crisis gaat bestuderen.

Vorig jaar zijn in de Miljoenennota wel varianten opgenomen waarvan in ieder geval twee in versterkte mate zijn uitgekomen, namelijk een lagere groei van de wereldhandel en een relatieve daling van de olie- en grondstoffenprijzen. De derde variant ging over de waarde van de dollar. Deze is eerst wel in waarde gestegen ten opzichte van de euro, maar later dit jaar weer in waarde gedaald. De richting van de ontwikkeling werd wel goed voorzien, maar de omvang is ernstig onderschat. Bij het begin van de crisis is vaak een relatie gelegd met andere problemen in de wereld, bijvoorbeeld de energie- en voedselcrisis. In de bekende motie-Schuurman worden al deze problemen aan elkaar vast geknoopt, terwijl de kredietcrisis op korte termijn zowel energie als voedsel goedkoper heeft gemaakt. Maar bij herstel van de economie kunnen deze problemen weer terugkomen.

In het begin van de crisis is ook vaak een relatie gelegd met het kapitalistisch systeem en met de noodzaak van een moreel reveil. In een discussie in NOVA ergens in 2008 stelde de heer Irrgang van de SP dat het kapitalisme nu definitief dood was. In datzelfde programma nuanceerde de voorzitter van de SER dit optimisme met de stelling dat nu de echte kapitalisten in de wereld de baas zouden worden. Hij wees hierbij naar China, India en het Midden-Oosten. In deze Kamer spreekt de SP, onlangs nog bij de algemene politieke beschouwingen, graag over het einde van het neoliberale marktfundamentalisme. Binnen Europa is de aandacht voor het Rijnlands model weer sterker geworden, met name binnen de Europese Volkspartij. Wij kunnen ons goed vinden in het Rijnlandse model.

Opvallend is dat de discussie zowel in de Miljoenennota als in de Macro-Economische Verkenningen weer is teruggedraagt tot een meer technische exercitie over de aard van de huidige crisis. Is de minister het met deze analyse eens? In de MEV worden veel crises onderling vergeleken. In de Miljoenennota wordt Japan vergeleken met Finland en Zweden. De Scandinavische landen hebben het relatief goed gedaan als gevolg van snel en omvangrijk ingrijpen. Japan is door weifelend optreden jarenlang in de versukkeling geraakt. Daaruit leid ik af dat ons land het goed heeft gedaan qua snelheid en qua omvang van ingrijpen. Hoogstwaarschijnlijk was dit ook de bedoeling van het hoofdstuk in de Miljoenennota, om aan te geven dat Nederland het relatief goed gedaan heeft.

Welke lessen heeft de minister van Financiën nog meer kunnen trekken uit het Zweedse en Finse beleid?

In ons land is Herman Wijffels een van de bekendste CDA'ers die het ernstig betreurt dat niet fundamenteeler wordt nagedacht over alle crises gezamenlijk. Omdat wij altijd met Wijffels om de oren worden geslagen door met name de SP en de ChristenUnie zal ik nu hierover zelf maar een vraag stellen. Volgens Wijffels is de crisis net op tijd gekomen om het tij te keren. Ik citeer: "Wij moeten hele mensen worden, die ratio, gevoel en intuïtie hebben geïntegreerd. Op individueel niveau moeten wij niet langer opereren vanuit het ego maar vanuit het Zelf, dienstbaar zijn in evolutionair perspectief." Aldus een samenvatting in Trouw van 24 september 2009 van zijn inleiding voor oud-studenten van Nyenrode. Omdat ik hier zelf niet veel verder mee kom, zou ik graag aan de minister en aan alle woordvoerders van die partijen die Wijffels onophoudelijk aanroepen, willen vragen of zij het hiermee eens zijn en wat dat dan concreet voor het beleid zou moeten betekenen.

Verder mis ik in de stukken ook de twee zusters Tina en Tara. Beide zusjes waren in 2009 prominent aanwezig in de Miljoenennotastukken. Zij zijn nu helemaal verdwenen. Tina is: There Is No Alternative, en Tara: There Are Real Alternatives. Dat was het hoogtepunt in de Miljoenennota van vorig jaar, maar beide zusjes zijn geheel verdwenen. Is dat ook een indicatie van het minder ideologisch worden van het debat over de crisis en de oplossing daarvan?

Vorig jaar overheerste nog de discussie over de vraag hoe de kredietcrisis is ontstaan. Dit jaar gaat het meer over de gevolgen van de crisis voor de reële economie. Op korte termijn zijn de effecten geheel opgevangen door het bedrijfsleven en de overheid. Vandaar de extra aandacht voor de werkgelegenheid en de overheidsfinanciën. De bevolking heeft nog niet veel van de crisis gemerkt. Bij mensen die hun baan niet hebben verloren, is de koopkracht dit jaar dankzij de crisis zelfs gestegen. Voor het kabinet en ook voor ons allen ligt hier een grote voorlichtende en bewustmakende taak. Onze zuiderburen zouden zeggen dat dit een schone taak is om de bevolking op dit punt te sensibiliseren.

Op lange termijn is het uiteraard van groot belang hoe de economie zich verder zal ontwikkelen. Bij herstel van de groei kunnen we gemakkelijker de problemen van werkgelegenheid en overheidsfinanciën oplossen. Andere problemen kunnen dan echter weer groter worden zoals energie, het inflatiegevaar en de milieuaspecten.

De banken hebben in het ontstaan van de crisis een grote rol gespeeld. Daarom wil ik nu beginnen met enkele opmerkingen over de bankensector, mede op basis van het zeer nuttige hoofdstuk 5 uit het Centraal Economisch Plan 2009. Hierbij wil ik het niet hebben over bonussen en ook niet over de DSB. Daarover wordt in de Tweede Kamer al voldoende gesproken. Wel wil ik opmerken dat met betrekking tot de bonussen sommige bankiers nogal buitengewoon hardleers zijn. Het bankwezen is zeer belangrijk voor het

goed functioneren van de economie, een beetje vergelijkbaar met de rechtsorde en de fysieke infrastructuur. De laatste decennia is de gehele financiële sector zeer sterk gegroeid mede door de liberalisering en de komst van de euro. Voor onze banken kan men daardoor spreken van een totale europeanisering van de financiële markten. Dit heeft zich ook voorgedaan bij de pensioenfondsen. In 2007 was bij de pensioenfondsen 78% van de aandelen en 81% van de obligaties belegd in het buitenland, terwijl tijdens Lubbers I het ABP nog alles bij de Nederlandse Staat moest beleggen.

Het CPB wijst op veel wijzigingen in de laatste decennia: fusies en overnames, opheffing structuurbeleid, waardoor banken en verzekeraars mochten fuseren, veel nieuwe producten, invoering prestatiebeloning bij de top en het bundelen en doorverkopen van leningen, de zogenaamde securitisatie. Ik zeg dit alleen even om te laten merken dat ik het heb ingestudeerd, want meestal spreek ik het woord fout uit. Een zeer innovatieve sector zou je kunnen zeggen. Het gevolg was een geweldige groei, maar ook een toenemende complexiteit. Het toezicht werd ingewikkelder en de risico's namen ongekende vormen aan met alle gevolgen van dien. Daar de centrale banken met name op prijsstijgingen hebben gelet, was er voor hen geen aanleiding in te grijpen. Goedkoop geld en goedkope Chinese producten hebben de inflatie jarenlang laag gehouden. Je zou kunnen zeggen dat communistisch China het kapitalisme jaren in stand heeft gehouden en daarnaast ook nog de Amerikaanse tekorten heeft gefinancierd.

In internationaal perspectief onderscheidt de Nederlandse financiële sector zich door een goed ontwikkelde pensioensector en door een bankensector die sterk op het buitenland is gericht, die wordt gedomineerd door enkele grote banken en die binnenlands veel hypotheken heeft verstrekt, waarvan ongeveer een derde is gebundeld en doorverkocht. De sector is bij ons als percentage van het bbp groter dan het gemiddelde in de Europese Unie, maar kleiner dan bekende financiële centra zoals Luxemburg, Zwitserland, Ierland en Engeland.

De minister heeft zich in het verleden wel eens uitgesproken voor kleinere, nationaal opererende banken, waarbij ook de aandeelhouder langdurig betrokken moest zijn. Vanaf het begin wist ik dat hiermee niet de DSB werd bedoeld, maar bijvoorbeeld de Frieslandbank. Hierover toch nog een vraag aan de minister, ingegeven door de vele verkopen van de ING in de rest van de wereld. Heeft de minister deze visie op een kleinere bank nog en strookt dit idee wel met onze ambitie in de wereld? Ook de heer Biermans heeft daarover een vraag gesteld.

Wij zijn terecht trots op onze exportprestaties en ook op onze deelname aan de G20. Maar horen hier ook niet internationaal opererende banken bij? Wat is op dit moment de positie van de regering met betrekking tot Holland Financial Centre?

Tot slot nog een aantal vragen over de bankensector zelf, met het verzoek deze als pakketje te behandelen zoals ook gebruikelijk was

in de sector zelf; dus alle vragen bundelen en niet doorverkopen, maar graag beantwoorden. Daardoor wordt ons duidelijk waar de minister staat wat betreft deze voor onze economie zo belangrijke sector.

Wordt er nog gedacht aan het splitsen van systeembanken en zakenbanken? Hoe staat het met de ontwikkeling van het internationale toezichtsystemen dan met name binnen Europa? Wordt er nog nagedacht over een soort agentschap dat optreedt namens de overheid als aandeelhouder in de bankensector? Hoe zijn de ervaringen met de overheidscommissarissen bij de banken tot nu toe? Een aantal personen, onder wie Teulings van het Centraal Planbureau en professor Benink van de Universiteit van Tilburg, heeft zich uitgesproken voor een betere faillissementswetgeving, waardoor aandeelhouders beter onder druk gezet kunnen worden. De minister heeft zelf tijdens de jongste Financiële Poort op 14 oktober jongstleden enkele ideeën ontwikkeld voor de bankensector zoals een mogelijkheid om banken te nationaliseren, het minder conjunctuurgevoelig maken van de kapitaalrekeningen en het maken van een soort testament voor banken, waarin een strategie wordt afgesproken ingeval het helemaal misgaat. Daarnaast wordt gewerkt aan een wijziging van de depositogarantieregeling. De minister heeft voorgesteld, daar een soort verzekering van te maken. Zijn hierover concrete voorstellen te verwachten? Tevens is de wens uitgesproken dat publieke belangen beter gewaarborgd moeten kunnen worden. Graag willen wij van de minister zijn positie horen ten opzichte van al deze vragen, toegespitst op de bankensector.

Het directe gevolg van de kredietcrisis is geweest dat het gehele financiële stelsel dreigde in te storten. Dat is niet gebeurd door massaal en snel ingrijpen van verschillende overheden overal in de wereld. De les van de jaren dertig is dus goed geleerd. Daarna dreigde de vrijhandel te worden ingeperkt, waarbij in het begin zowel president Obama als president Sarkozy verschillende verkeerde signalen heeft afgegeven. Tegengestelde geluiden kwamen van onze Neelie Kroes en van China. Ook hier is de les van de jaren dertig goed geleerd. Per saldo is in G20-verband zowel het financiële stelsel als de vrijhandel gered. Dat is volgens ons al een zeer grote verdienste. Alleen daardoor zou de G20 best kunnen blijven bestaan. Maar de G20 zou op termijn ook de G8 kunnen vervangen. Op economisch gebied is dat zeker het geval. Dat is een logisch gevolg van de verschuivingen in de wereld. Vooral Azië is in opkomst sinds de jaren tachtig. Bij de financiële beschouwingen vorig jaar ben ik daar uitgebreid op ingegaan met het citeren van Kishore Mahbubani, Manmohan Singh en Wen Jiabao. Bij de Top in Pittsburgh is afgesproken om de machtsverschuivingen ook te vertalen naar de Wereldbank en het IMF. Hier en daar hoor je wel geluiden dat de EU net als Amerika letterlijk met één stem zou moeten optreden.

Via een omweg kom ik dan weer terug bij de G8. De vier BRIC-landen, Amerika, Europa, Japan en bijvoorbeeld Zuid-Afrika of Nigeria. Wat is

de positie van Nederland in dit herstructureringsproces op wereldschaal? Welk standpunt nemen wij bijvoorbeeld in bij het IMF en de Wereldbank?

Volgens veel bronnen gaat de economie in 2010 weer beter draaien. Vooral Azië, dat de grootste klap heeft gekregen door het instorten van de export, trekt weer aan. In China zijn de reserves zeer groot. Tevens kan men vrij snel de exportstrategie vervangen door te gaan produceren voor de interne markt. Voor Europa en Amerika betekent dit dat er minder goedkope producten worden geëxporteerd, waardoor het risico van inflatie de komende jaren kan stijgen. In de krant las ik al dat het speelgoed uit China nu al duurder wordt; voor ons als gezinspartij uiteraard een belangrijke zaak. Voor Amerika zal dit ook moeten leiden tot meer nationale besparingen.

Bij de verdergaande opkomst van Azië speelt ook altijd weer de vraag wie relatief het meeste moet inschikken, Amerika of Europa, of beide. Dat laatste zou misschien het eerlijkste zijn. Velen in Europa voorspellen al jaren dat dit Amerika zal zijn. Anderen wijzen steeds op de veel grotere dynamiek in de Verenigde Staten, mede door de migranten. Interessant zal in dit verband ook zijn welk continent het eerst duurzame energie gaat produceren. Alhoewel velen geloven dat het ergste nu voorbij is, zijn er ook economen die verwachten dat dit niet zo is. In Amerika bijvoorbeeld de oud-adviseur van Clinton, Nouriel Roubini, en in Duitsland onder meer Hans Werner Sinn. Waar staat de minister in dit debat?

In de MEV 2010 valt duidelijk te lezen hoe het staat met de ontwikkelingen op dit moment in de wereld. Uit de cijfers blijkt duidelijk de ineensinking van de wereldhandel in 2009 en het voorzichtig herstel in 2010, met Azië als trekker. Vooral China groeit weer behoorlijk. Tevens blijkt dat de werkloosheid in Amerika sneller is gestegen dan in Europa. Het Centraal Planbureau merkt hierbij op dat bedrijven in Europa het personeelsbestand moeilijker kunnen aanpassen. Tevens worden in Europa veel banen met subsidie in stand gehouden, bijvoorbeeld via de deeltijd-WW. Per saldo betekent dit dat in Amerika de arbeidsproductiviteit stijgt en in Europa daalt. Is dit op langere termijn een probleem voor de concurrentiepositie van Europa, en daarmee medebepalend voor de mate waarin beide continenten zouden moeten inschikken? Graag een reactie van de minister op dit punt.

Voor ons land is de ontwikkeling in Duitsland ook van groot belang. Hebben de minister en de staatssecretaris al een mening kunnen vormen over de effecten van het nieuwe beleid in Duitsland voor ons land?

In de stukken wordt vaak de vergelijking gemaakt met de jaren dertig en tachtig. De huidige crisis wint het qua snelheid van achteruitgang en mondiale omvang, maar niet als het gaat om het welvaartsniveau, de tekorten op de begroting en de werkloosheid. Bij de start van Lubbers I waren zowel de werkloosheid als de tekorten op de begroting hoger dan nu. In de MEV wordt wel opgemerkt dat er nu in absolute zin meer

werklozen zijn dan in de jaren tachtig, maar procentueel minder door de groei van de beroepsbevolking. Wel was de oorzaak van de crisis in de jaren tachtig, een te hoog loonniveau, gemakkelijker te herstellen dan de ingewikkelde situatie van nu. Vergeleken met de jaren dertig is er nu ook veel sneller ingegrepen, zowel in Amerika als in Europa, waardoor een depressie is vermeden. Uit de cijfers voor ons land blijkt duidelijk dat de klap van de inzakkende economie in eerste instantie is opgevangen door het bedrijfsleven en de schatkist. De koopkracht van de burger is mede door de dalende prijzen zelfs extra gestegen in 2009. Het grootste koopkrachtverlies treedt op indien men werkloos wordt of als zelfstandige minder opdrachten krijgt of failliet gaat. Het is daarom goed dat het kabinet extra aandacht aan de werkgelegenheid besteedt.

Daar de crisis in de wereldeconomie met name het transport, de industrie en de bouw raakt is het logisch dat de werkloosheid zich vooral manifesteert in de marktsector. Bij de zorg blijft de groei erin en de overheid blijft in 2010 ongeveer gelijk. De prognose voor de werkloosheid is iets positief bijgesteld omdat veel Polen weer naar huis zijn gegaan, jongeren langer naar school gaan en door maatregelen zoals deeltijd-WW, waardoor 25.000 mensen aan het werk zijn gebleven en dus niet werkloos zijn geworden.

De heer **Reuten** (SP): Senator Terpstra spreekt over de koopkracht. Hij zegt: voor de werklozen ligt dat anders. Vindt de CDA-fractie dat uitsluitend de crisiswerklozen de lasten van de crisis moeten dragen?

De heer **Terpstra** (CDA): Het antwoord is: nee.

De heer **Reuten** (SP): Zo nee, wat wil de CDA-fractie daaraan doen?

De heer **Terpstra** (CDA): Wij vinden niet dat werklozen uitsluitend de lasten van de crisis moeten dragen. Ook anderen dragen mede de lasten van de crisis, bijvoorbeeld gepensioneerden via het ABP. Wij willen niet dat één groep wordt aangewezen in de zin van: jullie zijn daar het meest geschikt voor. De belangrijkste taak van de overheid is, proberen om de stijging van de werkloosheid te remmen en om, als men onverhoopt toch werkloos wordt, zo snel mogelijk een andere baan te vinden.

De heer **Reuten** (SP): Maar die werkloze levert bruto 30% in, dat weet u. Het hele zaakje gaat tuimelen, als je op de rand van je budget zit. Dat is toch wat anders. Wat wil het CDA daaraan doen? Waar ligt het hart van het CDA wat dit betreft?

De heer **Terpstra** (CDA): Aan de goede kant, uiteraard. Doelstelling nummer één is dat je zo snel mogelijk weer banen creëert. Over de vraag of je werklozen als gevolg van de crisis anders moet behandelen dan werklozen die op grond van andere argumenten werkloos zijn geworden, hebben wij nog geen mening. Tot nu toe zijn wij niet van

mening dat het huidige systeem, dat voor alle werklozen geldt, gewijzigd moet worden, alleen voor de groep die werkloos is geworden door de crisis. Om dat zo te doen, zien wij niet als een haalbare optie.

De heer **Reuten** (SP): U zegt dat wij voor banen moeten zorgen, maar dat vindt iedereen. Wij zitten niet in een recessie, maar in een crisis waarin de werkloosheid steeds groter wordt. U zegt dat wij voor banen moeten zorgen, natuurlijk, maar intussen krijgen die mensen de klappen. Is het moreel aanvaardbaar dat wij tegen een groep van 300.000 mensen zeggen: dragen jullie maar de klappen van de crisis?

De heer **Terpstra** (CDA): Maar dat zeggen wij zo niet. Het punt is dat er mede door de crisis mensen werkloos worden. Ik hoorde vanmorgen gelukkig dat een kwart daarvan ook al weer vrij snel een baan vindt. Het gaat alleen om de vraag of werklozen die werkloos zijn geworden door de huidige crisis in het kader van de sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid anders moeten worden behandeld dan de werklozen die er al waren. Ik vind niet dat je onderscheid moet maken tussen "normale" werklozen en werklozen die door de crisis werkloos zijn geworden. Dat onderscheid zie ik niet zitten.

Voorzitter. Op pagina 86 van de MEV staat een analyse van het nut van de deeltijd-WW. De conclusie is dat het de vraag is of de 1 mld. kosten wel opwegen tegen de nadelen van de regeling, met name een rem op de economische dynamiek en onterecht gebruik. Dit zijn woorden van het Centraal Planbureau. Bij het CDA weegt het sociale aspect en het voor de arbeidsmarkt behouden van de betreffende werknemers het zwaarst. Toch zouden we ook graag de mening van de minister van Financiën willen horen op dit punt. Het gaat immers om grote bedragen.

Het belangrijkste onderdeel van het beleid is geweest het redden van de financiële sector, snel en omvangrijk. Bij de algemene politieke beschouwingen heeft onze fractievoorzitter hiervoor al onze waardering uitgesproken. In grote lijnen wordt het langetermijnkader voor het overheidsbeleid gehandhaafd. Tegen de heer Biermans zeg ik dat de Zalnorm dus wordt gehandhaafd. Dat moet voor de VVD ook acceptabel zijn. Veel gebeurt daardoor langs de weg van de automatische stabilisatoren. Minder belastingontvangsten en meer uitgaven voor bijvoorbeeld de werkloosheid, leiden tot grote tekorten. De Raad van State wijst in het commentaar op de onevenwichtigheid van deze methode. Als het slecht gaat met de economie stijgen de tekorten snel, maar als het goed gaat, bereiken we geen overschotten. Is de minister het overigens met de Raad van State eens dat de tekorten sneller stijgen bij slechte toestanden dan dat zij worden hersteld bij goede economische toestanden? Ziet de minister mogelijkheden om deze onevenwichtigheid te veranderen? Tevens mist de Raad van State een visie op de vraag hoe verder met het Groei- en Stabiliteitspact. Kan de

minister ingaan op de huidige stand van zaken van de discussie in de Ecofin?

Daarnaast is in maart jongstleden een crisispakket afgesproken. Het belangrijkste onderdeel daarvan is dat de gehele reddingsoperatie van de financiële sector buiten het begrotingskader wordt geplaatst. De argumenten daarvoor zijn de bijzondere noodsituatie en het feit dat tegenover schulden ook extra vorderingen staan. De staatsschuld is in 2008 door deze operaties gestegen met 81 mld., maar in juli 2009 weer gedaald met 34 mld. door de aflossing van Fortis, en onlangs hebben AEGON en ING ook aangekondigd, bepaalde aflossingen te zullen doen.

Zoals bekend bestaat het stimuleringspakket uit 6 mld. van het Rijk en 1,5 mld. van de andere overheden. Door de automatische stabilisatoren stijgt het tekort op de begroting naar 7% in 2010, de bekende 35 mld. Tevens is afgesproken dat we iets gaan doen na 2011 zodra de groei van het bbp de 0,5% overstijgt. De afspraak is dan het tekort dan per jaar met 0,5% moet dalen, dus ongeveer 3 mld. Deze methode is in de jaren tachtig ook toegepast door de kabinetten-Lubbers. Ook toen werd gepoogd, elk jaar het financieringstekort met 0,5% te verlagen. Een interessante vraag aan de minister is of hiermee het succesvolle trendmatige begrotingsbeleid van de laatste jaren wordt afgeschaft. Hiervoor heeft minister Zalm net nog vorig jaar aan de VU een eredoctoraat mogen ontvangen. Het is sneu als het beleid een jaar later wordt afgeschaft. Hoe ziet de minister de relatie tussen het gevoerde trendmatige beleid en de afspraak, het financieringstekort elk jaar 0,5% naar beneden te brengen?

Voor de lange termijn zijn reeds drie zaken afgesproken, waardoor het tekort bij herstel van de groei kan worden beperkt tot 5%. Dat betekent nog lang geen houdbaar tekort. De maatregelen zijn: de AOW naar 67 jaar, beperkingen in de zorg en extra lasten voor dure woningen. Wij zijn verheugd dat het kabinet de AOW-knoop heeft doorgehakt, nog geen week en drie dagen na de oproep van onze fractievoorzitter bij de algemene politieke beschouwingen, krachtig door te regeren. Die wens is toen ook door de VVD uitgesproken, dus die is vervuld: er wordt krachtig doorgeregeerd.

Wij zijn in grote lijnen akkoord met het AOW-voorsel alhoewel het naar onze mening niet zo veel te maken heeft met de bankencrisis. Je kunt de banken veel verwijten, maar niet dat de mensen ouder worden of dat er minder kinderen zijn geboren. De koppeling met de crisis en met de overheidsfinanciën heeft ook velen in verleiding gebracht, de zaak maar op te lossen via meer belastingen. Het gaat in wezen om de verhouding tussen het aantal werkende mensen onder de 65 jaar en het aantal mensen met een uitkering of pensioen. De positieve invloed op de begroting zien wij echter wel als een welkom bijproduct.

Het gaat bij elke begroting, dus ook die van volgend jaar, om de uitgaven, de inkomsten en het saldo en daarnaast uiteraard ook om de spelregels. Dit kabinet heeft bij de start enkele wijzigingen aangebracht waarmee wij toentertijd hebben

ingestemd, bijvoorbeeld het niet meer meetellen van de rente-uitgaven, uitgaan van de gemiddelde groei in plaats van de behoedzame groei en eerder ingrijpen bij dreigende ontsporing.

Zoals reeds opgemerkt, is ook de crisisaanpak buiten het kader geplaatst. Daar de situatie geheel anders is dan werd verwacht, kan de vraag worden gesteld waarom wij voor de rest van de kabinetsperiode niet teruggaan naar het behoedzame scenario. Is dit door het kabinet overwogen? Tijdens de financiële beschouwingen in de Tweede Kamer heeft de minister zijn Zweedse collega geciteerd, die hoopte binnen enkele jaren weer een positief saldo te hebben. Dat was mogelijk omdat er in Zweden geen loon- en prijsbijstelling op de departementale begrotingen zou bestaan. Ziet de minister iets in een dergelijk Zweeds systeem voor de begrotingen na 2011?

Het probleem van de vergelijkbaarheid van Miljoenennota en MEV in de vorm van pijlers en projecten is grotendeels opgelost doordat men er niet meer over spreekt. Het Planbureau deed dat al nooit en nu moet je ook in de Miljoenennota geweldig zoeken naar pijlers en projecten. Op pagina 86 van de Miljoenennota heb ik nog een tabel gevonden over de stand van zaken rondom pijlers en projecten. Is dit een bewuste keuze geweest? Wil de minister ook af van dat hele gedoe rondom pijlers en projecten?

Als percentage van het nationale inkomen stijgen de uitgaven van 46% in 2008 naar 51% in 2010. Dit komt vooral door de daling van het bbp met 5% in 2009. Opvallend is dat in sommige tegenbegrotingen, bijvoorbeeld die van de VVD, veel over ontwikkelingssamenwerking wordt gesproken, terwijl dat de enige post is die gelijk oploopt met het nationaal inkomen. Het probleem zit veel meer in die posten die bij een crisis juist stijgen of in posten die al sinds jaar en dag alleen maar stijgen.

Het CDA kan geheel instemmen met de stimuleringsmaatregelen op het gebied van werkgelegenheid, steun bedrijven, infrastructuur en energie. Dit geldt ook voor de bezuinigingen van 1,8 mld. om de begroting zonder crisiseffecten binnen de perken te houden. Daarnaast is in het aanvullend beleidskader afgesproken op basis van het loonmatigingsakkoord 3,2 mld. te bezuinigen bij de collectieve sector. Daar alle cao's al zijn afgesproken en ook nog wel op een hoog niveau is niet iedereen geheel overtuigd dat het ook zal lukken. Contracten openbreken ligt altijd moeilijk.

Misschien is het een idee om tijdelijk een solidariteitsheffing voor de collectieve sector in te voeren. Het loon stijgt daar meer en het werkloosheidsrisico is beduidend lager dan in de marktsector. Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft studie gemaakt van het stemgedrag van sectoren. Daaruit blijkt dat er een zeer groot aantal stemmers zijn in de collectieve sector op progressieve partijen. De meeste progressieve partijen zijn voor solidariteitsheffingen, dus volgens mij moet dat makkelijk lukken. Graag een reactie van de minister en de staatssecretaris op dit punt.

Nu ik het toch over de cao heb, wil ik hier onze waardering uitspreken voor de gevonden

oplossing in de kleinmetaal-cao: tijdelijk een nullijn met meer vrije dagen. Dat vonden wij een zeer creatieve, innovatieve gedachte. Gelukkig staat in de MEV het eindresultaat van al deze voorstellen wat betreft het volume.

Als gevolg van de crisis nemen vooral de werkloosheidsuitgaven en de rentelasten toe. Bij de normale uitgaven stijgen vooral de posten infrastructuur, zorg en onderwijs. Deze prioriteiten hebben wij steeds gesteund. Twee posten dalen qua volume: het openbaar bestuur en weer defensie. Dat laatste staat haaks op ons tot nu toe ingenomen standpunt en helemaal haaks op onze internationale ambities. De zorguitgaven stijgen in 2009 met 4% en volgend jaar met 3%. De groei zwakt iets af, vooral omdat de prijsstijging in de zorg laag is. Denkt de minister dat die lagere prijsstijging een gevolg kan zijn van het optreden van de verzekeraars in de nieuwe Zorgverzekeringswet?

Volgend jaar betalen we samen 212 mld. aan belastingen en premies. Dat is 2,2 mld. meer dan dit jaar. Dit jaar betalen we 12,3 mld. minder dan in 2008. Van de belastingverhoging van 2,2 mld. komt 1,9 mld. door het beleid. Dat komt uitgebreid aan de orde bij de behandeling van het Belastingplan in december aanstaande.

Met betrekking tot de aanwezigheid van de staatssecretaris heb ik in het kader van het sociaal beleid toch nog enkele algemene vragen over de fiscaliteit. Vorig jaar hebben we gesproken over het risico dat de nieuwe Amerikaanse president Obama buitenlandse bedrijven in Amerika zwaarder zou willen belasten. De staatssecretaris heeft daarover tijdens het ontbijt na de verkiezingen zijn grote zorg uitgesproken. Is dit gevaar nu geheel geweken?

De heer **Reuten** (SP): Ik heb nog een opmerking over wat u ongeveer een minuut terug zei. De werklozen betalen de prijs van de crisis. Het CDA heeft daar geen oplossing voor. Als ik het goed begrijp, bedoelt u met de solidariteitsheffing dat de ambtenaren ook een deel van de kosten van de crisis moeten betalen. De werklozen moeten dus betalen en de ambtenaren moeten betalen. Ziet het CDA ook nog iets in een solidariteitsheffing bij de rijken?

De heer **Terpstra** (CDA): Die betalen uiteraard ook belasting. Wij proberen zo veel mogelijk rijken weer terug te krijgen naar Nederland.

De heer **Reuten** (SP): Wat bedoelt u met de solidariteitsheffing bij de ambtenaren? Ik neem aan dat u bedoelt dat ambtenaren extra moeten inleveren.

De heer **Terpstra** (CDA): Niet extra. In het kader van het aanvullend beleidskader wordt gediscussieerd over de vraag of ook bezuinigd moet worden op de collectieve sector. Op zichzelf vinden wij dit aanvaardbaar, want het loonniveau in die sector is relatief hoog en het werkloosheidsrisico, een van de belangrijke punten van u en van mij, is in die sector veel kleiner dan in de marktsector.

Daar zijn wij het dus over eens. Het discussiepunt is wat de regering dan kan doen. Het openbreken van cao's vind ik dan heel erg moeilijk. Aan de hand van de rapportage van het Sociaal en Cultureel Planbureau valt het op dat er juist in de collectieve sector zeer veel progressieve mensen zijn die op progressieve partijen stemmen. Die progressieve partijen zijn gek op extra belastingen. Wij als CDA zijn dat niet zozeer, maar de andere partijen wel. Dus zeg ik: voer het dan in, dan is iedereen gelukkig. In de landbouw heb je meer CDA-mensen. Daar doen wij dus niets. In de collectieve sector belonen wij de politieke standpunten van de mensen die daar werken als een alternatief voor iets wat wij beter vinden, namelijk dat men netjes in de sector de nullijn afspreekt; dan ben je namelijk klaar. Ik heb gewoon een gedachte willen aangeven.

De heer **Reuten** (SP): Ik ken toch ook nog een CDA uit een ver verleden dat voor het algemeen belang opkwam. Maar goed, het CDA wordt dus steeds meer een sektarische partij, begrijp ik. Wat vindt u nu van het plan van uw senatoren/coalitiegenoten om een solidariteitsheffing, een crisisinkomstenbelasting bij de rijken te heffen? Is dat ver van het bed van het CDA? Kunt u daarmee door één deur?

De heer **Terpstra** (CDA): Wij steunen het beleid van het kabinet en van deze staatssecretaris om zo veel mogelijk rijken met hun geld terug te krijgen naar Nederland.

De heer **Reuten** (SP): U moet serieus op mijn vraag ingaan. Ziet u iets in het plan van Schuurman en Noten voor een crisisinkomstenbelasting?

De heer **Terpstra** (CDA): Ik wijs op het feit dat onze fractievoorzitter dat niet heeft meeondertekend. Ook wijs ik op hetgeen hij tijdens de algemene politieke beschouwingen heeft gezegd over het verschijnsel dat zodra de overheid in een financieel probleem zit wij gaan discussiëren over de vraag bij wie wij de lasten het beste kunnen verhogen. Die benadering hebben wij dus niet gevolgd. Wel vinden wij dat rijken eerlijker belasting moeten gaan betalen. Op dat gebied steunen wij dus het beleid van de staatssecretaris ten zeerste. Wij kunnen ons ook vinden in de loftuigen van de heer Biermans. Alleen, wij denken niet dat discussies in dit huis en in de Tweede Kamer die erop neerkomen dat zodra die rijken hier weer komen, ze extra belast moeten worden, getuigen van een productieve benadering. Wij vinden dat contraproductief.

Voorzitter. Voordat ik werd geïnterrupteerd had ik het over het risico dat in de VS buitenlandse bedrijven zwaarder worden belast. Is dat risico inmiddels weg?

Ook het belastingstelsel doet mee in de heroverwegingsoperatie. Vorig jaar hebben we gesproken over zin en onzin van kleine belastingen, die veel ellende veroorzaken, bijvoorbeeld de vliegtaks. Andere belastingen hebben het nadeel van hoge perceptiekosten. Of ze zijn zo ingewikkeld

dat veel adviseurs er hun brood mee kunnen verdienen. Nuttig voor betrokkenen, maar macro zonde van de centen. Vindt de staatssecretaris het nuttig dat deze elementen, zoals de perceptiekosten en de ingewikkeldheid, ook bij de heroverweging worden betrokken?

Sommigen stellen voor het bankwezen extra te belasten als soort straf voor wanbeleid. Alhoewel wij straffen niet een goed fiscaal instrument vinden en wij het ook vreemd vinden dat je bedrijven die met belastinggeld worden gesteund extra belasting wil laten betalen, zouden we toch graag de mening van de staatssecretaris hierover willen horen. Niet alleen omdat ze in deze Kamer en de Tweede Kamer naar voren zijn gebracht, maar ook omdat in België met deze gedachte zou zijn gespeeld.

Zoals reeds aangegeven, blijft ook bij een herstel van de groei tot bijvoorbeeld 2% het tekort op de begroting veel te groot. Aanvullend beleid is daarvoor nodig. De regering stelt voor, hiervoor negentien groepen in het leven te roepen die op de uitgaven 20% zouden moeten besparen. Bij de huidige uitgavenquote is dat ongeveer 10% van het bbp, ongeveer gelijk aan het welvaartsverlies dat wij door de crisis hebben geleden. Heeft het kabinet deze berekening ook zo gemaakt?

De Raad van State merkt op dat deze oplossing wel kan, maar niet zonder risico's is. Er moeten dan wel besluiten worden genomen die in de begroting voor 2011 worden meegenomen. Tijdens de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer ging het debat vooral over dit punt. De regering zou niet regeren terwijl dit wel nodig is. Opvallend in dit verband is dat de SP en de PVV reeds genomen besluiten fel afwijzen, bijvoorbeeld rondom de AOW, maar daarna de regering oproepen weer nieuwe besluiten te nemen, die zij hoogstwaarschijnlijk ook weer zullen afwijzen. Wij steunen het idee van de negentien studiegroepen, maar willen wel reeds nu beginnen met dingen die toch al gedaan zouden moeten worden.

Bij de algemene politieke beschouwingen heeft onze fractievoorzitter gewezen op de wenselijkheid van meer uitgaven voor innovatie en onderwijs -- daar heeft de minister dus voor zijn begroting niets aan -- en minder voor de zorg door het scheiden van wonen en zorg en meer efficiency door verhoging van de arbeidsproductiviteit. Tevens gaan wij ervan uit dat het kabinet in het voorjaar even voortvarend handelt als bij de AOW. Wij wachten het werk van de werkgroepen af en hopen dat het kabinet doorgaat met het nemen van maatregelen die nu al genomen kunnen worden. De antwoorden op al onze vragen en op alle vragen van de collega's wachten wij met belangstelling af.

*N

De heer **Reuten** (SP): Mijnheer de voorzitter. Hoge inkomens zijn geen garantie voor goede prestaties. Voor wie dit nog niet wist, is dat één les uit de kredietcrisis. De ambtenaren van het ministerie van Financiën leerden in dit crisisjaar, voor wie het nog niet wist, de les van het omgekeerde: topprestaties worden ook geleverd bij inkomens onder topniveau.

De minister en de staatssecretaris opereren, met alle waardering, in een topfunctie gesalarieerd onder de Balkenendenorm. Ik begin daarom met mijn complimenten aan het adres van de minister, de staatssecretaris en hun ambtenaren voor het harde werken onder hoge druk in het afgelopen jaar. Dat er tussen coalitie en oppositie verschillende opvattingen zijn over de politiek gewenste insteek en uitkomsten doet daar helemaal niets aan af.

In mijn bijdrage aan dit debat behandel ik vier hoofdvragen. Ten eerste, hoe behandelen wij de grootste slachtoffers van de crisis, de werklozen? Ten tweede, hoe "eerlijk" -- de term is van de regering -- is de in de Miljoenennota voorgestelde wijziging van de inkomensverdeling 2010? Ten derde, hoe dringen wij de staatsschuld terug? Ten vierde, hoe gaan wij de economie "herordenen"?

Het gaat daarbij steeds om morele uitgangspunten en om belangenafwegingen; dat is mijns inziens ook de essentie van politiek. Als er offers gebracht moeten worden, zoals in de huidige crisis, dan moeten die volgens de SP-fractie in de eerste plaats opgebracht worden door degenen die het meest profiteerden van de aanloop naar de crisis, en die er financieel het beste voorstaan; degenen die niets met de oorzaken van de crisis van doen hadden, die niet profiteerden van de aanloop ernaartoe en die er financieel veel minder florissant voorstaan, moeten ontzien worden. Het gaat dan om de praktische uitwerking van het solidariteitsbeginsel en die belangenafweging. Graag hoor ik straks aan het begin van het betoog van de minister of hij deze uitgangspunten en deze belangenafweging deelt. Dat zou immers onze eventuele meningsverschillen over hoe je die belangenafweging concretiseert, een kader geven waarbinnen we een rationele discussie kunnen voeren.

Eerst dan over de werklozen. In de cultuur van onze maatschappij zijn de werklozen "uitgestotenen". Met werk voorzie je in je levensonderhoud, draag je bij aan de collectieve voorzieningen, maak je deel uit van de maatschappelijke economie en veelal is het sterk bepalend voor je identiteit. Wanneer mensen hun baan wordt afgenomen door gebeurtenissen en beslissingen waaraan ze zelf part noch deel hebben, is dat bijzonder bruut. Wie zonder werk komt, wordt uitgestoten, buitengesloten. Dit geldt ook de nastaanden. Ook het kind ontleent zijn identiteit mede aan die van de ouders. Werk kwijt, een groot deel van je inkomen kwijt, vaak je perspectief op de toekomst kwijt. Het is goed ons de ernst van werkloosheid te realiseren.

De koopkrachtontwikkeling die het kabinet voor 2010 presenteert, oogt in eerste instantie redelijk. Maar dit geldt niet de werklozen, en de regering onderkent dit ook in de Miljoenennota. Als je hoort tot de groep van 300.000 mensen die onlangs werd ontslagen of die naar verwachting volgend jaar wordt ontslagen, dan keldert je inkomen. Zeker als je het moet doen zonder de gouden handdruk die bij bankiers gebruikelijk is. Dat is niet eerlijk. Het kabinet schrijft in de

Miljoenennota. Ik citeer: "Voor veel burgers is de crisis buiten hen om ontstaan, terwijl hen nu gevraagd wordt een (soms pijnlijke) bijdrage te leveren." En het oppert dan -- ik citeer weer een zinsnede -- deze mensen zouden van de "overheid kunnen verwachten dat die de lusten en lasten eerlijk verdeelt". Dat is mooi gezegd, maar het kabinet vertelt ons er niet bij wat het precies verstaat onder "eerlijk". Hoe gaat het kabinet de werklozen "eerlijk" compenseren voor hun ellende? De Miljoenennota zwijgt erover. Ik vraag daarom: wat verstaat het kabinet precies onder "eerlijk" en hoe gaat het de werklozen eerlijk compenseren voor hun ellende? Mij dunkt dat het antwoord tevens een antwoord geeft op de vraag hoe beschaafd dit land eigenlijk is.

Nu, en bij de volgende begroting, toont dit kabinet hun, en ons allen, zijn ware morele aard. Het zou onaanvaardbaar zijn als wij het met zijn allen laten gebeuren dat de werklozen, naast hun sociale en psychische ellende, een inkomensval gaan ondervinden door een crisis waarvoor zij niet verantwoordelijk zijn. Directer kan ik de minister ook vragen naar zijn invulling van de term "solidariteit". Ik hoorde hem die term onlangs heel pregnant uitspreken. Hoe gaan we onze "so-li-da-ri-teit" tonen met de mensen wier werk en inkomen wordt afgenomen door de crisis?

Mijn fractie vraagt de regering om parallel aan het onderzoek van de negentien ambtelijke "heroverwegingscommissies" of zoveel eerder als mogelijk is, te onderzoeken hoe het WW-inkomen en in voorkomend geval het bijstandsinkomen van de genoemde werklozen zo spoedig mogelijk op te hogen is. Wij vragen de regering ook om daarbij de volgende drieledige variant te betrekken. Ten eerste: de duur van de inkomensophoging is gedurende een nader vast te stellen periode gerelateerd aan de crisis en de uitwerking ervan. Ten tweede: de inkomensophoging geldt tenminste voor betrokkenen die een brutohuishoudinkomen hadden van minder dan 1¼ maal het wettelijk minimuminkomen per volwassene. Ten derde: het inkomen wordt opgehoogd tot tenminste 90% van dit inkomen. Het gaat niet om deze precieze getallen, het gaat om een indicatie. Dus wij vragen onderzoek te doen naar de intentie van een dergelijke extra crisisbijstand. Het gaat dan om mensen die part noch deel hebben aan de oorzaken van de crisis maar er onevenredig door getroffen worden. En wij vragen om deze te financieren uit een tijdelijke belasting op vermogens die veelal opgebouwd werden in de periode van overmatige kredietverlening voorafgaande aan de crisis. Zo betalen zij die het meeste profiteerden vóór de crisis voor hen die het hardst getroffen worden door de crisis. Mij dunkt dat de minister dit redelijk moet achten, zeker als hij onze uitgangspunten deelt, namelijk die waarover ik aan het begin sprak. Het gaat hier immers om solidariteit.

Mijn tweede onderwerp betreft de door het kabinet voorgestelde wijziging van de inkomensverdeling 2010. Ik zal meteen aangeven wat mijn insteek daarbij is. Het probleem is niet dat veel mensen een hoog inkomen hebben, nee, het probleem is dat veel mensen een laag inkomen

hebben. En om het probleem op te lossen moet je wat aan het niet-problematische doen. Dat betekent concreet dat je van hen die genoeg hebben, vraagt een bijdrage te leveren aan hen die te weinig hebben.

Uitgesloten de werklozen, oogt de koopkrachtontwikkeling die het kabinet voor 2010 presenteert in eerste instantie redelijk: de pijn van de crisis wordt vrijwel gelijkmatig verdeeld over de diverse inkomensgroepen. Uitgezonderd zijn alleenverdieners met kinderen. Die zien een extra koopkrachtdaling tot 1%, waarmee het thuis verzorgen van kinderen wordt gestraft. Dit zeg ik ook in de richting van de ChristenUniefractie. Misschien is dat toch een punt dat ook haar aangaat. Afgezien van deze groep levert "iedereen", zo lijkt het, 0,25% tot 0,5% koopkracht in. Het kabinet bereikt dit door een minuscule wijziging van het belastingtarief in de eerste en tweede schijf, wijzigingen van 0,05 procentpunt, en door behendig te schuiven in de lengtes van de belastingsschijven en in de diverse belastingkortingen.

Zo oogt het, want zo presenteert dit kabinet het koopkrachtplaatje. Echter, een absolute maar ook een procentuele koopkrachtdaling tikt zwaarder aan bij een laag dan bij een hoog inkomen. De koopkrachtprognose van het kabinet geeft ons weinig of geen inzicht in het lasteneffect voor de hoogste inkomens. Waarom niet, zo vraag ik de minister en de staatssecretaris. Waarom stoppen de koopkrachtplaatjes differentiatie vanaf 3,5 maal het wettelijk minimumloon, ongeveer twee keer modaal, dat wil zeggen tot €63.000?

Ik probeer wat te schatten en de minister of de staatssecretaris kan mij straks zo nodig verbeteren. Gemiddeld genomen leveren personen met een bruto-inkomen van rond de €55.000 procentueel het meeste in. Dit is voornamelijk het effect van inkorting van de derde belastingsschijf waardoor zij doorgaans zo'n €525 extra belasting gaan betalen. Goed, zij hebben relatief sterke schouders; we hebben het over het 85ste percentiel van de inkomensverdeling. Maar hoe hoger het inkomen vervolgens is, hoe lager die €525 procentueel aantikt. Mensen vanaf de top 3% met een inkomen net boven €100.000 -- in 2008 waren dat ongeveer 350.000 personen -- leveren minder dan 0,5% in. En vanaf €210.000, de top 40.000 personen, leveren mensen degressief minder dan 0,25% in. Zo leveren de mensen met een inkomen boven 0,5 mln. slechts 0,1% en minder in. Binnen de top 15% geldt dus: hoe sterker de schouders hoe geringer de lasten. Is dit "eerlijk" de lasten delen? Zou het niet eerlijker zijn om de hoogste inkomens navenant hoger aan te slaan? Graag hoor ik het antwoord hierop.

Dit vormt dan tevens de brug naar mijn derde onderwerp: de staatsschuld en het instellen van een crisisbelasting. Ik prijs de regering dat zij, na de diagnose van de ernst van de crisis, niet procyclisch is gaan opereren. De "crisis"-terminologie in de economische wetenschap is naar analogie ooit ontleend aan de medische wetenschap. Ik borduur daarop voort. Vanaf dertien maanden geleden was prioriteit 1 het stelpen van de financieel-economische bloeding. Op hoofdlijn

prijs ik de minister voor zijn management van de acute crisis, maar voor met name de werklozen is de bloeding niet gedaan; ik sprak erover. De onontkoombare prijs van het een en het ander is een aanzienlijke stijging van de staatsschuld.

Dit brengt ons bij de crisisfinanciering, met de prioriteiten 2 en 3. Prioriteit 2, in de analogie het "immobiliseren" van de wondrand, is het voorkomen dat de staatsschuld zelfversterkend toeneemt door de rentebetalingen. Ik sta er kort bij stil.

De senatoren Schuurman en Noten hebben de regering vragen gesteld over een in te stellen crisisbelasting op topinkomens. De regering antwoordde hen dat een dergelijke belasting procyclisch zou zijn. Daar is om meerdere redenen op af te dingen. De additionele staatsschuld genereert immers inkomen en genereert ook een hogere interestvoet waarvan het effect onder andere neerslaat bij de houders van staatsobligaties. We hebben dus een macro-economische inkomensherverdeling.

Hoe dan ook, omdat de regering het beginsel van een dergelijke crisisinkomstenbelasting niet afwijst, zou deze ingesteld kunnen worden bij een aantrekkende conjunctuur. Ik hoor hierop graag het antwoord van de minister.

Uitgaande van de staatsschuldquote uit medio 2008 van ongeveer 40% bbp, zou een crisisinkomstenbelasting op topinkomens volgens ons ingezet moeten worden ter leniging van de rentebetalingen op de schuld van groter dan 40% bbp. Ik schat dat het op basis van 2010 om ongeveer 4 mld. gaat. Een extra inkomstenbelastingheffing van gemiddeld 5% bij de top 5%, dat wil zeggen inkomens boven de €80.000, levert dit bedrag ongeveer op. Het extra percentage zou voorts progressief verdeeld moeten worden over de top. In beginsel gaat het dan om een in de tijd aflopend tarief, naar gelang de staatsschuld vermindert. Graag hoor ik van de minister zijn opvatting hierover; voorts vraag ik hem om parallel aan het onderzoek van de negentien heroverwegingscommissies onderzoek hiernaar te laten uitvoeren.

Voordat ik inga op de volgende prioriteit merk ik op dat mijn fractie, niettegenstaande de lof voor het ministerie aan het begin van mijn betoog, niet tevreden is met de antwoorden op onze schriftelijke vragen van vorige week. Ik erken dat het ministerie weinig, te weinig tijd kreeg. Ik vraag de minister daarom om onze vragen te herbezien en om deze schriftelijk te herbeantwoorden naar de intentie van de vragen; dit betreft met name ook de achterwege gebleven vergelijking van de gedefleerde vermogensverdeling uit een viertal peiljaren, waarbij onderscheiden kan worden tussen een opstelling van box 3-vermogens en een opstelling van de totale vermogens zoals het CBS die publiceert.

Ik kom dan bij prioriteit 3, in de analogie de behandeling, het dichten van de wond, dus de afbouw van de staatsschuld. Uit onze schriftelijke vragen blijkt dat de regering voor het terugdringen van de staatsschuld tot op 40% bbp geen tijdspad

kan of wil geven; ik wijs erop dat dan ook de bezuinigingsbedragen die de regering eerder genoemd heeft, geheel in de lucht hangen, of weinigzeggend zijn.

Mijn fractie heeft bij de afbouw van de staatsschuld een andere insteek dan de regering tot nog toe, en die heeft te maken met een andere belangenafweging. De regering lijkt het in eerste instantie, en voornamelijk, te gaan zoeken bij de uitgavenvermindering. Dat betreft de negentien commissies maar er is ook nog een andere groep aan het werk. Mijn fractie pleit voor een specifieke vermogensherverdeling. Daarbij stel ik echter voorop dat het regelmatig heroverwegen van de uitgaven -- ik verwijs naar de negentien commissies -- nooit verkeerd is. Maar mijns inziens moet zo'n heroverweging losgekoppeld worden van de crisis. In de crisis moet je crisisfinanciering doen. Ik zeg dan kort iets over onze belangenafweging.

Ten eerste. Bij de aanloop naar de crisis ging het in essentie om excessieve kredietverlening door banken via allerlei vormen van hefboomfinanciering of prolongatiefinanciering. Ten tweede. Het merendeel van de bevolking heeft gemeten in effectief vermogen niet of nauwelijks geprofiteerd van deze excessieve kredietverlening. Het is dan niet aanvaardbaar dat de lasten van de crisis wél bij dat merendeel terechtkomt. Ten derde. Nog afgezien van de belangen van de directe veroorzakers van de crisis met hun bonussen, hebben de meest vermogenden in Nederland wél aanzienlijk geprofiteerd van de aanloop naar de crisis. Ik beperk mij tot de laatste tien jaar waarover het CBS cijfers beschikbaar heeft. Tussen 1996 en 2006 steeg het vermogen van huishoudens met 525 mld., een stijging van 112%. Gemiddeld sloeg deze toename geheel neer bij de huishoudens die in 1996 al een vermogen van meer dan €200.000 hadden, de top 7,5%. Dus die vermogenstoename in die tien jaar sloeg geheel neer bij de huishoudens die aan het begin al gemiddeld genomen een vermogen hadden van meer dan €200.000. 65% van de totale toename, te weten 335 mld., sloeg neer bij de top 1,7% huishoudens die in 1996 al een vermogen van meer dan 0,5 mln. had. Deze top 1,7% zag het vermogen in tien jaar tijd zo met 245% toenemen tot 470 mld. Een en ander is verklaarbaar gezien de genoemde hefboom- of prolongatiefinanciering door banken. Minder parlementair maar wel zo ter zake is het in Walters' Nederlands Spreekwoordenboek opgenomen gezegde: "de duivel schijnt altijd op de grootste hoop".

Voor zover vermogens belegd waren in aandelen is daar tussen begin 2006 en nu weer 30% van afgekald. Maar andere vermogensbestanddelen hebben veel minder ingeboet. Al met al, en gemiddeld genomen, profiteerden de mensen met deze topvermogens toch excessief van de aanloop naar de crisis. Daarom, maar ook omdat zij inmiddels kolossale schouders hebben om de zwaarste lasten te dragen, zou het niet gek zijn als het kabinet bij deze topvermogens een tijdelijke crisisvermogensbelasting zou heffen. Door een

relatief geringe vermogensbelasting kan het probleem van de staatsschuld in tien jaar opgelost zijn. Deze zou, als indicatie, bijvoorbeeld geheven kunnen worden via drie vermogensschijven bij de top 15% en voornamelijk de top 2% van de vermogens, door een belastingtarief van 0,2% oplopend tot 1,5%. Dit levert in tien jaar tijd ongeveer 57 mld. op in termen van 2010 oftewel 10% van het bbp. Bij een gemiddelde bbp-groei van 2% tot 1% zit je dan na tien tot dertien jaar op een staatsschuldquote van onder de 40% bbp. Bij een hogere groei uiteraard eerder, en dan kan de belasting eerder afgeschaft worden. Graag hoor ik van de minister zijn voorlopige opvatting over zo'n crisisvermogensbelasting; spreekt deze hem in beginsel aan en ziet hij voorlopig nog praktische bezwaren? Voorts vraag ik hem om parallel aan het onderzoek van de negentien heroverwegingscommissies onderzoek hiernaar te laten uitvoeren en de Kamer over het resultaat te informeren.

De heer **Schouw** (D66): Wij kennen de heer Reuten allemaal als een zeer verstandig man. Dus hij moet ook nagedacht hebben over de consequenties van zo'n extra vermogensbelasting voor de rijken. Ik denk aan de consequenties in Europees verband, aan concurrentie en het verdwijnen van mensen die het geld moeten verdienen naar het buitenland. Daar heeft de heer Reuten vast over nagedacht. Wil hij zijn denkbeelden hierover dan met ons delen?

De heer **Reuten** (SP): Ja, daar heb ik over nagedacht. Het rijke deel van de bevolking profiteert uiteraard ook van de stimuleringsmaatregelen die het kabinet neemt. De stimuleringsmaatregelen van het kabinet houden het vermogen van deze mensen mede in stand. De beurzen trekken weer aan enzovoorts. Ik vind dat een regering en een kabinet die mensen ervan moeten overtuigen dat de Staat ook hen bijgesprongen is en dat het daarom "redelijk" is. Dat woord spreekt u aan; ik bedoel met "u" natuurlijk niet de voorzitter maar de senator. Daarmee zeg ik niet dat de voorzitter niet redelijk is.

De **voorzitter**: Het is me duidelijk.

**

De heer **Reuten** (SP): Je moet mensen dus overtuigen van de redelijkheid van zo'n belasting; 1,5% crisisvermogensbelasting is niet geweldig veel. De meeste mensen kunnen dat financieren uit het jaarlijks rendement.

Ik kom dan bij mijn vierde onderwerp, tevens de vierde beleidsprioriteit, namelijk de preventie. Voorkom nieuwe bloedingen of: de herordening van de economie. De regering initieert begrotingsgerelateerde "heroverwegingen" maar er was ons ook nog een "herordening" van de economie in het vooruitzicht gesteld en wel door de premier bij de algemene politieke beschouwingen van vorig jaar en dit jaar. Het neoliberale tijdperk van deregulering, zelfregulering en privatisering

lijkt ten einde. Deelt de minister deze conclusie? Met name de toestand van de financiële sector getuigt ervan. Ik neem echter aan dat we de uitspreiding van de dwalingen over andere economische sectoren niet zullen afwachten. Een andere slagader is de gezondheidssector.

Kan de minister zijn visie op de vierde prioriteit, de herordening, geven? Kan hij de drie belangrijkste punten noemen die volgens hem in onze economische orde moeten wijzigen? "Orde" is de technische term; institutioneel zijn we in een onzekere transitie beland. Wat zijn de drie belangrijkste randzaken die volgens de minister onveranderd moeten blijven? Kan hij ook de kwestie van "small is beautiful", een term van Schumacher, meenemen, voor bedrijven in het algemeen en voor banken in het bijzonder? Ik verwijs in dit verband naar de visie van King, de president van de Engelse Centrale Bank, en de berichten die ons onlangs bereikten over de banken daar.

De heer **Terpstra** (CDA): Ik stel graag een vraag over die ordening. Ik heb in mijn betoog opgemerkt dat de belangstelling voor de nieuwe orde eigenlijk iets minder is geworden in de stukken. Nu vraagt u aan de minister wat hij aan die orde zou willen veranderen. Volgens mij is uw partij een van de belangrijkste strevers naar zo'n nieuwe orde. Betekent uw vraag dat u zelf ook niet weet wat u wilt?

De heer **Reuten** (SP): Wij weten heel goed wat wij willen. De premier, en van welke partij was die ook alweer ... Nee, dat heb ik niet gezegd, dat is flauw. De premier heeft in het afgelopen jaar in deze Kamer gezegd dat het kabinet een herordening van de economie wil initiëren. Hij heeft dat dit jaar bij de algemene politieke beschouwingen bevestigd. Ik vraag gewoon belangstellend naar de ontwikkeling van de gedachten daarover. Ik wil nog wel een kwartier over de ideeën van de SP praten, maar ik zal eerst mijn betoog afronden.

De **voorzitter**: Doet u dat maar in de middagpauze. Vervolgt u uw betoog.
*

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik sprak over "small is beautiful" in relatie tot de bankensector en bedrijven in het algemeen. Kan de minister zijn visie geven op de primaire en secundaire inkomensverdeling en vermogensverdeling op middellange en lange termijn? Dit mede in het licht van de crisis, die immers heeft geleerd dat grote inkomensverschillen geen garantie zijn voor goed bestuur. Een inkomensprikkel van 1:2 is net zo effectief of ineffectief als een prikkel van 1:500. De econoom Schumpeter, tijdgenoot van Keynes en evenmin links gepositioneerd, betoogde dat qua prikkel het met eerbied plakken van een 5 centpostzegel op het revers net zo effectief of ineffectief is als een inkomensverschil.

Ik begon mijn betoog met een vraag over morele uitgangspunten en belangenafwegingen in de politieke praktijk. Deze algemene financiële

beschouwingen staan in het perspectief van de consequenties van de financieel-economische crisis. Eigen aan vooruitgang is dat wij kunnen leren van de geschiedenis, leren van hetgeen ons overkomt. De crisis heeft het volk en het kabinet overvallen. Mijn slotvraag aan de minister is wat hij en het kabinet zelf van deze crisis geleerd hebben in breed perspectief. Betekent deze voor het kabinet een trendbreuk in de politieke opvattingen en de beleidsconcretisering ervan? Ik mag aannemen dat de morele uitgangspunten van de minister en die van de overige kabinetsleden niet fundamenteel gewijzigd zijn sinds het aantreden van dit kabinet, maar wellicht wel de rangorde en uitwerking ervan. Een moreel uitgangspunt zoals "solidariteit" vraagt in een economische crisis om pregnante concretisering. Mogelijk schakeert de minister de belangenafwegingen thans ook anders dan bij zijn aantreden en mogelijk is zijn visie op de sociaal-economische orde die deze belangenafweging inkadert ook gewijzigd. Gaat de minister in het kabinet nog trekken aan de beloofde voorstellen over een herordening van onze economie? En vooral, gaan we daar in deze kabinetsperiode ook nog praktische maatregelen van zien? Het gaat immers niet slechts om het praten over de wereld doch over het daadwerkelijk veranderen ervan; ik paraphraseer hiermee een de minister en zijn partij bekende auteur, die dit in 1845 noteerde.

Mijnheer de voorzitter, ik zie uit naar het antwoord van de minister en de staatssecretaris.

*N

De heer **Van Driel** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter. Wij bespreken hier de rijksbegroting 2010. Om maar gelijk met de deur in huis te vallen: het kabinet heeft naar de mening van mijn fractie het goede midden gevonden en heeft ervoor gewaakt de hier en daar weer opbloeiende bedrijvigheid in de knop te breken. Maatschappelijk en onder economen leeft de consensus dat het huidige beleid voor 2010 verstandig is. Volgens mij denkt alleen de VVD daar anders over. Een bezoek aan de OESO vorige maand leerde mij dat ook daar de mening heerst dat dit verstandige politiek is; de mogelijke groei nog niet afremmen en vanaf 2011 maatregelen nemen om de begroting in evenwicht te krijgen. Wij geven nu namelijk wel heel veel geld uit. Over de jaren 2009 tot en met 2011 alleen al wordt uitgegaan van een tekort van ruim 97 mld. Natuurlijk staat daar ook heel wat tegenover. Vaak wordt gedaan of onze kinderen alleen de schulden erven. Onze kinderen erven echter ook heel wat bezittingen; infrastructuur, voorzieningen, kennis. Je hoort economen te weinig praten over het collectief bezit dat wij onze kinderen nalaten. Wat je leent, moet je terugbetalen en tot die tijd moet je er rente over betalen en ook mijn partij vindt dat de rentebetaling beperkt moet blijven omdat deze uitgaven andere uitgaven in de toekomst verdringen.

Zoals ik al zei, hoor je economen zelden over ons nationaal bezit. Zoals we gezien hebben in de laatste twee jaar, zien zij wel vaker iets over het hoofd. Weinig Nederlandse economen -- ik ken er in

elk geval geen -- hebben een crisis zoals we nu beleven, zien aankomen. Ook het CPB en DNB hebben dit onvoldoende voorzien. Het is mij soms dan ook een raadsel waar de "toonaangevende economen" in Nederland de overmoed vandaan halen om precies te zeggen hoe het moet. We moeten de opvattingen van economen niet negeren, maar wel met enige scepsis bezien. Ik geef twee voorbeelden. De Belgische econoom Paul de Grauwe zegt in de NRC van 22 juli: "Macro-economen weten het ook niet. Economen gaan uit van rationele verwachtingen van consument en producent en dat blijkt niet te kloppen." De ene helft zegt dat de begrotingstekorten leiden tot stijgende rente en onderdrukking van particuliere investeringen. De andere helft zegt dat deze maatregelen juist goed zijn om deflatie te voorkomen. Het ene kamp zegt over het monetaire beleid dat de opbouw van een enorme geldvoorraad tot enorme inflatie leidt. Het andere kamp zegt dat uit de opbouw van liquiditeiten blijkt dat de banken hamsteren om hun balansen te verbeteren en dat de centrale bank dit bij groei weer snel kan terughalen; niks inflatie dus. De knapste koppen, zegt De Grauwe, maken ruzie over de meest elementaire vragen. Het is goed om ons dit te realiseren als we over de economie praten en ons bovendien te realiseren dat economen slechts ideeën aandragen en dat bezuinigingen op verschillende manieren kunnen worden gerealiseerd en dat extra uitgaven op verschillende manieren kunnen worden besteed. Een terecht zeer gerespecteerde instelling als de OESO heeft uitgebreid gewezen op de risico's van de huizenbubbel in de VS, maar heeft ook IJsland geprezen om de liberalisering van de financiële markten. Met behulp van deze "deskundigen" moeten we dus het langetermijndebat voeren en het langetermijnbeleid vaststellen.

Tegelijk met deze discussie over de financiën op lange termijn loopt de discussie over het klimaat en het energie- en voedselprobleem. De financiële crisis kan er gemakkelijk toe leiden dat budgetten voor onderzoek naar schonere technologie niet of onvoldoende beschikbaar komen, dat financiële tekorten als argument worden gebruikt om het energie- en voedselvraagstuk niet of onvoldoende aan te pakken en het klimaat niet te redden. Naar onze mening zijn dit in feite veel grotere problemen dan het begrotingsprobleem. Bij het klimaat kunnen we onherstelbare schade aanrichten die niet of nauwelijks te redresseren is; gebrek aan energie doet de economie tot stilstand komen en waar voedselgebrek toe leidt, hoef ik niet uit te leggen. Eerst zullen energie en voedsel duur worden. Kijk bijvoorbeeld maar eens naar hoeveel beleggingsfondsen er op dit gebied bijkomen; dat zegt iets over de verwachtingen. Dat is wellicht nog te dragen. Beter duur dan niet te koop, zegt mijn moeder altijd. Daarna komt "niet te koop" aan de beurt. Zonder de onheilsprofeet uit te willen hangen, merk ik op dat de vooruitzichten voor Kopenhagen er niet goed uitzien. De EU doet niet genoeg en de Amerikaanse regering heeft al aangegeven dat zij niet akkoord zal gaan met al te

stringente eisen; het framework mag niet al te beperkend zijn. In mei stelde het Brookings instituut al in een gesprek met Europese parlementariërs dat Obama een stevig pakket nooit door het Congres krijgt. Mijn partij heeft er wel vertrouwen in dat deze regering zich niet van het pad zal laten afbrengen. Onze inbreng moet stevig, vastberaden en overtuigend zijn. Vanuit het meerjarenperspectief van de rijksbegroting voor het komende decennium zal nu investeren goedkoper blijken te zijn dan over een aantal jaren repareren.

Voordat ik op een aantal punten inga, kijk ik kort terug op hoe de crisis is ontstaan, welke oplossingsmaatregelen al zijn genomen en nog worden genomen en welke niet. Het begon met zeepbellen op het gebied van mondiaal onroerend goed en commodities. De kredietcrisis werd mogelijk gemaakt door de banken die via securisatie met off balance financiering konden werken, via een hoge leverage en veel goedkoop geleend geld, mogelijk gemaakt door de ruimgeldpolitiek. Daarbij bleek al spoedig onvoldoende toezicht te zijn. De rating agencies deden niet alleen door hun optimistische modellen hun werk niet goed, maar ook door hun dubbele petten. Ook Basel II schoot nadrukkelijk tekort. De bonuscultuur wakkerde de hebzucht verder aan. De regulering schoot ruimschoots tekort door gebrek aan inzicht en door een bijna theologische notie dat de markten op magische wijze zelfregulerend waren. De vraag is of we ons niet in de luren hebben laten leggen door mensen die ons een systeem "verkochten" waar ze vooral zelf beter van werden. Financiële innovaties in naam van de efficiëntie ten bate van weinigen en ten koste van velen, met veelal anonieme slachtoffers die deze met have, goed en leven betalen. Daarnaast kwamen wereldwijde onevenwichtigheden op het gebied van sparen en consumeren nog eens nadrukkelijk aan het licht.

Wat is er sindsdien verbeterd? Het kernkapitaal van banken wordt overal uitgebreid, al moet je je afvragen of dit niet nog wat hoger zou moeten liggen dan nu. Is die uitbreiding voldoende? Is er niet een kernvermogen van minstens 12% nodig? De bonuscultuur wordt aangepakt, maar de Wallstreet Journal berichtte dat over 2009 de bonussen alleen in de VS al 140 mld. dollar zullen bedragen. Zelfs bij een dalende dollarkoers is dat nog een heel bedrag. Het wordt aangepakt en onze minister van Financiën heeft daar het voortouw in genomen, maar het valt mijn partij niet mee wat er wereldwijd is bereikt als je dat bericht in de WSJ op je laat inwerken.

Het toezicht verscherpt en het is goed dat het IMF daar een rol in krijgt. Die rol wordt eens te meer van belang nu het kapitaal, de status en de positie van het IMF zo zijn uitgebreid. Over de rating agencies en het toezicht daarop en over de vraag of die niet een license to operate zouden moeten hebben, hoort mijn fractie echter niets. Zij houden zich opvallend stil; de toezichthouders heb ik daar niet over gehoord en ook bij de G20 bleef het op dit punt stil. Het onderscheid tussen investment bankers en commerciële banken -- een onderscheid dat in 1999 werd opgeheven, wat door

velen als een van de oorzaken van deze financiële crisis wordt gezien -- wordt klaarblijkelijk niet opnieuw aangebracht. Ook het feit dat nogal wat banken te groot zijn om om te vallen, is niet aangepakt. Sterker nog: juist door de crisis is een aantal banken groter geworden. En het toezicht? In hoeverre is dat nu aanwijsbaar verbeterd? Op Europees niveau lijkt dat niet echt op te schieten. Ook op nationaal niveau worden er veel terechte vragen over het toezicht gesteld. Mijn fractie is van mening dat zelfs als uit alle onderzoeken -- en ik neem ook het onderzoek naar het toezicht op de DSB daarin mee -- zou blijken dat alles perfect is verlopen, het nog van wijsheid zou getuigen om op het gebied van toezicht wijzigingen door te voeren, zowel op het toezicht als zodanig als in de sfeer van de personele bezetting.

Kortom, mijn fractie trekt de conclusie dat er wel wat stappen zijn gezet om een herhaling te voorkomen, maar dat nog veel stappen niet zijn gezet; stappen die voor de hand liggen en niet zo moeilijk te realiseren zouden moeten zijn. De vraag is waarom deze stappen nog niet gezet zijn.

Er zijn nog wel moeilijkere problemen en dan doel ik met name op de internationale onevenwichtigheden in sparen, investeren en consumeren. Die onevenwichtigheden leiden ook nog tot onevenwichtige waarden van de munt in diverse landen. De problemen zijn nog lang niet opgelost en het is ook nog niet duidelijk langs welke wegen die opgelost moeten worden. In de Verenigde Staten wordt nu meer gespaard maar bij de huidige lage rente is het maar de vraag hoe lang men dat volhoudt. In China is de munt ondergewaardeerd, de dollar lijkt nog te hoog te zijn gewaardeerd. Het tekort van tenminste 6% op de Amerikaanse begroting wordt gefinancierd door Aziatische landen die daarmee de appreciatie van hun munt trachten te vermijden. Die situatie is op termijn niet houdbaar. Een val van de dollar zou op zich weer tot gigantische problemen leiden. Hoe kijkt de minister aan tegen deze dieperliggende oorzaak en de gevolgen daarvan?

In het verlengde van bovenstaande onevenwichtigheden vraag ik hoe wij moeten aankijken tegen de verschuivende machtsbalansen waartoe deze crisis leidt. De BIC-landen -- ik laat Rusland er even buiten -- zullen veel sterker uit deze crisis komen, in die zin dat hun positie op het wereldtoneel definitief een andere is. Pittsburgh illustreerde dat heel duidelijk. Voor ons betekent Pittsburgh het definitieve einde van de G8. De G8 is de G20 geworden. Pittsburgh markeert de waterscheiding. Een nieuw tijdperk in internationale verhoudingen heeft zijn intrede gedaan. China is al een belangrijker rol in het IMF toegezegd. India en Brazilië zullen zeker volgen. Welke consequenties heeft dit voor Europa en welke consequenties heeft dit voor ons land? De macht van Europa en de Verenigde Staten zal afnemen en is overigens al afgenomen. Wat zal het betekenen op een termijn van 10 tot 25 jaar? Het lijkt me goed dat de minister op dit punt een uitgebreide integrale studie laat maken opdat we ons realiseren, en met ons de hele Nederlandse bevolking, wat deze definitieve verschuiving op het wereldtoneel voor ons land

betekent. Ik doel daarbij niet alleen op onze positie in het IMF. Wat betekent die definitieve machtsverschuiving voor handel en industriebeleid, voor grondstoffen, voor energie, voor onze buitenlandse betrekkingen, voor defensie en ontwikkelings samenwerking? Een veelomvattende, nationale studie vanuit internationaal perspectief over de machtsverschuivingen en de consequenties gezien over een reeks van jaren.

Ik merk ten slotte in dit internationale blok nog iets op over Europa. Wat betekent deze financiële crisis voor Europa en de euro? Een recente studie van Clingendael laat zien dat doorpakken op het gebied van regelgeving en toezicht op Europees niveau moeilijk ligt. Kijkt de minister van Financiën daar misschien positiever tegenaan? De positie van de euro staat onder druk. Een bezoek aan Italië leerde mij dat daar de algemene opvatting is dat het heronderhandelen van het Verdrag van Maastricht slechts een kwestie van tijd is. De 3%-norm is doodverklaard en de maximale schuld van 60% een dode letter. Ook Duitsland heeft grote tekorten voor de komende jaren aangekondigd bij het aantreden van het nieuwe kabinet. Betekent dat niet dat wij straks een veel te hoge risicopremie betalen voor onze in euro's uitgegeven staatsobligaties? Waarom zouden we dat eigenlijk doen? Kan het ook betekenen dat er een verder verschil ontstaat tussen wat het ene land met de euro aan rente betaalt en het andere? Wat betekent dat op termijn voor de euro? Krijgen we binnenkort een artikel met de kop: "De euro: een houdbare munt?"

Mijnheer de voorzitter. Ik kom te spreken over de begroting 2010 en verdere jaren. Er wordt in 2010 1,8 mld. bezuinigd en mijn fractie kan daarmee leven. Ik heb al eerder gezegd: niet te snel afknippen dus. Voor latere jaren, zo heeft het kabinet gesteld, worden er negentien werkgroepen ingesteld die een 20%-operatie uitvoeren in de vorm van voorstellen. De coalitie heeft afgesproken daar zonder taboe naar te kijken, en dat verheugt ons. De lange doorlooptijd die het kabinet zichzelf gunt, verheugt ons minder. Kan het niet wat sneller? Veel is toch al bekend? Kan er niet eind januari al een behoorlijk plaatje liggen? Inhoudelijk heeft mijn fractie wel een beeld van hoe zij ernaar zal kijken. Mijn fractievoorzitter heeft bij de algemene beschouwingen al gezegd waar mijn fractie deze operatie aan toetst: solidariteit met toekomstige generaties, verhoging van participatie op de arbeidsmarkt, de mate waarin een bijdrage wordt geleverd aan het insluiten in plaats van het uitsluiten van mensen, de versterking van de internationale gemeenschap en de mate waarin we de pijn eerlijk verdelen.

Het kabinet zelf heeft gezegd dat het land sterker, slimmer en duurzamer uit deze crisis moet komen. Is dat nu wensdenken of zijn er concreet aanwijzingen die erop duiden dat dat ook het geval zal zijn? Natuurlijk gaat de minister van Financiën nu niet in op onze inhoudelijke suggesties, hoewel wij er wel een paar zullen meegeven, maar wij vragen hem wel waarop hij de stelling baseert dat ons land er sterker, slimmer en duurzamer uitkomt. Wij zagen in de rijksbegroting daarvoor niet al te

veel aanwijzingen, zeker niet als je ziet wat er in die gebieden in opkomende landen gebeurt. De minister kan wel wijzen op investeringen op het gebied van milieu en onderwijs, maar vergeleken met nogal wat landen valt niet direct de conclusie te trekken dat we er op grond daarvan sterker, slimmer en duurzamer uitkomen. Kan de minister van Financiën op die vraag overtuigender ingaan dan tot dusver in de stukken is gedaan?

Mijnheer de voorzitter. Onze angst is dat dit veel meer een bezuinigingsoperatie dan een vernieuwingsoperatie wordt. Een vernieuwingsoperatie is wat wij nodig hebben, niet alleen een bezuinigingsoperatie. Werkgroepen zullen voor tientallen miljarden voorstellen doen maar wij hebben nogal wat zorgen bij de vraag of die voorstellen meer zullen omvatten dan bezuinigingen. Maak van de bezuinigingen gebruik om veel dingen te vernieuwen in plaats van mensen slechts voor te schotelen dat alles alleen maar minder wordt. Bied ook perspectief en hoop. Bied nieuwe oplossingen voor oude, al langer erkende problemen. "Never waste a good crisis". Vernieuw, en breek niet alleen af. Met dat, onze politieke uitgangspunten en het ook voor ons vaststaande feit dat er de komende jaren een evenwicht moet komen tussen inkomsten en uitgaven, dat wat nu te veel uitgegeven en geleend wordt ook weer terugbetaald moet worden, trekken wij een paar lijnen. Ik wil hier niet twisten over de vraag of het om 35 mld. gaat of minder. Dat zal de komende jaren wel duidelijk worden.

Het belangrijkste middel om het tekort te lijf te gaan, is duurzame groei. Als wij erin slagen om meer dan 2% te groeien over een reeks van jaren, dan is er een belangrijke stap gezet. Investeer dus in duurzame groei: er liggen veel plannen op dit vlak klaar en mijn fractie is van mening dat er nog wel een schepje bovenop kan. De vraag blijft echter natuurlijk wat duurzame groei precies is. Wellicht kan een van de werkgroepen met een voor iedereen acceptabele omschrijving komen. We hebben die groei hard nodig om het tekort binnen de perken te houden.

De tweede stap wordt gevormd door de bezuinigingen. Mijn fractievoorzitter heeft al onze toetsingscriteria genoemd, maar wij schepen het kabinet niet alleen af met deze criteria. Wij hebben ook een aantal suggesties. Allereerst willen wij bezuinigen op de bureaucratie en daarbij denken we aan de bureaucratische aanpak in de zorg, aan het afschaffen van het CIZ en het sterk afslanken van het CAK, met uiteraard de bijbehorende vereenvoudiging; wellicht is samenvoeging van CAK en zorgkantoren een goed idee. Wij willen in ieder geval af van de huidige werkwijze van het CAK. Wie in die bureaucratische jungle terechtkomt, en ik spreek uit ervaring, is nog niet gelukkig. Ingrijpende wijzigingen op het gebied van sociale zekerheid zijn voor ons ook bespreekbaar. Waarom niet de WW het eerste en belangrijkste jaar een verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers laten zijn? Waarom niet een cluster maken rond WIA en Wajong enerzijds en rond WW/WWB en WSW anderzijds? Wij vragen ons verder af of alles op het gebied van toeslagen wel

houdbaar is. Ook dat is een bureaucratie die alleen maar groeit. Er is toch wel een ander systeem denkbaar met minder bureaucratie? Kortom, vlooi de hele bureaucratie nog eens door en laat dat niet alleen doen door de bureaucraten zelf. Andere bezuinigingen waar wij aan denken, variëren van het omlaag brengen in de kinderopvang van het maximaal aantal uren waarop iemand per kind recht heeft tot het niet meer uitzonderen bij de accijnsheffing van rode benzine.

Een derde categorie ligt in eventuele hogere lasten -- de discussie daarover is vanmorgen al een beetje gevoerd -- waarvan sommige definitief, andere tijdelijk. In de categorie "definitief" denken we aan de maximale aftrekbaarheid van de pensioenpremie. Het is in deze voor de overheid financieel moeilijke tijd toch niet meer uit te leggen dat je je pensioenpremie nog kan aftrekken boven pakweg twee of drie keer modaal? In de categorie "tijdelijk" vinden wij het omhoog brengen van het 60%-tarief in de inkomstenbelasting voor een beperkt aantal jaren -- wij denken hierbij aan de komende vier tot vijf jaar -- bespreekbaar. Hoeveel levert zo'n tijdelijke lastenverhoging op? Definitieve hogere tarieven achten wij overigens niet verstandig; wij willen niet vermindering van betaling uitlokken. Belangrijker is nog om eens te kijken naar het idee om opnieuw over te gaan tot het heffen van vermogensbelasting. De vermogensrendementsheffing zoals die nu bestaat, vinden wij geen groot succes. Wij vinden het echter wel bespreekbaar om mensen met vermogens, in ieder geval eenmalig, te laten meebetalen aan het dichten van het financiële gat. Collega Reuten heeft al uiteengezet hoeveel de mensen met vermogens er de laatste tien jaar op vooruit zijn gegaan. Dat kan door vermogensbelasting op topvermogens te heffen, maar er zijn ook andere mogelijkheden. In de 19e eeuw zat ons land in de jaren dertig en veertig opgescheept met een geweldig tekort. Koning Willem I kreeg daar de schuld van, naar mijn mening ten onrechte, want hij was de motor achter veel investeringen die een hoop geld opslokten maar die ook een belangrijke infrastructuur opleverden. Van die infrastructuur genieten wij nu nog. Hoe die grote schulden te financieren? Het lukte de toenmalige minister van Financiën Floris van Hall in 1844 om een "gedwongen" lening uit te schrijven tegen lage rente, waarop goed werd ingetekend. Dit ging uiteraard niet zonder enige druk en niet zonder de belofte dat in geval van mislukking het geld op een andere manier werd weggehaald bij de vermogende burgers. Het resultaat was dat de rente over de schulden in een keer fiks daalde, waardoor de staatsschuld aanzienlijk werd verlicht. Strekt dat voorbeeld uit de negentiende eeuw nu niet tot voorbeeld? Zouden ook nu de rijken best iets kunnen bijdragen om deze crisis te beteugelen en onze schulden af te lossen? En je zou aan iedereen met een vermogen vanaf 0,5 mln. exclusief een eigen huis en exclusief effectief ondernemingsvermogen kunnen vragen om via een staffel in te schrijven op een lening tegen 1% rente. We zouden er een tabel bij kunnen doen om duidelijk te maken wat er van eenieder wordt

verwacht. Zou in ieder geval niet een deel van die 97 mld. tegen lage rente gefinancierd kunnen worden met een aflossingstermijn van vijf of tien jaar? Dat moet toch lukken in een tijd van lage inflatie en een goudgerande debiteur? Mocht dat niet lukken -- in de negentiende eeuw is het, zoals gezegd, ook niet zonder enige druk gegaan -- dan zou ons inziens alsnog gekeken moeten worden naar een eenmalige aanzienlijke belasting op vermogens.

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik vind het voorstel voor zo'n lening dat senator Van Driel doet, uiterst sympathiek. Ik sta erachter, maar ik vraag me af of we er daarmee wel komen. Hij heeft het over een lening van 97 mld. tegen 1%. Dat scheelt zo'n 3 mld. op de begroting, als ik voorzichtig ben met de rente. Daarmee lossen we die schuld niet af. Ik vind het dus heel sympathiek wat senator Van Driel zegt, maar daarmee komen we er niet. Het verschil tussen 1% en 4% rente is 3%, dus 3 mld. Nee, daarmee komen we er niet. Ik vind het dus sympathiek, maar we moeten het toch iets forser aanpakken.

De heer **Van Driel** (PvdA): Ik heb ook niet gezegd dat we er daarmee komen. Ik geef vier bouwstenen aan: groei, bezuinigingen, belastingverhogingen en een gematigde loonontwikkeling. Daar kom ik zo meteen op. Die vier bij elkaar zouden tussen de 30 mld. en 35 mld. moeten opleveren. Dit is dus niet de oplossing voor alle kwalen. Ik denk dat 97 mld. ook hoog geschat is. Ik vraag alleen of je geen oproep tot solidariteit zou moeten doen aan mensen die er wat het vermogen betreft goed voorstaan. De staat is toch een zekere debiteur. Je kunt ze vragen wat zij eenmalig aan deze crisis kunnen doen. Mijn fractie vindt namelijk dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen. Het argument in de antwoorden op de schriftelijke vragen overtuigt ons niet geheel. Daarin staat dat mensen met een vermogen als gevolg van de daling van de koersen en de huizenprijzen al voldoende getroffen zijn. Laten we zeggen dat, als je je werk verliest of aan de onderkant van het financiële gebouw zit, dus zo rond modaal of minder, je in mijn ogen zwaarder getroffen wordt dan wanneer je een flink vermogen hebt. Deze vermogens hebben namelijk ook flink geprofiteerd van de bubbel, zoals collega Reuten al in zijn bijdrage liet zien. Wellicht ten overvloede: de gelukte lening in de negentiende eeuw bleek mede de opmaat tot de sanering van de Rijksfinanciën.

Een derde mogelijkheid voor verbetering van inkomsten zien wij in het hoger belasten van de financieringen die private-equityondernemingen toepassen. Nu is een private-equitykoop, met veel geleend geld en het volhangen van bedrijven met schulden, een door de Belastingdienst gefaciliteerde activiteit. Dat zou toch eigenlijk niet moeten. Het is toch raar dat vreemd vermogen fiscaal beter behandeld wordt dan eigen vermogen? Je lukt dan als het ware ook zwakke balansen uit? Waar dat toe leidt, hebben we gezien. Je moet dat niet willen. Je moet op dat punt de les trekken dat zwakke balansen tot onheil leiden.

Collega Terpstra zei al dat de overheid in België tot het heffen van een speciale belasting op banken overgaat. Hoe werkt dat? En strekt dit ons ook tot voorbeeld? Hoeveel kan dit in ons land opbrengen als er in België al gesproken wordt over een opbrengst van 1 mld. tot 2 mld.? Ik ga bij de hogere opbrengsten maar niet verder in op het feit dat bij de hypotheekrenteaftrek alleen al de mogelijkheid om slechts tegen het laagste tarief af te trekken 4 mld. oplevert. Zo'n maatregel levert snel geld op en die kan worden genomen alvorens de hele huizensector inclusief hypotheek en huren wordt aangepakt. Mijn fractie zou dat toejuichen. De eerste 4 mld. is dan binnen om op termijn het drie- of viervoudige van dat bedrag te vinden. Dit brengt mij op het antwoord op de vraag van de heer Bierman die zei dat wij niet met lage rentes werken. Je kunt natuurlijk stellen dat, als wij het zo met 50% aftrek faciliteren, wij feitelijk wel met lage rente op dat punt werken. Immers, de rente die gemiddeld 5% bedraagt, is dan voor de burger maar 2,5%. Dan werk je dus wel met een lage rente. Daardoor zijn de huizenprijzen misschien wel wat uit het spoor gelopen. Uiteraard komt de hypotheekrenteaftrek definitief ter discussie te staan, maar daarop wil ik niet vooruitlopen, al wil ik er wel op wijzen dat het in onze ogen rechtvaardig zou zijn om meer af te toppen dan een bedrag boven 1 mln.

Ik laat ook de absolute noodzaak tot vergroening van ons belastingstelsel buiten beschouwing. Die zou budgettair neutraal kunnen verlopen om het draagvlak niet aan te tasten. De noodzaak, ik herhaal het, staat voor ons buiten kijf.

Eerder heb ik iets gezegd over de bureaucratie in de zorg. We zouden daar al een stuk minder van hebben als de premie van de AWBZ sterk werd gefiscaliseerd. Dat lijkt ons prima als dat meer geld en minder bureaucratie oplevert. En de zorg mag er niet door worden aangetast.

Kortom: er zijn nogal wat maatregelen te bedenken -- vaak zijn die al bedacht -- die niet alleen tot minder leiden, maar ook tot vernieuwing. En dat daarbij de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen, valt van mijn partij te verwachten.

Ten slotte zeg ik dat ik drie lijnen heb genoemd. Willen wij er verder uitkomen, dan is naast groei, belastingverhoging en bezuiniging een beheerste loonontwikkeling noodzakelijk. Alleen een zeer gematigde loonontwikkeling leidt tot beheerste kosten bij overheidsapparaten, de zorg en de vele miljarden voor de sociale uitkeringen. Voor die geleidelijke loonontwikkeling hebben wij de vakbeweging hard nodig. Onze oproep is dan ook om niet verder te polariseren met de vakbeweging, omdat we die de komende jaren hard en hard nodig zullen hebben. Ik zie uit naar het antwoord van de minister en dat van de staatssecretaris.

*N

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Voorzitter. Vorig jaar vonden de algemene financiële beschouwingen pas enkele weken na de val van Lehman Brothers plaats, dus aan het begin van de wereldwijde

financiële en economische crisis. De omvang van de crisis en de gevolgen voor Nederland waren toen nog niet in volle omvang bekend. Inmiddels zijn wij een jaar verder en heeft de crisis ook Nederland hard geraakt. De minister van Financiën is weg, zie ik. Toch vervolg ik mijn betoog. De crisis heeft Nederland zo hard geraakt, dat de regering niet meer kan volstaan met ad-hocmaatregelen, maar dat zij ingrijpende langetermijnbeleidskeuzes moet maken. Met de vooruitziende blik die GroenLinks eigen is, heeft mijn fractiegenoot de minister van Financiën reeds tijdens de algemene financiële beschouwingen van vorig jaar opgeroepen, de crisis ook als kans te zien en "architect" te worden van een nieuw financieel stelsel. Symptoombestrijding is niet voldoende, heeft hij gezegd, en dat er zal moeten worden nagedacht over en gewerkt aan herstel, reparatie en nieuwbouw. De vraag aan het kabinet en met name aan de minister van Financiën is dus niet alleen in hoeverre er sprake is van goed crisismanagement, maar ook wat zijn kwaliteit is als architect van een nieuw financieel stelsel. Helaas is er een jaar later nog niet veel terechtgekomen van een nieuw financieel gebouw. Er zijn nog niet eens bouwtekeningen gemaakt, laat staan dat het fundament ervoor is gelegd. Beleidsverandering en vernieuwing vereisen visie. Mijn fractie is, een jaar later, nog steeds benieuwd naar de visie van de minister van Financiën. Waar liggen de prioriteiten van de minister, nu en voor de toekomst? Is men het binnen het kabinet wel eens over de prioriteiten? Ik kom hier overigens zo op terug. Welke uitgangspunten en welke doelstellingen staan bij de oplossing van de crisis voor de minister en de staatssecretaris centraal?

Om de minister bij het beantwoorden van deze vragen een beetje te helpen, heb ik wat voorwerk voor hem verricht. Ik heb een aantal boeken van deskundigen erop nageslagen. Daarbij heb ik het volgende uitgangspunt gevonden dat mijn fractie wel aanspreekt: "In een wereld vol kansen en bedreigingen, vol veranderingen en onzekerheden, moeten mensen van een paar dingen zeker kunnen zijn. Bijvoorbeeld dat zij bij pech of tegenslag niet meteen aan de kant komen te staan. Het is een van de redenen dat in tijden van globalisering, met alle bijbehorende onzekerheden omtrent de eigen baan, goede sociale zekerheid en goede sociale voorzieningen zo belangrijk zijn." Ik ben blij dat de minister van Financiën er inmiddels weer is, want ik neem aan dat dit citaat hem niet onbekend voorkomt. Het komt namelijk uit het boek "Dit land kan zoveel beter", dat hij een aantal jaar geleden, maar nog niet zo lang geleden, heeft geschreven. Verderop in datzelfde boek schrijft de minister dat de globalisering zorgt voor een "nieuw soort lotsverbondenheid". Daarmee ben ik het helemaal eens, maar de vraag is natuurlijk hoe de minister deze lotsverbondenheid zal vertalen in financieel beleid.

Dit brengt mij tot de heroverwegingen en de werkgroepen. Daarover is in dit debat al veel gezegd. Mij viel in ieder geval op dat er slechts een enkele doelstelling en een enkele opdracht expliciet worden genoemd: besparing, waarbij een van de

alternatieven in ieder geval een besparing van 20% van de netto-uitgaven in 2010 dient te behelzen. Moet ik dat zo begrijpen dat besparing de enige doelstelling is waarover de coalitiepartners het eens konden worden, of zijn er nog andere doelstellingen die alle coalitiepartners delen. Zo ja, welke zijn dat?

Een andere vraag betreft de selectie van thema's. Ik heb wat moeite met het in overeenstemming brengen van de negentien geselecteerde thema's, die volgens uitleg van de regering het gehele terrein van het regeringsbeleid bestrijken, met de beleidsterreinen die we kennen, onderverdeeld in ministeries: landbouw, defensie, jeugdzorg; ik kan ze niet helemaal koppelen aan de thema's die de regering heeft geformuleerd. Wil de minister hierover uitsluitel geven?

Nogmaals, bezuinigingen verzinnen is niet zo moeilijk. Moeilijker is het, een evenwicht te vinden tussen het terugbrengen van het overheidstekort en andere, even belangrijke doelstellingen zoals sociale gerechtigheid, duurzaamheid en vergroening. Graag wil mijn fractie van de regering de bevestiging dat de heroverwegingsoperatie niet enkel een boekhoudkundige besparingsoperatie wordt, maar dat zij uitgaat van een brede opvatting over welvaart, waarbij begrippen als duurzaamheid en vergroening belangrijke, ja zelfs onmisbare, doelstellingen vormen voor haar beleid. Daardoor worden bij de aanstaande bezuinigingen en besparingen niet alleen de effecten op de financiën gemeten, maar ook de gevolgen voor bijvoorbeeld het milieu en voor de kwaliteit van leven. Besparingen zijn soms noodzakelijk, dat is zeker waar, maar zij kunnen in de ogen van mijn fractie nooit een politiek beleidsdoel op zichzelf zijn. Het is dan ook bijzonder betreurenswaardig dat de minister het aannemen van de motie van mijn collega aan de overkant om de maatschappelijke gevolgen en de milieueffecten bij de brede heroverwegingen te betrekken, heeft ontraden. Ik begrijp dat ook niet helemaal van een minister die in zijn al eerder genoemde boek, dus nog niet zo lang geleden, een vurig pleidooi heeft gehouden voor het Scandinavische model, onder het motto "waar voor je geld". Want, zo schrijft hij, het Scandinavische model kent "hoge groeicijfers in combinatie met hoge collectieve lasten, een goed sociaal beleid en goede prestaties op duurzaamheid". Vervolgens houdt hij ons twee keuzes voor: "De Nederlandse economie loopt het risico een soort vlees-noch-visachtig tussenmodel te worden, dat op alle fronten slecht scoort. Een keuze dringt zich op: of we kiezen voor lage lasten en schrale sociale voorzieningen om groei te genereren, of we kiezen voor excellente collectieve voorzieningen die dan ook wat mogen kosten omdat ze productief zijn." De vraag die ik nu aan de minister stel, ligt voor de hand: kiest hij nog steeds voor het laatste? Geldt het mooie woord van de nieuwe lotsverbondenheid ook in tijden van crisis en voor de eigen burgers? Is de minister nog steeds van oordeel dat duurzaamheid ook in het financieel beleid een belangrijke en steeds belangrijkere rol moet spelen? Als dat zo is, waarom is deze

doelstelling dan niet opgenomen in de opdracht aan de werkgroepen?

Duurzaamheid betekent ook vergroening van het financiële stelsel, bijvoorbeeld door investeringen in duurzame energie, in isolatieprogramma's voor de bestaande woningbouw of voor uitbreiding van het spoor en natuurlijk door belastingen op milieuvervuiling. Dit brengt mij op de kwestie van de vliegtaks. Tijdens de algemene financiële beschouwingen in de Tweede Kamer heeft de staatssecretaris op vragen van mijn collega van GroenLinks over de afschaffing van de vliegtaks onder andere het volgende gezegd: "Wij hebben -- dan doelt hij op een eerder debat -- aangegeven dat er door de economische crisis al sprake was van een forse reductie van het aantal vliegbewegingen, hetgeen leidde tot een reductie van de CO₂-uitstoot ten opzichte van de eerdere prognoses in de vliegsector." Hoe moet ik dit nu begrijpen? Als de economie aantrekt en er weer meer wordt gevlogen, komt de vliegtaks dan terug of is dit überhaupt een gepasseerd station? Of is het zo dat vergroening en economische groei voor de staatssecretaris twee tegengestelde grootheden zijn? Ik hoop niet dat dit het geval is. Ik wil hierop graag een reactie.

Ik kom nu op de internationale aanpak die de meesten hier ook al hebben besproken. Het ligt voor de hand: de crisis begon weliswaar in de Verenigde Staten, maar die werd door de mondiale markt al snel internationaal. Het staat dus ook buiten kijf dat de crisis niet alleen nationaal, maar ook internationaal te lijf moet worden gegaan. Dat betekent ook dat we rekening moeten houden met de aanpak in andere landen. Een aantal collega's heeft daarop al gewezen. Het zal de minister van Financiën en ook mijn collega's hier in de Senaat natuurlijk niet verbazen dat ik altijd ook een beetje naar Duitsland kijk. In Duitsland heeft men met sparen niet zo veel, tenminste, de net opnieuw gekozen bondskanselier Merkel heeft dat niet. Sparen wordt niet opportuun geacht, ook de komende jaren niet. Wij zetten onze hoop op "Wachstum", zegt Merkel. Zij wil lastenverlichting in de vorm van belastingverlaging voor ondernemers en burgers om de economie te stimuleren. In haar redenering wordt zodoende het oplopende overheidstekort betaald door economische groei die zij de komende jaren verwacht. Zij geeft dus als het ware een tijdje geld uit op de pof. Wat vindt de minister van Financiën van deze aanpak? Ik heb het idee dat hij in ieder geval de toekomst, dat wil zeggen de economische groei, duidelijk minder optimistisch inschat dan onze oosterburen. In zijn antwoorden op aanvullende vragen in de schriftelijke voorbereiding, stelde hij onomwonden: "de onzekerheid ten aanzien van de economische groei en de ontwikkeling van de overheidsfinanciën is op dit moment groot". Erg onzeker is wat de komende tijd het groeipad zal zijn. Daarbij komt dat het heel lastig is om aan te geven welk deel van de saldooverslechtering structureel kan worden verondersteld en welk deel mogelijk "automatisch" wordt ingelopen indien de economie weer aantrekt. Duitsland gaat ervan uit dat het wel kan betalen dankzij groei. Misschien is dit model voor de

minister van Financiën niet zo aantrekkelijk. Als dat klopt, dus als dat voor de Nederlandse verhoudingen niet aantrekkelijk wordt geacht, heb ik meteen een vervolgvraag. Hoe gaat Nederland in internationaal verband om met de nationale aanpak van andere landen? Anders gezegd: hoeveel nationale "Alleingang" kan een internationale crisis verdragen? Heeft de regering naar haar eigen inschatting voldoende mogelijkheden om partners in de EU of daarbuiten in het gareel te houden als er in die landen nationaal maatregelen worden genomen die de Nederlandse regering onverstandig vindt of die de Nederlandse economie wellicht kunnen schaden? Kunnen de lidstaten van de EU elkaar bijvoorbeeld dwingen tot een gezamenlijk beleid ter bestrijding van de crisis?

Nu stel ik het onderwerp bonussen en banken aan de orde. Ook daarover is al veel gezegd. Ik wil er slechts enkele opmerkingen aan wijden. Ik begin met de bonuscultuur. Het is logisch dat ook bij de noodzaak om de bonuscultuur in het bedrijfsleven en met name voor de financiële sector aan banden te leggen, geldt dat een regering in een globale wereld bar weinig kan bewerkstelligen. Ook hier is dus een internationale aanpak vereist. Na Pittsburgh, eind september, sprak de minister van Financiën van een doorbraak op het gebied van de aanpak van bonussen in de financiële sector. In de verhouding met de Verenigde Staten zijn er inmiddels wel wat vragen gerezen. Andere senatoren hebben dit ook al aan de orde gesteld. Hoe ziet de minister de bonusaanpaksituatie, als ik het zo mag samenvatten, in de VS? Is hij nog steeds tevreden over de uitkomst? Een andere vraag betreft de verhouding tussen de internationale afspraken, in dit geval Pittsburgh, en de Nederlandse wet- en regelgeving. In de algemene financiële beschouwingen in de Tweede Kamer heeft de minister van Financiën bij mij in ieder geval de indruk gewekt dat hij de Nederlandse regels die reeds zijn ingevoerd en die nog ingevoerd moeten worden, al zo streng vindt, dat Nederland een pas op de plaats kan maken en dat aanvullende maatregelen niet aan de orde en ook niet nodig zijn. Hij zegt daarover onder andere: "Wij moeten dat wat wij met elkaar hebben afgesproken, de kans geven om te gaan werken. Dat is meer dan in enig ander land aan de orde is." Meer dan de andere dus. De minister van Financiën is overigens niet de enige die dat beweert. De zin: "wij hebben de meest strikte wetgeving voor banken binnen de EU", is ook een citaat van zijn Britse ambtscollega een week geleden. Ik zie de minister glimlachen, dus hij heeft die zeker ook gehoord. Het lijkt er dus op dat meerdere landen van de EU zich enigszins zelftevreden op de borst kloppen wat de regelgeving voor banken betreft. Mij interesseert vooral het volgende. Wil de minister mij uitleggen waarom hij nu al tevreden is met wat hij op het gebied van regelgeving heeft bereikt? Wat is er mis mee om in Nederland meer te doen dan binnen de G20 is afgesproken? Er is namelijk wel veel meer mogelijk en in onze ogen ook wenselijk. Dan denk ik ten eerste aan een nullijn voor bankiers. Die moet de heer Terpstra aanspreken met zijn nullijn voor de kleine

metaalsector. Zolang de crisis duurt, horen bankiers geen bonussen of salarisverhogingen te ontvangen. Ten tweede denk ik aan een plafond van maximaal 20% van het jaarsalaris voor alle bonussen. Ten derde denk ik aan de introductie van de Wellinknorm. Over lotsverbondenheid gesproken, of is het volgens de minister van Financiën te veel lotsverbondenheid indien de veroorzakers van de financiële crisis hun verbondenheid tonen en de gevolgen dragen en niet alleen de gewone burgers dat doen. Hoe kijkt de minister tegen de genoemde voorstellen aan? Is het "nu niet, maar misschien later wel"? Of is het: "nu niet en later zeker ook niet"?

Mijn belangrijkste vraag is misschien nog wel hoe het met het criterium duurzaamheid in de financiële sector staat. Is de regering van plan om van de financiële sector te eisen dat duurzaamheid geïntegreerd wordt in de financieringscriteria?

Mijn laatste punt over de banken betreft de opsplitsing ervan. Collega's hebben dit eerder ook aan de orde gesteld. Op het eerste gezicht lijkt de opsplitsing van banken verstandig. Die houden zich dan weer bezig met the core business: geld lenen aan bedrijven en particulieren. Ook is het verstandig omdat de staatssteun vervroegd kan worden terugbetaald, zie de vooruitzichten bij de ING op dit moment. Hoe kan deze opschoningsoperatie in de toekomst uitpakken? Concreet leeft bij mijn fractie, zoals bij andere fracties, in dit verband ook de vraag of de minister bevreesd is dat dit beleid van "back to basics" de Nederlandse banken kwetsbaar maakt voor internationale overnames. Zoals altijd, zie ik de beantwoording van de vragen met veel belangstelling tegemoet.

*N

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Voorzitter. Deze bijdrage lever ik mede namens de fractie van de SGP. Tijdens de algemene politieke beschouwingen van 13 oktober jongstleden heeft mijn fractievoorzitter nadrukkelijk aandacht gevraagd voor het plaatsen van de huidige politieke, economische en financiële situatie in een breder perspectief. Mijn fractie vroeg toen in de lijn van het regeer- en crisisakkoord aandacht voor verantwoordelijkheid, rentmeesterschap en gemeenschap. Kortom: solidariteit. Zijn uiteindelijke doel was, te komen tot een meer stabiele, rechtvaardige en houdbare cultuur. Ook tijdens de algemene financiële beschouwingen van vorig jaar, gehouden op 25 november 2008, hebben de fracties van de ChristenUnie en de SGP aandacht gevraagd voor dieperliggende oorzaken van de huidige financiële en economische crisis. Om het kort samen te vatten, pleitten we toen ook voor "een economie van het genoeg", daarbij aansluitend op mensen als professor Goudzwaard. De minister van Financiën reageerde toen positief op onze bijdrage door onder andere te stellen dat er inderdaad -- ik citeer -- "een cultureel normatieve duiding te geven valt aan de situatie waarin we met elkaar terecht zijn gekomen". We waren dat van harte met hem eens.

Nu zijn we alweer een jaar verder. Het afgelopen jaar was, financieel gezien, tumultueus. De DSB viel om, de AFAB, om het zo maar te zeggen, zit in de problemen en de solide SNS Reaal weet ook wat hoge provisies zijn. Recent kwam ook de ING weer in het nieuws. Ondertussen schoten de koersen van aandelen, in ieder geval tot vorige week, weer omhoog. Er wordt ook alweer gesproken over indexering van pensioenen -- dat maak ik op uit de blaadjes -- maar de rente op hypotheek blijft relatief hoog, ondanks een superlage Euribor rente. En de kredietverlening aan bedrijven is nog steeds niet eenvoudig. De werkloosheid neemt nog steeds toe, al lijkt de snelheid waarmee dat gebeurt, geringer te zijn dan de prognoses eerst aangaven. Ondertussen is er een breed besef dat de overheid de komende jaren sterk moet bezuinigen. Daar komen we nog op terug.

In ieder geval dwingt de kort door mij geschetste situatie ons nu weer om de fundamentele vraag onder ogen te zien hoe wij de toekomst van dit land op middellange en op lange termijn zien. Welke weg is het kabinet ingeslagen? De econoom Klamer stelde onlangs in het Nederlands Dagblad van 19 oktober jongstleden dat de huidige crisis weinig te maken heeft met banken die omvallen of met een negatieve economische groei. De crisis heeft volgens hem veeleer te maken met een systeem dat niet meer houdbaar is. En wat doet de overheid dan, aldus Klamer? Volgens hem heeft de regering de waardendiscussie maar even op een laag pitje gezet, omdat het nu vooral moet gaan over het herstellen van de groei. Onze vraag aan de bewindslieden is of ze willen reageren op deze stellingname en of ze in navolging van hun opstelling van vorig jaar het voor het kabinet actuele perspectief willen schetsen voor de Nederlandse maatschappij voor de komende middellange en lange termijn, een perspectief dat als leidraad kan dienen voor het concrete ook financieel-politieke handelen in 2010. Is er geen groot probleem met integriteit en vertrouwen? Is het niet zo dat good governance niet zaligmakend is, maar dat het uiteindelijk gaat om intrinsiek gedrag dat niet door regels is af te dwingen? En zo ja, hoe wil het kabinet daar dan mee omgaan? Ik wil hierop graag een reactie.

Ook vandaag vormen de benodigde bezuinigingen in de komende jaren een centraal element in de discussie. We willen allereerst opmerken dat dit kabinet al een fors aantal maatregelen en beslissingen heeft genomen, beslissingen voor de korte en de lange termijn. Zonder ook maar enigszins volledig te willen zijn, wijzen wij op het pakket stimuleringsmaatregelen voor de economie, op de mogelijkheden voor deeltijd-WW, op de ondersteuning van diverse banken met miljarden euro's en op het besluit over de verhoging van de leeftijd voor de AOW. Het kabinet geeft daarmee aan dat het niet alleen rekening houdt met een crisis op, hopelijk, korte termijn, namelijk een financiële crisis, maar ook met een mogelijke crisis op lange termijn, veroorzaakt door krapte op de arbeidsmarkt. Het idee namelijk dat de crisis de demografische

ontwikkelingen aan de kant zet, is niet juist. De krapte op de arbeidsmarkt komt volgens deskundigen volop terug. Dat wetende, moeten we voorbereid zijn op een "war on talent". Overigens, er zijn thans nog steeds meer dan 100.000 vacatures. Interpreteert onze fractie de inzet van het kabinet juist dat het inzet op het nu al reageren op deze verwachte crisis op langere termijn? Ik wil ook hierop graag een reactie.

We willen in dit verband nader ingaan op de noodzakelijke maar ook mogelijke bezuinigingen voor de jaren vanaf 2011. Onze fracties zijn het met het kabinet eens dat er bezuinigd moet worden. Onze fracties zijn ook van mening dat niet nu kan worden aangegeven waarop wel of niet bezuinigd moet worden. Er dienen geen heilige huisjes overeind te blijven. Wij zijn het ook met de minister van Financiën eens dat thans niet precies bekend is wat het exacte bedrag is dat moet worden bezuinigd, maar dat we ons niet nu al moeten rijk rekenen met een eventuele grote economische groei de komende jaren. En het is naar de mening van onze fracties inderdaad een goede zaak om niet in het wilde weg in 2010 te bezuinigen, maar om daarmee met een goed onderbouwde strategie verder te gaan in 2011. We hebben overigens begrepen dat ook de VVD bij monde van haar politiek leider, de heer Rutte, in 2010 niet extreem wil bezuinigen. Dit stond in het Nederlands Dagblad van zaterdag 24 oktober jongstleden. Hij zou dit echter onder de warme Surinaamse zon hebben gezegd. Dan is alles een beetje anders. Het is bovendien begrijpelijk dat het kabinet rekening wil houden met prognoses voor de middellange termijn die het CPB in het voorjaar van 2010 wil publiceren. Als je nagaat op welke thema's de forse bezuiniging van gemiddeld 20% moet worden gerealiseerd, zie je dat je dat niet in enkele weken voor elkaar krijgt. Zelfs een kind kan dat zien. Als je dat beweert, houd je jezelf voor de gek. Dit gezegd hebbend, stel ik toch enkele vragen. Het kabinet zet in op een bezuiniging van ongeveer 20%. Het hanteert dus toch een kaasschaaf voor dikke plakken, al is dat een grove. Gaan wij na waarmee enkele van de gepresenteerde werkgroepen zich moeten bezighouden, dan lijkt er nogal een groot verschil te zijn in de zwaarte van de opdracht. Hoe bezuinig je bijvoorbeeld 4 mld. op de productiviteit van verschillende onderwijssectoren, terwijl je ambitie blijft dat onderwijs en wetenschap tot de mondiale top 5 van de wereld gaan behoren? En hoe bezuinig je een kleine 2 mld. op kindregelingen -- dat zeg ik onder andere tegen de SP-fractie -- als je ziet dat in omringende landen, bijvoorbeeld in Duitsland, juist daarin meer geld wordt gestoken opdat men juist op lange termijn het belang van kinderen en het gezin groot acht? Is een bezuiniging van 20%, ofwel ongeveer 2,5 mld. op wonen, onder welk thema maar liefst 11 mld. aan hypotheekaf trek valt, niet karig?

Natuurlijk kunnen de premier en de vicepremiers aanvullende keuzes maken, maar we stellen het kabinet toch voor om de kerncompetenties van Nederland helder te definiëren. Maak bijvoorbeeld drie

bezuinigingsscenario's en koppel daaraan een snel besluitvormingstraject. Geef daarbij precies aan wanneer maatregelen op de rol staan als gevolg van deze besluitvorming. Willen de bewindslieden hierop wat breder ingaan?

Zojuist hadden we het al even over een mogelijke crisis op lange termijn, veroorzaakt door een gebrek aan menskracht. Ook hebben wij gesproken over de inzet om met ons onderwijs en onze wetenschap als land tot de top 5 van de wereld te gaan behoren. Daarover maken we nog een aantal opmerkingen, al beseffen we dat we wat dat betreft niet compleet kunnen zijn. We willen dat doen door te wijzen op het belang van een goed functionerend mkb. Dat is immers noodzakelijk om de crisis ook op termijn de baas te kunnen. Naar onze mening zou die crisis namelijk wel eens langer kunnen duren dan sommigen thans aannemen. Niemand kan immers voorspellen wanneer die ten einde is. Mochten de crisis en de gevolgen daarvan inderdaad, in de tijd gezien, oplopen tot ongeveer vijf jaar, dan moeten we ons afvragen wat de gevolgen daarvan voor jongeren zijn. Die krijgen daarvan dan echt een tik mee. We hebben dat in extreme vormen gezien in de jaren tachtig. Toen spraken wij over een verloren generatie, wat mijns inziens niet helemaal terecht was. De huidige generatie jongeren is gelukkig wel heel flexibel. Maar hoe weerbaar is die in minder goede tijden, ofwel in slechte tijden? Kennen die jongeren die tijden misschien alleen maar van een televisiesoap met die titel? Nu blijkt de werkloosheid onder jongeren wat getemperd te worden doordat een aantal van hen langer gaat studeren, wat heel verstandig is. Daaraan komt echter ook een eind. Wat moeten zij dan? En dan te bedenken dat huidige analyses uitwijzen dat het vergrijzingsprobleem de dynamiek van de economie en die van de maatschappij kan verkleinen. Daardoor wordt Nederland een soort sitting duck, die leunt op een steeds kleiner wordende financiële erfenis van na de oorlog. We pleiten daarom met klem voor het creëren van arrangementen met de drieslag leren, werken en ontwikkelen van strategisch ondernemerschap voor jongeren. De creativiteit van veel jongeren is groot, maar ondernemen moet je leren. Daarin moet energie worden gestoken. Denk alleen maar aan de administratieve en financiële componenten van het ondernemen. Op die terreinen gaat het vaak mis omdat de opleiding en de begeleiding daarop niet of niet voldoende voorbereiden. Naar onze mening kan met name het mkb een belangrijke rol spelen door een opdracht "weg te zetten" bij een opleiding. Laat de opleiding voor de mensen en de begeleiding zorgen en laat de jongeren na een aantal jaar uitstromen en als zzp'er of in het mkb beginnen, of elders natuurlijk. Dat noemen we "vermenigvuldigen". Daarmee bedoelen we niet alleen optellen in de zin van activiteit plus activiteit plus middelen et cetera, maar zorgen voor iets extra's. De overheid zou dergelijke arrangementen in overleg met het bedrijfsleven moeten stimuleren. Zij dient dat niet te doen volgens de oude subsidiemethode, maar door financieel te faciliteren, zoals gebeurt in het geval van

microkredieten: je stopt er geld in dat eruit komt en dat een eigen dynamiek krijgt. Dat bedoelen wij met vermenigvuldigen. Onderzoek wijst bovendien uit dat dergelijke arrangementen ook werken voor jonge vrouwen uit met name minderheidsgroepen en voor vrouwen aan de onderkant van de maatschappij. Naar de mening van onze fracties is een dergelijke opzet op de langere termijn vruchtbaarder dan het gebruik van alleen maar financieel ondersteunende maatregelen, zoals de deeltijd-WW. Van dergelijke maatregelen, hoe goed die op korte termijn ook werken en hoe begrijpelijk het ook is dat die worden ingezet, wordt al snel gedacht dat die blijvend zijn. Dat leert de geschiedenis.

De heer **Van Driel** (PvdA): Het is een interessante gedachte, maar ik zie niet precies voor mij wat de heer De Boer bedoelt. Kan hij daarover iets meer vertellen, bijvoorbeeld hoe hij dat voor zich ziet?

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Ik zeg heel eerlijk dat mij dit ook niet heel helder voor de geest staat. Wij zien echter ontwikkelingen bij jongeren. In een eerdere discussie met de staatssecretaris over zzp'ers heb ik al gezegd dat technologisch universitair geschoolde jongeren veel mogelijkheden hebben en dat zij de ruimte moeten krijgen om die te benutten en om zich te ontwikkelen. Zij moeten echter wel worden begeleid. Je ziet veel jongelui die zich op een geweldige manier presenteren. Zij hebben durf en beginnen als zzp'er of met een klein bedrijfje, maar op een gegeven moment lukt het niet meer. Het mkb zou ze dan kunnen stimuleren. Ook is het mogelijk om die jongeren financieel te faciliteren. Daarvoor zijn wel regelingen getroffen, maar die moeten steviger worden. Je zou kunnen zeggen dat het wat dikker moet. Ik heb een paar uitwerkingen die ik straks aan de bewindslieden zal voorleggen.

De heer **Reuten** (SP): Ik waardeer de inzet van senator De Boer zeer, maar wij hebben ook te maken met de korte termijn. Denk aan de bekende frase van een bekende econoom. De heer De Boer vraagt zich af of die deeltijd-WW wel iets is. Ik vraag hem pregnant om vanuit zijn morele optiek, die ik doorgaans zeer waardeer, aan te geven of wij de werklozen voor deze crisis moeten laten betalen. Ik weet niet of de heer De Boer wel eens met werklozen spreekt en of hij weet hoe werkloosheid van ouders ingrijpt in het leven van kinderen. De heer De Boer spreekt over jongeren. Weet hij hoe zij dat jarenlang met zich meedragen? Ik vraag de heer De Boer nogmaals en heel "diep" of wij de werklozen moeten laten opdraaien voor de crisis. Hoe gaan wij die mensen compenseren?

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Wat senator Reuten zegt, is duidelijk. Ik heb er dan ook opzettelijk een deel van de mensen uit gelicht dat wellicht extra door de crisis wordt getroffen: de jongeren. Zij hebben bij leven en welzijn nog tientallen jaren een perspectief. Het is voor de samenleving en de overheid dan ook een eer, om dat zware woord maar eens te gebruiken, om dat

perspectief te bieden. Ik noemde daarvan zojuist een aantal voorbeelden en was daarmee nog niet helemaal klaar. Ik vind het een beetje lastig om antwoord te geven op de vraag van de heer Reuten of wij werklozen voor de gevolgen van de crisis moeten laten opdraaien. Hij vroeg ook of ik werklozen ken. Mijn antwoord op die vraag is dat ik helaas te veel mensen ken die werkloos zijn. Mijn ervaring is echter ook dat veel werkgevers in het mkb soms met bloedend hart mensen aan de kant moeten zetten en zelf in grote problemen komen. De omschrijving van de heer Reuten, namelijk dat wij werklozen laten opdraaien voor de kosten van de crisis, neem ik niet over. Ik vind die te beperkt. Wij kunnen daar groepen naast plaatsen die eveneens veel last hebben van de economische crisis. Ik mag aannemen dat het kabinet oog heeft voor die groepen en dat dit is terug te vinden in de plannen waarmee het, naar ik aanneem, in het voorjaar komt.

De heer **Reuten** (SP): Ik vind dat toch iets te gemakkelijk. Natuurlijk is het moeilijk om iemand te ontslaan, maar dat is toch iets anders dan zelf werkloos zijn en de consequenties daarvan dragen?

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Ik stel de heer Reuten een wedervraag als dat van de voorzitter mag. Kent hij zzp'ers en mkb'ers die nu thuiszitten?

De **voorzitter**: Ik verzoek u om uw betoog te vervolgen.

* *

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Ik ga kort in op de WW. Ik noemde die omdat de geschiedenis leert dat het lastig is om na enkele jaren te zeggen dat die alleen in een bepaalde periode wordt uitgekeerd. Mensen zullen een dergelijke maatregel al snel als een verworven recht beschouwen. We hebben dat de laatste decennia onder andere gezien bij de VUT-regeling en de Melkertbanen.

Ik wil graag dat de bewindslieden reageren op dit deel van mijn bijdrage. Wat is hun visie op wat wij stellen? Ik ga een stap verder. Wij kunnen ons voorstellen dat het in het kader van deze algemene financiële beschouwingen niet goed mogelijk is om een afgerond en geheel doordacht standpunt te hebben. Dat zeg ik onder andere tegen de PvdA-fractie. Daarom vragen wij of het geen goede zaak zou zijn om advies te vragen aan bijvoorbeeld de SER over de zin van en het royaal stimuleren van arrangementen voor leren, werken en het ontwikkelen van ondernemerschap in relatie tot de in de verdere toekomst verwachte personeelsproblemen in het mkb. Graag wil ik ook op die vraag een antwoord van de bewindslieden.

In dit verband attenderen wij ook op de discussie -- bij interruptie heb ik het daarover al kort gehad -- die we heb gevoerd met de staatssecretaris. Daarin pleitten we voor extra aandacht voor zzp'ers met een technische, universitaire opleiding die voor zichzelf beginnen, veel zelf willen doen en te vaak mislukken. De staatssecretaris noemde dat vorig jaar een interessant aandachtspunt. Wat heeft hij daarmee

gedaan? Denk bijvoorbeeld aan de zogenaamde vouchers bij SenterNovem ofwel de onderzoeksstrippenkaarten. Dat is een prachtig aanknopingspunt om nog meer te doen voor jongeren die graag willen. Zien de bewindslieden mogelijkheden om wat dat betreft stimulerend op te treden?

Een volgend punt dat we kort aanstippen, betreft de noodzaak om als land te durven kiezen voor het ontwikkelen van en het ook als overheid investeren in die sectoren die als kernkwaliteit kunnen worden aangemerkt. Ik heb het daarover in het begin van mijn betoog al kort gehad. Durft het kabinet het aan om een beleid te voeren dat tot doel heeft om op die en die kernkwaliteiten de beste van de wereld te zijn? Durft het beleid te maken dat tot doel heeft om technologieën te ontwikkelen die door de overheid worden gesteund en die als niches op de wereldmarkt kunnen worden beschouwd? Je moet ook durven zeggen dat er dingen zijn die je niet steunt. Wij pleiten er dus voor om te kiezen voor een aantal kernkwaliteiten waar een industrie achteraan komt. Dat vergt uiteraard een gedegen analyse. Toch kunnen we wel iets als voorbeeld noemen. Met ons onderwijs en onze wetenschap willen wij bij de mondiale top 5 van de wereld behoren. Laat het kabinet dat nu concreet maken, bijvoorbeeld met de technologie voor waterbeheer, watermanagement en wat daarbij hoort. Laat het kabinet dat koppelen aan de verscheidenheid van industrieën die zich daarmee bezighouden. Een klein voorbeeld is het verder ontwikkelen van de technologie voor CO₂-opslag. Laat het kabinet die exporteren. Het gaat ons niet zozeer om deze voorbeelden, als wel om het duidelijk maken van wat wij bedoelen. Het is dus weer een kwestie van vermenigvuldigen. Wat is de reactie van de bewindslieden op deze opmerkingen?

De regering staat de komende jaren voor een enorme uitdaging. Als afsluitende opmerking willen we hier gezegd hebben -- daarmee sluiten we aan bij het begin van ons betoog -- dat bij de noodzakelijke maatregelen die genomen moeten worden en die soms diep zullen ingrijpen in de financiële mogelijkheden van mensen -- de heer Reuten wees daar terecht op -- het begrip "solidariteit" naar de mening van onze fracties centraal moet blijven staan. De kwetsbare burgers in ons land moeten ook in tijden van crisis ervaren dat de overheid, om het maar eens op een ouderwetse manier te zeggen, een schild is voor de zwakkeren. Dat zijn mooie woorden die geconcretiseerd moeten worden. We dringen er daarom bij de regering op aan, al in 2010 helder te maken wat het flankerend beleid zal zijn voor het verlagen van de werklast van werknemers met zware beroepen nu de AOW-leeftijd omhoog zal gaan. Laat de regering daarin transparant zijn. Dat zal het draagvlak voor die maatregel in de maatschappij doen toenemen.

Mijnheer de voorzitter, onze fracties zien met grote belangstelling de antwoorden tegemoet.

De heer **Reuten** (SP): Dat schild voor de zwakkeren spreekt mij geweldig aan, maar ik heb de heer De Boer niet gehoord over dat prachtige

idee van de senatoren Schuurman en Noten. Ik doel dan op de crisisinkomstenbelasting. Sijpelt dat weg? Dat zou namelijk een mooi schild voor de zwakkeren kunnen zijn. De heer De Boer vroeg aan het eind van zijn betoog om concrete zaken, maar komt hij daarvoor nog op?

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Welke fractie zou niet durven opkomen voor iets wat door de eigen fractievoorzitter in een motie is verwoord? Ja, daar staan wij voor. De heer Reuten heeft ook gemerkt dat ik niet ingegaan ben op de inhoud van wat het kabinet hopelijk in het voorjaar van 2010 naar ons toe stuurt, maar laat hij ervan overtuigd zijn dat die motie er ligt en dat die als toetssteen zal dienen.

*N

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Was dat even een fijne opening van het Financieele Dagblad van vrijdag jongstleden! Daarin stond de kop: Verenigde Staten uit zwaarste recessie van afgelopen zeventig jaar. Ziezo, die was achter de rug, althans, vrijdagochtend leek dat even zo te zijn. De grote recessie is voorbij en als we niet uitkijken, gaat eenieder weer op de oude voet verder. D66 acht dat onverstandig.

In mijn bijdrage zal ik spreken over een beperkt aantal punten. Ik zal ingaan op de vraag wat en wanneer er echt herstel is, de zichtbare wijzigingen van het Nederlandse macro-economische model, de negentien werkgroepen en de vergeten onderwerpen.

Ik kom op het eerste punt dat betrekking heeft op de vraag wat en wanneer er echt sprake is van herstel. Eén zwaluw maakt nog geen zomer, maar het stevige groeicijfer van 3,5% in het derde kwartaal in de Verenigde Staten laat de zon toch wel een heel klein beetje schijnen: meer consumentenbestedingen en herstel op de huizenmarkt. Maar wie goed achter die cijfers kijkt, ziet dat vooral de autosloepregeling en overheidsinvesteringen de economische groei opstuwden. Een beetje vertrouwen in Amerika -- dat is wel gunstig -- leidt tot meer bestedingen en hogere aandelenkoersen. Dat zien wij ook in Nederland. De kernvraag is of op een sterke daling een steil herstel zal volgen. Ik heb daarop geen antwoord, maar het kabinet heeft dat wellicht wel. Wordt het een "v", of wordt het een "w", om het maar eens op de economische termen te houden. Graag wil ik enige reflectie op dat punt. Je kunt daarover in elk geval wel zeggen dat de overheidsinterventies op korte termijn hebben geholpen. Ik heb het dan niet over de prijs die daar tegenover staat. Zoals ik al zei, komt er stabiliteit en blijken de overheidsinterventies te helpen. Ook in Nederland wisten wij het hoofd boven water te houden doordat er miljarden aan overheidsgeld in de economie werden gepompt. Daarmee liep de staatsschuld echter wel op. Ook loopt de werkloosheid op, zullen de consumentenbestedingen en de belastinginkomsten dalen en zullen de uitkeringen stijgen. Daarmee kom ik op het punt dat voor onze fractie ontzettend belangrijk is: de oorzaak van dat alles.

Samenvattend is dat het stagneren van de internationale handel en natuurlijk ook van de Nederlandse handel met andere landen. De kernvraag voor de toekomst is volgens ons dan ook aan welke knoppen de Nederlandse overheid zou moeten draaien om die handel, die internationale concurrentiepositie, te vergroten. De heer Terpstra heeft daarover ook al gesproken. In het debat dat tot nu toe is gevoerd, valt mij op dat wij heel goed nagaan hoe wij de mensen kunnen helpen die de dupe worden van deze economische crisis, bijvoorbeeld de werklozen. Dat is een interessante vraag. Veel interessanter is echter de vraag hoe de productiviteit in dit land in het licht van de internationale concurrentie op orde kan worden gebracht om te voorkomen dat er in de toekomst meer werklozen komen of te bewerkstelligen dat de werkloosheid daalt. Wil de minister van Financiën ongeveer vijf betekenisvolle maatregelen noemen om die internationale concurrentiepositie ook op de lange termijn te garanderen? Ik verzoek hem een paar maatregelen te noemen voor de korte termijn en een paar voor de lange termijn. Kan hij ook aangeven wat de beredeneerde impact daarvan is op de economie? Deelt het kabinet het optimisme over de economie? Wat is de economische groei die in het derde kwartaal in Nederland wordt verwacht? In aanvulling op de vragen van de SP-fractie in de schriftelijke voorbereiding, vraag ik de minister van Financiën of het tijdspad voor het terugbrengen van de EMU-schuld naar 40% kan worden geëxpliciteerd. Heeft het kabinet daartoe een aantal scenario's ontwikkeld? Zo ja, kunnen wij daarvan deelgenoot worden gemaakt?

Ik noem het bijna omvallen van banken -- een enkele keer viel er daadwerkelijk een bank om -- het tumult over de modernisering van de arbeidsmarkt, de AOW, de oplopende werkloosheid en de verplaatsing van de economie naar andere delen van de wereld. Wie naar de langere termijn kijkt, ziet dat de Nederlandse economie met horten en stoten achteruit kachelt. Als wij niet uitkijken, dreigen wij de internationale concurrentiestrijd te verliezen. Naast reddingspogingen, investeringen en bezuinigingen ligt er voor het kabinet een schone taak om de weeffouten van het huidige financieel-economische model op te sporen en te herstellen -- dat is eerder aan de orde geweest -- om voorstellen te doen voor verbetering en om een nieuwe koers uit te zetten.

Bij de algemene beschouwingen heb ik al gepleit voor het ontwikkelen van een nieuw en ander macrofinancieel model waarin meer plaats is voor internationale afhankelijkheid tussen landen, innovatie als productiefactor, klimaat en duurzaamheid, metropolitaanse ontwikkelingen en een andere balans tussen de rol van de overheid versus de Staat. Het antwoord, gegeven tijdens de algemene beschouwingen, vond mijn fractie niet erg bevredigend, dus ik probeer het opnieuw. Zou het niet goed zijn om te werken aan een ander macrofinancieel model met andere parameters? Zijn de huidige financiële en economische modellen van het ministerie van Financiën en van het CPB wel toekomstbestendig?

De hoge beweeglijkheid van de CPB-prognoses komt hierbij. De door dit instituut voorspelde economische ontwikkeling ging in 2009 van 2% groei naar 5% krimp. Een waarzegger op de Tilburgse kermis had het misschien nog beter gekund.

Omdat iedere journalist, politicus en minister blind achter de CPB-cijfers aanholt als ware die heilig, moeten die in de toekomst beter worden. Er is fundamentele kritiek van belangrijke wetenschappers. Dat zal het kabinet niet zijn ontgaan. Het moet beter en transparanter. Naar de mening van D66 staan we dan ook op een tweesprong: er komen meerdere CPB's, zoals in Duitsland naar mijn idee het geval is, of er komt een ander CPB dat beter is. Want hoe zijn de misleunen geëvalueerd en welke maatregelen zijn er genomen?

De heer **Terpstra** (CDA): Hebben die vijf Duitse instituten wel voorspeld hoe het in de wereld zou gaan?

De heer **Schouw** (D66): Ik zou het niet weten, maar ik hoor dat graag van het kabinet. Dat ontslaat ons echter niet van de plicht om heel kritisch te kijken naar de voorspellingen van dit instituut. En het ontslaat ons niet van de plicht om te kijken naar ons eigen gedrag. Het is immers buiten proporties hoe politici, ambtenaren en journalisten die cijfers voor heilig en waar aannemen. Dat kan zo niet langer, vind ik. Dat wilde ik hier aan de orde stellen. Ik weet bijna zeker dat u het op dat punt met mij eens bent.

Het macro-economische model van een internationale kenniseconomie, dat wij voorstaan, zal voor een land als Nederland sterk afwijken van de huidige macro-economische modellen van het CPB. De huidige modellen verschaffen vaak een schijnzekerheid en daarop wordt heel veel beleid gebaseerd. Het lijkt de fractie van D66 wenselijk om een combinatie van bijvoorbeeld het CPB, het SCP en het Rathenau Instituut een schets te laten maken van een nieuw macro-economisch model met als uitgangspunt de kenniseconomie. Dat zou naar ons idee helpen om die duurzame toekomst die wij allemaal wensen, een beetje in de goede richting te brengen. Graag wil ik een reactie van de minister.

Ik kom op de negentien werkgroepen en de vergeten onderwerpen. De werkgroepen moeten geld zien te vinden, ongeveer 35 mld. structureel. Daarom spreken wij de minister van Financiën rechtstreeks aan op het proces en het resultaat. De werkgroepen zijn aan het werk. We wilden daarin nog wat versnelling aanbrengen, maar dat is helaas niet gelukt. De motie van de VVD is weggestemd, maar het doet mij natuurlijk buitengewoon veel deugd dat de PvdA-fractie in dit debat materieel zegt: kom op, kabinet, in januari moeten wij iets doen. De PvdA-fractie heeft die motie weliswaar niet gesteund, maar aan de hand van die opmerking constateer ik dat de motie toch een beetje heeft doorgewerkt. Het lijkt mij goed om dat hier te benoemen. Wat wel steeds twijfelachtiger wordt, is de omvang van de operatie: ruim 30 mld.

structureel. Hoe beredeneerd is dit getal? Het ging een eigen leven leiden, maar niemand schijnt zich af te vragen wat de oorzaak daarvan is. Belangrijke economen betwisten dat cijfer. Dat zal u niet ontgaan zijn. Ik heb de indruk dat er steeds meer kritiek op dat cijfer komt.

De heer **Van Driel** (PvdA): Het is een beetje aan de late kant, maar ik merk op, al is het maar voor de geschiedenis, dat in die motie stond dat wij tussentijds geïnformeerd moesten worden. Ik heb gevraagd of het niet mogelijk was dat het kabinet eind januari met een resultaat kwam. Dat is niet helemaal hetzelfde.

De heer **Schouw** (D66): Dat is een juiste correctie. Overigens steun ik uw oproep van harte om daarop in januari meer zicht te krijgen. Ik hoop dan ook dat het kabinet dat overneemt.

Ondanks het debacle van de voorspellingen van het CPB van vorig jaar, namelijk groei (!), gaan we opeens heel hard snijden. Dat heeft natuurlijk een functie, namelijk iedereen "scherp" krijgen: kijk eens wat er allemaal aankomt! Dan kan het kabinet misschien de rol van "verlosser" spelen als het allemaal blijkt mee te vallen. Maar op het eerste gezicht oogt het wat onzorgvuldig. Gaat het bijvoorbeeld om het genereren van ongeveer 35 mld. aan voorstellen waarvan straks misschien effectief ongeveer 9 mld. moet worden ingevuld? Graag wil ik meer uitleg.

De operatie roept veel vragen op. Zo schrijft het kabinet in de Miljoenennota het onmogelijke: "Houdbare overheidsfinanciën betekenen dat de publieke voorzieningen, zoals sociale zekerheid, onderwijs, infrastructuur en defensie op peil kunnen worden gehouden zonder dat de belastingen in de toekomst moeten worden verhoogd." Dat schrijft het kabinet dus heel fantasieerlijk op, maar de vraag is of je een olifant door een hoepel kunt laten springen. Oftewel, of je voorzieningen op peil kunt houden bij keuzes waarin 20% bezuinigingen op de netto-uitgaven worden gerealiseerd, zoals het kabinet zelf voorstelt. Bijvoorbeeld naar de letter is beperking van hypotheekrenteaftrek een belastingverhoging en dat sluit het kabinet net juist weer uit in het citaat dat ik zojuist gaf. Hoe zit dit precies? Graag een reactie.

Even over het proces. Ik onderschrijf de opmerking van mevrouw Böhler. Wat is precies de opdracht van de werkgroepen? Is dat het vinden van bezuinigingen en is het dus een "koude" opdracht? Of is het, zoals de premier tijdens de algemene beschouwingen poogde uit te leggen, een "warme" opdracht? Een warme opdracht is dat daarmee het nieuwe Nederland moet worden gebouwd, dat kansen en perspectief worden geboden. Er moet iets nieuws worden gebouwd. Is het nu een koude of een warme opdracht? Ik begrijp het nog steeds niet. Als ik de Miljoenennota lees, is het een koude opdracht en als ik notulen van de algemene beschouwingen erbij haal, is het een warme opdracht. Dat lijkt mij toch een groot verschil.

Het is ons opgevallen dat zowat de hele portefeuille van minister Plasterk onttrokken is aan de werkgroepen: het expliciet ontzien van het fundamenteel onderzoek, het impliciet ontzien van de cultuurbegroting en het ontzien van de publieke omroep. Niet dat op deze gebieden minder zou moeten worden geïnvesteerd, doch gezien de gang naar de kenniseconomie moet er wel een aantal andere accenten worden gelegd. Zo hebben KNAW en NWO deels overlappende activiteiten. Beide beheren zowel bèta, als alfa- en gamma-instituten, verrichten adviestaken en verdelen financiële middelen over universiteiten en instellingen. Het beheren van eigen instituten is in het kader van gewenste governance niet te combineren met het verdelen van middelen buiten deze instellingen. Het is gewenst dit "complex" in een meer eigentijdse structuur om te zetten, dus object van studie van de werkgroepen zou je denken.

Ook de verdeling van middelen over de universiteiten is gebaseerd op uitgangspunten uit het verleden. Een meer eigentijdse aanpak, gerelateerd aan de eisen van de kenniseconomie is gewenst. Dat laatste is zeker het geval bij de drie technische universiteiten. En ook van het ontzien van de publieke omroepen begrijp ik helemaal niets. Graag krijg ik klip en klaar antwoord op mijn vraag hiernaar. Als dit onvoldoende is, kom ik met een motie om de publieke omroep niet te ontzien bij de eventuele heroverwegingen.

Afrondend. In het voorjaar gaat het kabinet met een dik pak voorstellen van de ambtenarij aan de slag om Nederland er weer bovenop te krijgen. Daar komen zaken aan de orde die niet in de verkiezingsprogramma's van CDA, PvdA en ChristenUnie staan; dingen die ook niet in het coalitieakkoord staan. Er zullen dus hooguit door dit kabinet beslissingen zijn te nemen waarmee een deel van de maatregelen kan worden ingevoerd. De overige, de echte beslissingen behoren bij de komende kabinetsformatie aan de orde te komen. Het zou deze minister van Financiën sieren als hij ook het proces na de werkgroepen wil uitlijnen en toelichten.

De heer **De Boer** (ChristenUnie): U sprak over zaken die je drie jaar geleden nog niet kon voorzien en die dus ook niet meegenomen konden worden in de afspraken over het regeerakkoord. Moet je dan net doen alsof je neus bloedt? De crisis staat niet in het regeerakkoord en was niet voorzien. Zegt D66 dat wij met dergelijke ontwikkelingen in ons beleid helemaal geen rekening moeten houden?

De heer **Schouw** (D66): Nee. Ik ben over het algemeen niet zo goed in voorspellen, maar soms wel. Uw partij neemt echt geen fundamentele beslissingen zonder dat die via een verkiezingsprogramma bij uw politieke achterban zijn neergelegd. Aan het eind van een kabinetsperiode zult u echt de hypotheekrenteaftrek niet regelen. Dat doen ook de PvdA en het CDA niet. Dat moet maar een keer helder worden. U doet namelijk alsof u dat wel wilt doen. Mijn voorspelling is dat u halverwege volgend jaar beslissingen zult nemen over kleine punten. De

grote beslissingen stelt u uit tot de nieuwe verkiezingen. Ik vind dat u -- en het kabinet als eerste -- daar helder over moet communiceren. U wekt nu de verwachting dat u ook die allerbelangrijkste beslissingen gaat nemen, maar dat zal niet gebeuren.

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Wij zullen zien wat uw voorspellende woorden waard zijn als wij straks in het voorjaar de discussie hebben over de vraag wat de werkgroepen hebben opgeleverd. U weet blijkbaar al wat daar uit zal komen. Ik nog niet.

De heer **Schouw** (D66): Ik heb een beetje politieke ervaring, evenals u trouwens. Het is aan u om mijn ongelijk te bewijzen. Maar wij drinken er te zijner tijd een goed glas op.

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Dat spreken wij af.

*N

De heer **Yildirim** (Fractie-Yildirim): Voorzitter. De storm op de financiële markten is voorlopig gaan liggen. Nog voor het infuus van gemeenschapsmiddelen verwijderd is, beloven de gesubsidieerde banken alweer rijkelijke bonussen. Managers belonen zichzelf met lonen die de gewone burger in hun leven niet kunnen vergaren. Aandeelhouders gaan uit van een zo hoog mogelijk rendement in een zo kort mogelijke tijd. Voor hen lijkt de recessie voorbij. Voor de meesten van ons moet de crisis echter nog komen. Er wacht ons grote werkloosheid. De schulden zijn verhuisd van de banken naar de overheid. Deze schuift ze door naar de arbeiders en hun gezinnen. Voor mijn fractie is de vraag echter: hoe kunnen we dit vermijden?

De overheid heeft miljarden euro's in de banksector gepompt om "te grote effecten van de financiële crisis te beperken". Tegelijk smolten de belastinginkomsten weg en schoten de sociale uitgaven door het dak, zie de AOW-maatregelen. Dit kabinet wil de crisis bestrijden met tijdelijke maatregelen, hoofdzakelijk op kosten van onze sociale zekerheid. De toename van een deel van de werkloosheid wordt kunstmatig voorkomen door miljarden aan leningen aan de banken.

De bankencrisis heeft niet alleen de sociale zekerheid, maar heel de economie ontwricht. Om de markteconomie te redden, heeft de overheid een gat van miljarden euro's in de begroting geslagen. Dicht ze dat niet, dan zal de staatsschuld mogelijk met zo'n 35 mld. per jaar toenemen. Om de gevolgen te beperken, moet het kabinet bezuinigen. Het doet dit per departement door het instellen van zo'n negentien werkgroepen. Het instellen van werkgroepen heeft als gevolg dat eventuele forse ingrepen voorlopig worden uitgesteld. Mijn fractie beschouwt dit als onverantwoordelijk gedrag.

Tegelijkertijd worden al op verschillende beleidsterreinen bezuinigingsmaatregelen getroffen.

Volgens onze berekening bedragen zij iets van 1,8 mld. Zij treffen vooral de gewone burgers. Terwijl de burger fors moet inleveren, blijven de gigabonusregelingen bij de bedrijven in stand, die met het geld van diezelfde burger worden bekostigd. Dit is voor mijn fractie onacceptabel.

We leven in een tijd waarin de gepensioneerden weer in de vuurlijn komen te staan. We zouden langer door moeten werken of genoeg moeten nemen met een onvolledig pensioen. Dat de helft van de gepensioneerden maandelijks met minder dan zo'n €1000 moet rondkomen en één op vier het gevaar loopt in armoede te belanden, is blijkbaar wel "houdbaar" voor dit kabinet. Mijn fractie vraagt wederom aan dit kabinet om andere oplossingsmaatregelen dan het afbreken van sociale verworvenheden.

Het is de vraag of iedereen meebetaalt. Om de plannen verkocht te krijgen, zal dit kabinet straks op basis van de adviezen van de verschillende commissies, de illusie wekken dat "iedereen" meebetaalt. De te treffen maatregelen zullen de tweedeling in de samenleving verder vergroten en de armoede verder doen toenemen. Mijn fractie is van mening dat het tijd wordt dat de vakbonden hieruit lessen gaan trekken. Sociaal saneren keert als een boemerang terug.

De rol van de vakbonden bestaat er niet uit om een sociaal "aanvaardbaar" besparingsbeleid uit te vlooien. Integendeel: de belangen van de gewone gezinnen en werkenden dienen met even veel ijver verdedigd te worden als die van de grote werkgeversorganisaties, die alle steun van dit kabinet hebben.

Ook langs deze weg willen wij dit kabinet vragen om in crisistijd niet te bezuinigen op zorg en onderwijs. Steun de kleine zelfstandige ondernemers in plaats van geld te lenen aan grote ondernemers. Schaf de eigen bijdrage in de zorg af. Die treft vooral mensen met weinig inkomen en voorkomt niet dat tientallen duizenden onverzekerd blijven rondlopen. Schaf de bezuinigingen op de politie af en investeer in het onderwijs in plaats van het leren te bemoeilijken door allerlei maatregelen. Investeer niet in de aanschaf van de JSF. Dat brengt miljarden euro's op die in deze tijd hard nodig zijn.

Mijn fractie vraagt om daadkracht van dit kabinet in deze crisistijd. Stimuleer de koopkracht van de gewone burger als remedie tegen de crisis. Laat de oudere werknemers zelf kiezen of zij op hun 65ste met pensioen willen of wensen door te werken. Zij hebben immers daarvoor jarenlang allerlei premies moeten betalen en hebben recht op een fatsoenlijke AOW. Investeer in crisistijd in plaats van te korten op sociale uitkeringen en pensioenen; de bezuinigingen zullen er alleen maar toe leiden dat meer jongeren en mensen die anders moeilijk aan werk komen, werkloos zullen worden. Investeer in scholing om de toekomstige tekorten op de arbeidsmarkt op te vangen. Voer werktijdverkorting in. Draag bij aan een betere kinderopvang. Stimuleer innovatie en investeer in duurzaamheid. Verlaag de btw op het onderhoud van woningen. Verhoog de Nationale Hypotheek Garantie tot €350.000. Investeer in het openbaar

vervoer. Pak juist de financiële sector en zijn onzinnige bonussysteem aan.

Op korte termijn moeten de banken onnodige barrières voor kredieten opheffen. De overheid kan via deelneming in de banken ander gedrag afdwingen en garanties afgeven voor kredieten. Op langere termijn moeten de uitwassen die de kredietcrisis hebben veroorzaakt voor eens en voor altijd uit het systeem verdwijnen. Daarom pleit ik voor beter risicobeheer en het aan banden leggen van topbeloningen en gigabonussen. Zowel de EU als het IMF moet een adequate vorm van toezicht organiseren inclusief sancties. Huidige kredietbeoordelaars moeten worden vervangen door onafhankelijke en niet-commerciële bureaus. Het verwerpelijke gedrag van sommige private - equityfondsen moet bestreden worden door het beperken van de aftrekmogelijkheden voor vreemd vermogen. Het bedrijfsleven zal zijn eigen bijdrage moeten leveren aan deze crisis. Bezuinigingen op de huishoudens zullen de koopkracht doen afnemen en niet bijdragen aan het economisch herstel.

Voorzitter. Met deze voorstellen denkt mijn fractie vanuit Solidaragevoel de last van de crisis eerlijker te verdelen. Ik verzoek de minister nader in te gaan op de door ons gestelde vragen en voorgestelde oplossingen.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 13.23 uur tot 14.45 uur geschorst.

De **voorzitter**: Aan de orde is de beëdiging van de heer Tiesinga.

Ik deel aan de Kamer mee dat door mij zijn benoemd tot leden van de commissie tot onderzoek van de Geloofsbrief van het benoemde lid der Kamer, de heer H.L. Tiesinga: de heer De Graaf (voorzitter), mevrouw Vedder-Wubben en mevrouw Kneppers-Heijnert.

Ik deel aan de Kamer mee dat de ingekomen missives van de voorzitter van het Centraal Stembureau en de geloofsbrief van de heer H.L. Tiesinga inmiddels in handen zijn gesteld van de commissie tot onderzoek van de Geloofsbrief.

Het is mij gebleken dat de commissie haar taak reeds heeft verricht.

Ik geef derhalve het woord aan de heer de Graaf, voorzitter van de commissie tot onderzoek van de Geloofsbrief van de heer Tiesinga, tot het uitbrengen van het rapport.

**

De heer **De Graaf**, voorzitter der commissie: Voorzitter. Mijn welgemeende excuses voor het feit dat ik te laat ben. Ik begrijp dat dit de eerste keer, maar tegelijk ook de laatste keer is dat ik voorzitter ben. Dat accepteer ik.

De **voorzitter**: Mijnheer De Graaf, u loopt vooruit op de conclusie.

**

De heer **De Graaf**, voorzitter der commissie: Voorzitter, ik wil u daarmee helpen.

De commissie die de geloofsbrief van het benoemde lid van de Kamer de heer H.L. Tiesinga heeft onderzocht, heeft de eer, te rapporteren dat de geloofsbrief en de daarbij ingevolge de Kieswet overgelegde bescheiden in orde zijn bevonden.

Het rapport van de commissie is neergelegd bij de Griffie ter inzage voor de leden.

De commissie adviseert de Kamer om de heer H.L. Tiesinga als lid van de Kamer toe te laten.

De **voorzitter**: Ik dank de heer De Graaf voor het uitbrengen van het rapport en de commissie voor het verrichten van haar taak. Ik stel aan de Kamer voor, het advies van de commissie te volgen en het rapport in de Handelingen te doen opnemen.

**

Daartoe wordt besloten.

(Het rapport is opgenomen aan het eind van deze editie) <1>

De **voorzitter**: Ik verzoek de griffier, de heer Tiesinga binnen te leiden.

**

Nadat de heer Tiesinga door de griffier is binnengeleid, legt hij in handen van de voorzitter de bij wet voorgeschreven eden af.

De **voorzitter**: Ik wens u van harte geluk met uw benoeming. Ik wil u graag als eerste de hand drukken, alvorens de collega's de gelegenheid te geven u met uw benoeming te feliciteren. Van harte geluk gewenst.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het eind van deze editie.)

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat een voorgenomen beslissing omtrent een ter instemming aangeboden JBZ-besluit tijdens deze vergadering in de zaal ter inzage gelegd wordt, conform het voorstel van de commissie voor de JBZ-Raad. Als aan het einde van de vergadering geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer heeft besloten conform dit advies.

**

(Het besluit is opgenomen aan het eind van deze editie.)<2>

De **voorzitter**: Op verzoek van de fractie van het CDA heb ik de volgende leden in commissies aangewezen:

- tot lid van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit de heer Tiesinga in plaats van de heer Van der Linden (zo zie je hoe je jezelf kunt uitschakelen);
- tot lid van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking de heer Tiesinga in plaats van de heer Van der Linden;
- tot lid van de vaste commissie voor Europese Samenwerkingsorganisaties de heer Essers in plaats van de heer Van der Linden;
- tot lid van de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat de heer Tiesinga in plaats van de heer Hillen;
- tot lid van de commissie voor de JBZ-Raad de heer Tiesinga in plaats van de heer Essers;
- tot lid van de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn, Sport/Jeugd en Gezin de heer Benedictus in de bestaande vacature.

Tot voorzitter van de vaste commissie voor Europese Samenwerkingsorganisaties heb ik benoemd mevrouw Strik in plaats van de heer Van der Linden.

Ik deel verder nog mede dat de besprekingen in de vergadering van de commissies voor Financiën en voor Volksgezondheid nu aanvangen.

**

*B

!Verzoekschriften!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het verslag over het verzoekschrift van B. N. te A. betreffende aangiften inkomstenbelasting/premie volksverzekeringen en omzetbelasting (LXXXIV, letter A);**
- **het verslag over het verzoekschrift van R. H. te G. betreffende kwijtschelding van navorderingsaanslag met vergrijpboete (LXXXIV, letter B).**

De **voorzitter**: Ik stel voor, conform het voorstel van de commissie te besluiten.

**

Daartoe wordt besloten.

*B

!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Intrekking van enige wetten betreffende het waterbeheer, aanpassing van een aantal andere wetten, regeling van het overgangsrecht en aanvulling van de Waterwet, met het oog op de invoering van die wet (Invoeringswet Waterwet) (31858);**

- **het wetsvoorstel Verlenging van de zittingsduur van gemeenteraden in gemeenten waarvoor met ingang van 1 januari 2011 een wijziging van de gemeentelijke indeling wordt beoogd (32048);**
- **het wetsvoorstel Regels met betrekking tot een wettelijke grondslag voor de brede doeluitkering sociaal, integratie en veiligheid (Wet wettelijke grondslag bdu siv) (31928).**

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

*B

!Bestuurlijke lus Awb!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het voorstel van wet van de leden Vermeij, Koopmans en Neppéus tot aanvulling van de Algemene wet bestuursrecht met een regeling voor herstel van gebreken in een besluit hangende beroep bij de bestuursrechter (Wet bestuurlijke lus Awb) (31352).**

(Zie vergadering van 2 november 2009.)

De **voorzitter**: Ik heet de initiatiefnemers, mevrouw Vermeij, de heer Koopmans en mevrouw Neppéus, de minister van Justitie en de adviseurs van de initiatiefnemers, de heer Koenraadt en de heer Verheij, wederom van harte welkom in de Eerste Kamer.

Het woord is aan mevrouw Vermeij.

**

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Mevrouw **Vermeij**: Voorzitter. Ik wist nog niet helemaal waar ik moest gaan staan, maar dat is dus hier. Allereerst dank ik namens mijn medevoorstellers de leden voor hun gemaakte opmerkingen. Dat geldt voor zowel de opmerkingen van meer technische aard -- zoals van mevrouw Broekers over de bestuurlijke boete en van mevrouw Quik-Schuijt over het al dan niet voorbestaan van het proces-verbaal -- als de meer principiële inbrengen van gisteravond, waarbij ik met name denk aan de heer Janse de Jonge, mevrouw Strik en mevrouw Meindertsma.

In gezamenlijkheid hebben de woordvoerder een aantal onderwerpen bij de kop gepakt, waarvan enkele bij herhaling terugkwamen. De vier belangrijkste hoofdstukken waarlangs wij onze beantwoording vormgeven, zijn: de noodzaak om tot dit wetsvoorstel te komen, de meer algemene achtergronden van de trage besluitvorming, de vrees dat de lus zal leiden tot "bestuurlijke luiheid" en de zorg dat de bestuursrechter op de stoel van het bestuursorgaan dreigt te gaan zitten. Daarnaast zijn er nog de

"overige vragen", niet de minste. Ook daarbij staan wij stil.

Waar wij in de Tweede Kamer als voorstellers zijn geëindigd, wil ik vandaag hier beginnen: het uitspreken van ons vertrouwen in het bestuursrecht in het algemeen en de bestuursrechters in het bijzonder in dit land. Het gaat om de weging van belangen en de afweging of de lus wel of niet een bijdrage kan leveren aan een efficiëntere finale beslechting van geschillen. Ik zeg het nogmaals: de bestuurlijke lus is geen alomvattende oplossing voor trage besluitvorming. Vele woordvoerders hebben daaraan gerefereerd en wezen daarbij op het rapport van de commissie-Elverding en de behartigenswaardige woorden daarin over de beleidsvoorbereiding. De oproep in dezen van mevrouw Meindertsma nemen wij dan ook zeer ter harte. Zij heeft gesproken over de noodzaak van een zorgvuldig voorbereidingsproces. Wij zijn dat met haar eens: de wetgever kan echt niet alles.

Wat de wetgever kan, dat moet hij doen. In dit kader past de bestuurlijke lus in een zekere trend, maar zet ze onzes inziens ook een trend. De maatschappelijke behoefte aan efficiënte bestuursrechtspraak is vertaald in dit voorstel. Het voorstel vormt een factor die bijdraagt aan nadenken over definitieve geschillenbeslechting. Het is daarbij geen toeval dat de Afdeling bestuursrechtspraak in recente uitspraken de reikwijdte van artikel 8:72, vierde lid, Awb heeft opgerekt. De andere oorzaken die Elverding noemt, die de Kamer ook noemde, zijn niet allemaal met behulp van wetgeving op te lossen. Dit betekent niet dat de wetgever werkeloos moet toezien. Wat de wetgever kan doen, moet hij doen. Waar de bestuurlijke stroperigheid voorkomen kan worden, zal hij dat moeten doen. Dit is maar een van de onderdelen van het bredere pakket in dezen.

Elverding en velen voor hem -- de heer Janse de Jonge gaf een mooi historisch overzicht van de "voorvaders van de lus" -- hebben gerept van de mogelijkheden van het bestuursrecht. "Trage procedures" is dan de meest gehoorde kreet, maar ik benadruk dat het de voorstellers echt gaat om een efficiëntere finale beslechting van geschillen. Dat punt is natuurlijk door velen aan de orde gesteld, onder anderen door mevrouw Strik, in het licht van de snelheid en de zorgvuldigheid.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik neem aan dat u mijn oproep om ook naar andere zaken te kijken, hiermee hebt behandeld.

Mevrouw **Vermeij**: Ja.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Daarop wil ik dan per interruptie nog even terugkomen. Wij weten dat niet alles met wetgeving valt te regelen; dat moeten wij vooral ook niet willen. Iedereen in deze Kamer -- dat geldt ook voor de indieners en de regering -- heeft gezegd veel belang te hechten aan het advies van de commissie-Elverding en daarbinnen aan het belang van de verkenningsfase. In dat licht stelde ik de vraag of u, wellicht samen met de regering, zou kunnen kijken of er niet iets

meer kan worden gedaan dan de vrijblijvende oproep aan iedereen om de verkenningsfase serieus te nemen. Dat kan bijvoorbeeld door in de Wet ruimtelijke ordening en de Tracéwet een verplichting tot het opnemen van de verkenningsfase op te nemen.

Mevrouw **Vermeij**: Die oproep nemen wij zeer ter harte. Uw idee is in dat opzicht zeer interessant. Ik wil daarmee graag met de voorstellers en de regering -- ik kijk nu naar minister Hirsch Ballin maar in dit geval moet ik eigenlijk naar andere leden van het kabinet wijzen -- aan de slag gaan. Ik ben het met u eens dat een kwalitatief goed voorbereid besluit van een bestuursorgaan een rechtsgang kan voorkomen. Dat is uiteindelijk goed voor het draagvlak, en daarnaar streven wij. In dat opzicht is de lus een van de manieren waarop wij bestuurlijke stroperigheid te lijf moeten gaan.

Dit alles neemt niet weg dat ook Elverding en velen met hem de mogelijkheden van het bestuursrecht hebben verkend en zijn ingegaan op de trage procedures. Met name mevrouw Strik heeft in dat licht gevraagd naar de verhouding tussen zorgvuldigheid en snelheid. Zoals gezegd: de wetgever kan niet alles. Wat de wetgever kan, moet hij doen; maar dat was een ander antwoord. Een langere voorbereiding garandeert niet dat het besluit voldoende zorgvuldig is. De redenering andersom geldt ook niet. Snelheid vormt niet per definitie een obstakel voor zorgvuldigheid. Het zou kunnen helpen, maar het hoeft niet. Waar het om gaat, is dat het bestuur prioriteit geeft aan een besluit dat berust op een compleet en zorgvuldig onderzoek naar de feiten en een deugdelijke motivering waaruit blijkt hoe de feiten zijn gewaardeerd, welke belangen zijn gewogen en welk resultaat deze weging heeft. De bestuurlijke lus verandert in dat opzicht niets aan de toetsingswijze door de bestuursrechter. Het gaat niet om intensiever toetsen dan nu en belanghebbenden krijgen ook niet minder aandacht. De rechter zal met toepassing van de lus wel sneller dan nu aangeven dat het bestreden besluit een gebrek kent en hoe dat gebrek verholpen kan worden. Daarmee helpt de rechter in onze optiek -- dit zeg ik tegen mevrouw Strik -- de rechtsbescherming als geheel en niet alleen het bestuur.

In het bestuursrecht is al jaren de meest gehoorde klacht over de bestuursrechtspraak dat de rechter er zo slecht in slaagt om geschillen tussen een burger en het bestuur finaal te beslechten als blijkt dat het bestreden besluit een gebrek kent. In de memorie van antwoord zijn wij al ingegaan op wat voor gebreken het dan betreft. In zo'n geval vormt de rechterlijke procedure slecht een onderdeel van het geschil. Na afloop ligt de bal namelijk weer bij het bestuur, met alle onzekerheid voor de betrokkene van dien. De gegrondverklaring van het beroep door de rechter is slechts een tussenstation, omdat de bestuursrechter zich niet vrij voelt om de knoop echt door te hakken. Daardoor krijgt de bestuursrechter -- dit is de afgelopen jaren geregeld gebeurd -- niet altijd een even goede naam. Hij is degene die zegt hoe het toen niet had gemogen maar niet vertelt hoe het nu

dan wel moet. Een van mijn medevoorstellers zal nog nader komen te spreken over de grenzen van dat "hoe dat nu dan wel moet". Gelukkig hoeft inmiddels geen betoog dat meer bestuursrechtelijke verschillen sneller en dus effectiever moeten worden beslecht. De vraag is dan hoe dit het best kan worden gerealiseerd.

Als de rechter een bestuursrechtelijk geschil finaal beslecht, treedt hij dan niet te veel in de beleids- en beoordelingsvrijheid van het bestuur? Komt de zorgvuldigheid van besluitvorming en rechtsbescherming van burgers niet te veel in het gedrang door een procedure die vooral op snelheid en efficiëntie is gericht? Kortom, hoe hoog is de prijs voor een effectieve bestuursrechtspraak? Met de regeling van de bestuurlijke lus, waarover wij vandaag debatteren, kan de bestuursrechter naar onze opvatting maatschappelijk verantwoord maatwerk leveren, zoals ik nog maar even benadruk. Hij is in staat om een geschil of een besluit binnen het kader van één procedure finaal te beslechten, ook als blijkt dat dit geschil een gebrek kent. De beleids- en beoordelingsvrijheid van het bestuur blijft daarbij een belangrijk uitgangspunt, omdat het bestuur nadrukkelijk bij het herstel van het geconstateerde gebrek wordt betrokken.

De zorgvuldigheid van besluitvorming komt onzes inziens niet onder druk te staan, omdat de rechter de regie over de procedure houdt. De rechtsbescherming van burgers loopt evenmin gevaar, omdat de rechter beschikt over instrumenten en ervaring om het verdedigingsbeginsel tot wasdom te laten komen. Ook daarover zal men later meer horen; er zijn namelijk ook vragen gesteld over derde-belanghebbenden in relatie tot het amendement-De Wit.

Men kan tegenwerpen -- door sommige sprekers is dat ook gedaan -- dat de bestuursrechter ook nu, zonder uitdrukkelijke wettelijke grondslag, een bestuurlijke lus kan toepassen. Dat is waar. Deze praktijk heeft echter naar onze mening belangrijke nadelen. Wij sommen deze nadelen nog eens op.

Bij gebrek aan een wettelijke grondslag durven veel rechters de nu vertrouwde manier van werken -- bij constatering van een gebrek volstaan met een kale vernietiging -- niet te verlaten. De status van de zogenaamde griffiersbrieven, waarin het bestuur wordt uitgenodigd om een gebrek te herstellen, is onduidelijk. Mede hierdoor dreigt het gevaar dat de bestuursrechter de regie over de procedure verliest. Evenzeer bestaat het risico dat het verdedigingsbeginsel onder druk komt te bestaan, want er bestaat geen of nauwelijks zicht op de totstandkoming van een griffiersbrief. Mevrouw Quik stelde daar gisteravond nog een vraag over. Zij vroeg of griffiersbriefjes niet langer meer gebruikt kunnen worden. Het zou wel kunnen, maar het is in onze optiek onwenselijk, omdat zij de transparantie van een uitspraak echt niet ten goede komen. Dergelijke briefjes zijn dus in onze optiek niet te verkiezen, allereerst omdat na inwerkingtreding van het voorstel een speciale vorm wettelijk is voorgeschreven. Wij gaan er dus

eigenlijk vanuit dat de bestuursrechter in dat geval zal kiezen voor de lus.

Ook op zichzelf echter dient de griffiersbriefjescultuur geen navolging. Het griffiersbriefje heeft een onduidelijke status en er is een moeizaam toezicht van de rechter op tijdige voldoening aan een informeel verzoek. Het is verder niet openbaar, wat vrij belangrijk is, en vooral niet of nauwelijks gemotiveerd. Kortom, griffiersbriefjes als middel voor toepassing van de bestuurlijke lus zijn ondoorzichtig en kunnen daarom al snel voor verwarring en achterdocht zorgen. Voor allerlei andere doeleinden zijn griffiersbriefjes uitermate handig, maar dat laat ik hier terzijde.

Mevrouw Quik heeft voorts gevraagd of de tussenuitspraak in de vorm van een proces-verbaal nog wel mogelijk is. Het antwoord op haar vraag is: ja. Als de bestuursrechter mondeling een tussenuitspraak doet -- zie artikel 8.80, tweede lid Awb, of 8.69, derde lid Awb -- wordt van die mondelinge uitspraak een proces-verbaal opgemaakt. Artikel 8.67, tweede lid regelt daarbij dat ook een mondelinge uitspraak gronden bevat. De bestuursrechter zal dus per individueel geval beslissen of hij mondeling een tussenuitspraak doet. In dat opzicht blijft die praktijk gewoon bestaan, maar wel beargumenteerd, en dus in de openbaarheid.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Vaak is er sprake van een schriftelijke tussenuitspraak bij het proces-verbaal. Kan dat in de optiek van mevrouw Vermeij nog wel?

Mevrouw **Vermeij**: Ja.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Oké, dat is belangrijk. Dank u wel.

Mevrouw **Vermeij**: Bij dit alles komt nog dat het instrument van de tussenuitspraak een relevant voordeel heeft. De bestuursrechter is in staat om openlijk verantwoording af te leggen over de wijze waarop hij het vooronderzoek inricht. Dat is niet onbelangrijk. Tussenuitspraken worden immers in het openbaar gedaan en zijn vatbaar voor hoger beroep, tegelijkertijd met de einduitspraak. Andere partijen, zoals wetenschappers, krijgen op die manier een eerlijke kans om de door de bestuursrechter gemaakte keuze tegen het licht te houden. De tussenuitspraak kan dus bijdragen aan een kwalitatieve verbetering van het vooronderzoek.

Tot slot ga ik in op de vraag van mevrouw Strik, maar eigenlijk ook van mevrouw Meindertsmá, of de lus in alle gevallen van het bestuursrecht wel toepasbaar is en kan zijn. Op de specifieke vraag of de lus toepasbaar is op de bestuurlijke boete, komt mijn collega mevrouw Neppérus nog te spreken.

Zoals de heer Janse de Jonge al aangaf, is het idee van de lus helemaal niet nieuw. Al tijden geleden is er een proefschrift over verschenen en er is ook al veel over gepubliceerd, onder anderen door Schüller en Van Ettehoven. Zij hebben ook

gekeken naar de reikwijdte, ook op andere terreinen, van de bestuurlijke lus. Ik wil daaraan refereren. Uiteraard hebben wij met hen over dit wetsvoorstel gesproken. Tegelijkertijd, ook de heer Janse de Jonge refereerde daaraan, zijn er ook een aantal bijeenkomsten geweest met bestuursrechtjuristen. Dat waren grote bijeenkomsten, met honderd tot honderdvijftig mensen. De heer Van Ettehoven heeft daar een lezing gehouden onder de titel: Voor iedere klus een bestuurlijke lus. Mijn lezing had een iets bescheidener karakter. Ook in dat gezelschap bleek dat de lus zeer wel toepasbaar is op andere terreinen en zeker ook makkelijker toepasbaar, omdat er bijvoorbeeld in het socialezekerheidsrecht vaak slechts sprake is van twee partijen en niet van meer partijen, zoals vaak het geval is bij de Wet op de ruimtelijke ordening of andere infrastructurele wetgeving. Ik hoop dat ik op dit punt enkele strikken -- what's in a name -- enigszins kan ontwarren.

Inmiddels worden in het bestuursrecht zelf al voorbereidingen getroffen ten aanzien van de introductie van deze lus, zo is ons gebleken. Wij bereiken in elk geval berichten over cursussen die in gang worden gezet om zodoende het bestuursrecht voor te bereiden op de komst van de lus.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Mijn vraag was of de bestuurlijke lus ook gehanteerd kan worden wanneer een derde-belanghebbende niet op de hoogte kan zijn van de uitspraak. Ik weet niet of mevrouw Vermeij op dit punt doelde toen zij mij aansprak. Ik ging uit van het feit dat de bestuurlijke lus in dat geval niet gehanteerd zal kunnen worden.

Mevrouw **Vermeij**: Van de kwestie van de derde-belanghebbende hebben wij een apart hoofdstuk gemaakt, omdat daar meer vragen over zijn. Als u mij toestaat, kom ik daar later op terug.

Ik neem aan dat, mocht blijken dat de bestuurlijke lus op een van de terreinen in het bestuursrecht niet werkt, de evaluatie in 2012 en 2013 daar blijk van zal geven.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Mevrouw Vermeij zei zo-even dat bij de evaluatie zal blijken of de bestuurlijke lus in sommige gevallen niet werkt. Wat zouden voor haar voorbeelden zijn van gevallen waarin de bestuurlijke lus niet werkt?

Mevrouw **Vermeij**: De vraag was of de lus werkt op alle terreinen. Ik ben ervan overtuigd dat de lus werkt op het terrein van het ruimtelijk recht, het infrastructurele gebied en het terrein van de sociale zekerheid. Wij hebben met veel bestuursrechtjuristen gesproken. Zij hebben aangegeven dat de reikwijdte van de bestuurlijke lus vrij groot is. Het zou echter zo maar kunnen -- in een hypothetisch geval, zeg ik erbij -- dat op een bepaald terrein deze toepassing helemaal niet handig blijkt te zijn. Op de specifieke vraag van mevrouw Broekers komen wij nog terug. Alle

experts zeggen ons op dit moment dat de lus op alle terreinen wel haar functie zal kunnen hebben.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Mijn vraag spitst zich ook toe op het volgende. Zou het ook kunnen zijn dat het niet werken van de bestuurlijke lus erop neerkomt dat de rechter te veel op de stoel van het bestuur is gaan zitten. Is dat ook een vorm van het niet werken van de bestuurlijke lus?

Mevrouw **Vermeij**: Ik denk dat wij sowieso een interessante periode in het bestuursrecht tegemoet gaan, omdat wij straks ook de tussenuitspraken gaan bekijken. Mogelijk blijkt dat dit het geval zal zijn. Onze inschatting is echter, op basis van het voorliggende wetsvoorstel, dat dit niet zal gebeuren. De rechter zal altijd op basis van de juridische gronden motiveren, dus zijn argumenten uit de rechtsgang halen. Hij zal in dat opzicht nooit op de stoel van de bestuurder gaan zitten. Mocht dat wel het geval zijn, lijkt mij de evaluatie -- deze vindt vrij vroeg plaats, in 2012-2013 -- de uitgelezen gelegenheid om daarnaar te kijken.

De heer **Janse de Jonge** (CDA): In aansluiting op wat mevrouw Broekers zei: misschien moeten wij duidelijk zeggen dat wij dat niet willen, dat de rechter wordt gedwongen op de stoel van het bestuur gaat zitten. Laten wij nu gewoon helder afspreken dat dit een criterium is.

Waarop wordt het succes van bestuurlijke lus beoordeeld? Gebeurt dat inhoudelijk op de kwaliteit van de tussenuitspraken of wordt meer gekeken naar de snelheid van besluitvorming, want op dat laatste wordt in het wetsvoorstel vooral op gehamerd. Wij moeten natuurlijk wel met elkaar afspreken wat de belangrijkste toetsingscriteria zijn op grond waarvan in 2012 hier en in de Tweede Kamer kan worden beoordeeld of de lus een succes is of niet.

Mevrouw **Vermeij**: Het antwoord op de eerste vraag is ja. Dat staat buiten kijf. Wij zijn uiteraard ook van mening dat de rechter niet op de stoel van het bestuur moet gaan zitten. Mijn mede-initiatiefnemer komt straks op een aantal specifieke vragen van u terug, mijnheer Janse de Jonge.

Het antwoord op de tweede vraag is allebei. Het gaat om de kwaliteit van de tussenuitspraken, maar ook om de finale beslechting van die geschillen in één procedure. Daardoor moet de bestuursrechtspraak efficiënter worden. Het is dus allebei. Daar wil ik echt op hameren.

Ik moet nog twee vragen beantwoorden.

De heer **Engels** (D66): Ik blijf graag nog even bij dit punt. De kwestie van de verhouding tussen de rechter en het bestuur is nu aangesneden, het risico dat de rechter op de stoel van het bestuur gaat zitten. Mevrouw Vermeij, u hebt gezegd dat de rechter oordeelt op basis van rechtmatigheidscriteria, dus dat dit gevaar er niet is. Die redenering is te volgen. Ik heb namens de D66-fractie gisterenavond gevraagd of er niet een risico bestaat dat de rechter bij de toepassing van de rechtmatigheidscriteria en wetende dat er, als

deze wet in werking treedt, een herstelmogelijkheid zal zijn voor het bestuur, in de fase waarin nog een tussenuitspraak kan worden gedaan niet zodanig scherp en streng zal omgaan met de rechtmatigheidscriteria dat materieel en feitelijk gesproken in het effect de rechter het bestuur wel zeer dicht gaat naderen. Anders gezegd: ontstaat niet het risico dat de rechter misschien onnodig scherp en onnodig formeel rechtmatigheidscriteria toepast zodanig dat eigenlijk kan worden gesproken van een belemmering van de slagvaardigheid van het bestuur?

Mevrouw **Vermeij**: Wij hebben een uitgebreid antwoord op uw vraag geformuleerd, mijnheer Engels. Deze is ons niet ontgaan. Als u het mij toestaat, zal een van mijn mede-initiatiefnemers daarop ingaan.

De **voorzitter**: Als de vragen maar worden beantwoord. Voor ons is het minder relevant wie ze beantwoord.

* *

Mevrouw **Vermeij**: In dat geval kan in snel antwoorden en kan ik het woord vervolgens doorgeven aan mijn mede-initiatiefnemers.

Er zijn nog twee vragen die ik moet beantwoorden. Mevrouw Broekers vroeg of herhaalde toepassing van de lus gaat plaatsvinden en, zo ja, of dat wenselijk is. Nee, het is niet wenselijk. Het zal bij hoge uitzondering moeten gebeuren. Herhaalde toepassing is bewust niet uitgesloten, omdat er gevallen denkbaar zijn waarin dat nuttig zou kunnen blijken. Ik ben het volstrekt met haar eens dat wij niet moeten willen dat er lus op lus wordt toegepast.

De heer Holdijk stelde een meer principiële vraag, namelijk hoe het gaat met de toepassing van de lus in de praktijk. Hij betoogde dat er al veel middelen zijn. De bestuursrechter kan het geschil pas definitief beslechten indien hij voldoende kennis heeft van de relevante feiten en de af te wegen belangen. Juist daaraan schort het bij een aantal besluiten, blijkt in de praktijk. De bestuurlijke lus is met name bedoeld voor gevallen waarin nog te weinig kennis is om tot een voldragen belangenafweging te komen. Het verzoek om herstel van een gebrek zal heel vaak bestaan uit een verzoek om aanvullend feitenonderzoek, zo is onze verwachting. Voor de goede orde en ter vermijding van verwarring: wie te weinig of te slordig onderzoek heeft gedaan, kan geen voldragen belangenafweging maken. Heeft het bestuur eenmaal voldoende en betrouwbare feiten verzameld, dan is het primair aan hem om een keuze te maken. Anders gezegd: de bestuursrechter bewaakt de grenzen en binnen de grenzen geniet het bestuur veel vrijheid.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Mevrouw Vermeij sprak over herhaaldelijke tussenuitspraken, herstelmogelijkheden. Ik heb daar ook een vraag over, namelijk hoe vaak een rechter een bestuursorgaan ter wille moet zijn. Ik ben blij dat mevrouw Vermeij aangeeft dat herhaalde

toepassing onwenselijk is. Stel dat de rechter een bestuursorgaan één keer de mogelijkheid heeft gegeven om een fout te herstellen en er komt een nieuw besluit waar weer een bepaalde fout in zit. Wat zijn de criteria op grond waarvan de rechter de eerste keer kan besluiten dat het bestuursorgaan de fout mag herstellen en de tweede keer niet, als daar niet duidelijk iets over in de wet of de wetsgeschiedenis is opgenomen? Een bestuursorgaan zal er moeite mee hebben als hij niet opnieuw een kans krijgt. Wat moet de rechter daarmee doen?

Mevrouw **Vermeij**: Ik ben begonnen met de constatering dat wij op zich veel vertrouwen hebben in het bestuursrecht en de afweging die bestuursrechters gaan maken. Als er een besluit bij de rechter terechtkomt dat veel gebreken bevat, zal dat niet in aanmerking komen voor toepassing van de lus. Als het een tweede keer bij de rechter terechtkomt, hebben ik en mijn mede-initiatiefnemers er vertrouwen in dat deze goed zal kijken naar de procedure die eerder is gevolgd. Voorop staat -- dan kom ik eigenlijk ook weer terug bij mevrouw Meindertsma -- dat wij er met zijn allen naar moeten streven dat daar kwalitatief goede voldragen besluiten terechtkomen. Mijn overtuiging is dat de rechter wel degelijk zal kijken naar hetgeen eerder heeft plaatsgevonden. Als er wederom een besluit met een gebrek bij de rechter terechtkomt, kan in voorkomende gevallen wederom een lus worden toegepast. In veel gevallen zal dat echter niet wenselijk blijken. Wij zijn benieuwd hoe dat zich gaat ontwikkelen. Ik heb echter behoorlijk veel vertrouwen in de bestuursrechter en denk dat hij daarbij een wijze afweging zal maken.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Een rechter kan ook van willekeur worden beticht, als hij het de ene keer wel doet en de andere keer niet. Kan het bestuursorgaan zich ergens op beroepen? Er zijn immers geen criteria voorhanden op grond waarvan duidelijk wordt -- de initiatiefnemers bepleiten juist meer transparantie -- of het verzoek moet worden toegekend of niet.

Mevrouw **Vermeij**: In ons schriftelijke antwoord hebben wij al aangegeven wat nu voorkomende gebreken zijn. Een van de voorkomende gebreken waarvan wij verwachten dat die zich vaak zal lenen voor toepassing van de lus, is bijvoorbeeld het feitenonderzoek. Je kunt natuurlijk niet procedure op procedure stapelen en elke keer maar hopen dat de rechter dat door de vingers ziet. Wij hebben dat niet met heel veel criteria omgeven omdat in de praktijk zal moeten blijken wat er gaat gebeuren. Besluiten die sowieso veel gebreken vertonen, zijn niet eens geschikt voor de lus. Ik verwacht dat een bestuursorgaan dat fout op fout stapelt, bij de bestuursrechter niet op clementie zal kunnen rekenen.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Het is goed om te horen dat mevrouw Vermeij zo veel vertrouwen heeft in de bestuursrechter. Tegen mevrouw Strik

wil ik nog zeggen dat de rechter de lus kan toepassen, maar dat nooit hoeft, of het nu de eerste, de tweede of de derde is. Het is een bevoegdheid, geen plicht.

*N

De heer **Koopmans**: Voorzitter. Het mogen doen van een voorstel voor een initiatiefwet is een recht dat ons is gegeven. Ik beschouw het ook als een voorrecht om na de uitgebreide behandeling in de Tweede Kamer en de schriftelijke voorbereiding met deze Kamer, waarvoor dank, als medewetgever in de rol van initiatiefnemer hier te mogen staan.

Mevrouw Meindertsma eindigde haar betoog gisteren met de opmerking dat zij zichzelf kwalificeert als niet-jurist. Dat vond ik bijzonder. In het voortraject van deze wet, die de heer Janse de Jonge gisteren uitgebreid heeft toegelicht in zijn betoog, hebben de heer De Krom en ondergetekende, beide aan de overkant gekende niet-juristen, al in 2004 per motie verzocht om de bestuurlijke lus te regelen in de Algemene wet bestuursrecht. De rommelige wetgeving waar de heer Jansen de Jonge gisteren begrijpelijkerwijze op duidde, namelijk de bestuurlijke lus, is al opgenomen in de Waterwet, de Traæwet, de Spoedwet wegverbreding en de Natuurbeschermingswet. Dit had inderdaad kunnen worden voorkomen als die motie eerder was opgepakt. Het recht van initiatief heb ik samen met collega's Vermeij -- overigens ook een niet-juriste -- en Neppérus -- wel een juriste -- met veel plezier en met volle overtuiging opgepakt. Want ook wij denken dat het beter is om in de Algemene wet bestuursrecht een algemene regeling te treffen. Die opmerking maak ik vooraf.

Over het derde-belanghebbendenbegrip maakte mevrouw Meindertsma gisteren een opmerking, die ik even citeer. Zij zei: wij gaan ervan uit dat met het aannemen van het amendement-De Wit alle belangen bij het besluit tot herstel van het geconstateerde gebrek door de rechtbank evenwichtig worden afgewogen en dat als een derde-belanghebbende die niet aan het geding deelneemt niet op de hoogte kan zijn van de procedure de bestuurlijke lus als ongeschikt beschouwd zal worden. Ik denk dat het past om even de toelichting op het amendement van de heer De Wit te lezen, want wij zijn het niet eens met mevrouw Meindertsma. In de toelichting staat: "Dit amendement zorgt er voor dat er uitdrukkelijk een belangenafweging plaatsvindt wanneer de rechtbank het bestuursorgaan in de gelegenheid stelt een gebrek in het bestreden besluit te herstellen. Het belang van een efficiënte procedure dient te worden afgewogen tegen het belang van derde-belanghebbenden die niet aan het geding deelnemen als partij." De toelichting gaat verder. De vertegenwoordigster van GroenLinks antwoordt ik dat wanneer er sprake is van een nieuw besluit de derde-belanghebbende door het bestuur moet worden geïnformeerd. Indien er bij de toepassing van de bestuurlijke lus sprake is van herstel van een gebrek of van een fout in de onderbouwing, is er geen sprake van een nieuw besluit en is er dus

ook geen probleem. Dat is uitgebreid aan de orde geweest in de gedachtewisseling met de heer De Wit. Dan is er ook geen nieuwe derde-belanghebbende.

Een mooi voorbeeld is natuurlijk de geluidswal die ergens geprojecteerd is. Als door een nieuw besluit de geluidswal een stuk wordt verplaatst, is het natuurlijk van belang dat er nieuwe derde-belanghebbenden zijn. Zij dienen door het bestuur in kennis te worden gesteld van het feit dat er een nieuw besluit is. Als echter de geluidswal op dezelfde plek blijft omdat het geluidsrapport waarin een fout zat opnieuw wordt gemaakt, is er geen nieuwe derde-belanghebbende en is slechts het besluit van een deugdelijke onderbouwing voorzien.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Dat begrijp ik. Ik denk ook dat het juist is als het gaat om een nieuw besluit. Ik vind het voorbeeld van de geluidswal wel interessant. Dit betekent dus dat die op een ander stukje weg komt. Dan zijn er dus ook andere belanghebbenden, zowel directe belanghebbenden als derde-belanghebbenden. Dan moet het besluit toch worden opgeschort tot die belanghebbenden de mogelijkheid krijgen om daarop inspraak te plegen, dan wel om het daarmee oneens te zijn? Dat zie ik toch juist?

De heer **Koopmans**: Ja, dat ziet u juist, want bij toepassing van de bestuurlijke lus blijven natuurlijk alle andere bepalingen van de Algemene wet bestuursrecht van kracht. Ook dat hebben wij uitgebreid in de Tweede Kamer met elkaar besproken. Allerlei artikelen die het bestuursorgaan verplichten tot het raadplegen van belanghebbenden blijven natuurlijk allemaal van kracht. Dus mocht er sprake zijn van een besluit waarbij er nieuwe belanghebbenden zijn, dan zal het bestuursorgaan alles wat in de Algemene wet bestuursrecht nu al is bepaald op het gebied van randvoorwaarden gewoonlijk en normaal moeten toepassen.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Als er inderdaad sprake is van een gebrek -- want daarvoor is de bestuurlijke lus bedoeld -- en als dat gebrek leidt tot een ander besluit, zou ik denken dat er geen uitspraak kan komen van de rechtbank.

De heer **Koopmans**: Bij de einduitspraak moeten alle belanghebbenden aan het woord zijn geweest. Dat is van belang, zodat de procedure als geheel voldoet aan de beginselen van rechtspleging, ook het nieuwe besluit. Dat blijft ongemoeid.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik had twee situaties genoemd, de ene waarbij het bestuursorgaan een nieuw besluit moet nemen en waarbij ik ervan uitga dat het bestuursorgaan dan zorgt dat alle derde-belanghebbenden daarvan ook voldoende op de hoogte zijn. Ik hoop dat ik daarover nog antwoord krijg. De andere is dat er een nieuw besluit is genomen en de bestuursrechter daarmee verdergaat, waarbij dan ook bij de bestuursrechter de mogelijkheid van hoor en wederhoor moet

bestaan als er bijvoorbeeld een nieuwe motivering ligt of als er een nieuw besluit ligt. Dus ik hoop dat u daar nog op ingaat. U gaf net aan dat er alleen sprake is van een nieuw besluit wanneer er een materieel andere uitkomst is, maar dat waag ik te betwijfelen. Als bijvoorbeeld eerder niet een advies is gevraagd van een waterschap was een van uw voorbeelden, waarna er een advies komt dat substantieel kan zijn en dat de informatie kan doen veranderen. Dan is het toch wel degelijk weer een belang bij derde-belanghebbenden om daarvan op de hoogte te worden gesteld en erop te kunnen reageren?

De heer **Koopmans**: Als het besluit niet wijzigt, is dat niet van belang. Dan kan slechts degene die in het geding al zaken heeft ingebracht in de zitting die daarna volgt reageren op wat er nader is voorgelegd door het bestuursorgaan. Maar als er geen nieuw besluit ligt, zijn er ook geen nieuwe derde-belanghebbenden.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Dan zou ik graag willen weten wat uw definitie is van "een nieuw besluit". Stel dat de MER niet is uitgevoerd -- ik noem maar eens iets heel groots, waarvan ik niet weet of dat op basis van een herstelbesluit kan worden gerepareerd -- of dat er nieuwe informatie naar voren komt waardoor de motivering en de onderbouwing anders wordt, dan is er toch wel degelijk sprake van een nieuw besluit?

De heer **Koopmans**: Na de tweede zitting komen natuurlijk alle aspecten die door toepassing van de bestuurlijke lus zijn ingebracht weer aan de orde. Dan kan iedereen die bij het geding betrokken is zijn zegje doen. Dat staat buiten kijf. Dan nog moeten bij de einduitspraak alle belanghebbenden aan het woord zijn geweest, zodat de procedure als geheel voldoet aan de beginselen van rechtspleging. Het is ook noodzakelijk dat de rechter daarop toetst. Met een nieuw besluit bedoelen wij datgene wat leidt tot een nieuwe keuze van het bestuur, een nadere onderbouwing. Laat ik de geluidswal noemen, waarbij het geluidsrapport gewijzigd wordt omdat er een rekenfout in zat, terwijl de geluidswal op precies dezelfde plek blijft en precies even hoog. Dat kwalificeren wij niet als een nieuw besluit.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik heb het idee dat hier een spraakverwarring is. Ik kijk zelf altijd heel graag vanuit mijn voorgeschiedenis naar de tekst van de wet. Daarin staat dat de bestuurlijke lus niet kan indien derde-belanghebbenden daardoor onevenredig zouden worden benadeeld. Dus in het geval van die verplaatste geluidswal kan de rechter geen bestuurlijke lus toepassen, klaar uit. Dan vernietigt hij het besluit en dan moet de hele boel opnieuw beginnen. Zo simpel is het volgens mij en zo simpel staat het hier in de wet. Ik denk dat dat ook goed is.

De heer **Holdijk** (SGP): Volgens mij ontstaat er nu een geweldige spraakverwarring over enerzijds een nieuw besluit en anderzijds een ander inhoudelijk

besluit. In mijn eerste termijn heb ik eraan herinnerd dat een ander inhoudelijk besluit uiterste terughoudendheid vraagt wat de toepassing van de bestuurlijke lus betreft. Ik denk dat dit misverstand eerst goed opgehelderd moet worden voordat wij over de belangen van derden kunnen spreken.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): In mijn simpele visie is de bestuurlijke lus de mogelijkheid om een gebrek in de besluitvorming te herstellen. Het besluit is er, maar in de besluitvorming zit een gebrek. Het bestuursorgaan wordt deze gelegenheid geboden. Als een en ander zou leiden tot een ander inhoudelijk besluit, kan de rechter niets anders doen -- mevrouw Quik zei het al -- dan belanghebbende in het gelijk stellen en het besluit vernietigen. Dan wordt er immers iets heel anders gedaan. Kortom, de bestuurlijke lus is herstel van een gebrek in het bestaande besluit. Daar gaat het over. Zo heb ik het begrepen, maar ik hoor graag van de heer Koopmans of dit klopt.

De **voorzitter**: Volgens mij bent u juriste.

**

De heer **Koopmans**: Het is volstrekt terecht dat de leden opmerken dat een bestuursrechter hier uiterst terughoudend mee om moet gaan. Het is echter nooit uit te sluiten dat er een nieuw besluit komt dat toch anders is, waardoor een derde-belanghebbende in de procedure meegenomen wordt door het bestuursorgaan.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Dat is zeker niet uit te sluiten. Het is echter de taak van de rechter om het beroep van belanghebbende toe te wijzen en het oorspronkelijke besluit te vernietigen. Dan gaat het immers niet meer over dezelfde zaak.

De heer **Koopmans**: Dan zou er dus een nieuw besluit kunnen vallen waarbij een belanghebbende die een bezwaar heeft ingediend, dus de eerste belanghebbende in de procedure, een voordeel heeft? Hij krijgt bijvoorbeeld de geluidswal wat verder weg van zijn huis?

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Als dat zou gebeuren, heeft de rechter zijn werk verkeerd gedaan. Kijk maar naar de volgende volzin over de toepassing van de bestuurlijke lus: vindt geen toepassing. Dat is dwingend imperatief voorgeschreven indien belanghebbenden die niet als partij aan het geding deelnemen hierdoor onevenredig kunnen worden benadeeld. Als de rechter dan toch goedkeurt dat een dergelijk besluit genomen wordt, doet hij het helemaal verkeerd. Hij moet het besluit gewoon vernietigen en terugsturen. De gemeente moet dan maar zien wat zij doet. Volgens mij staat het hier zo helder als glas, althans voor een rechter.

De heer **Koopmans**: Het gaat om het woord "uitsluiten". Ik deel uw opvatting dat de rechter, als hij een ander besluit verwacht, in beginsel geen bestuurlijke lus in een meerpartijengeschil moet toepassen.

De **voorzitter**: U vervolgt uw verhaal.

**

De heer **Koopmans**: Dan kom ik bij de vraag of de bestuurlijke lus bijdraagt aan bestuurlijke luiheid. Het gevaar dat het bestuur achterover leunt, in de hoop of verwachting dat de rechter toch wel een herkansing geeft, bestaat nu al. Immers, als de rechter in een einduitspraak volstaat met een gegrondverklaring van het beroep en de vernietiging van het bestreden besluit, krijgt het bestuur een nieuwe kans om een geconstateerd gebrek te repareren. Vormt deze omstandigheid een reden om besluiten bewust onzorgvuldig voor te bereiden? Het antwoord is nee. Het bestuur wordt immers geconfronteerd met kosten, met name de verplichting tot vergoeding van betaald griffierecht en gemaakte proceskosten aan de eiser en tot vergoeding van de schade die belanghebbende wegens een onrechtmatig besluit lijdt.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Stel dat de rechter de finale beslissing neemt. Hij heeft de bestuurlijke lus niet toegepast. Wat het bestuursorgaan heeft gedaan blijkt niet helemaal goed te zijn. De heer Koopmans zei zo-even dat het bestuursorgaan dan helemaal niet in een veel slechtere positie verkeert, omdat men een en ander kan herstellen. Stel dat een besluit van een bestuursorgaan wordt vernietigd en het bestuursorgaan besluit om de procedure opnieuw te doen. Dat kost dan toch veel meer tijd met hoor en wederhoor, hoorzittingen en de hele "rigmarole" die moet gaan gebeuren? Dit is veel tijdrovender dan de bestuurlijke lus die alleen maar een gebrek herstelt. Voor het bestuursorgaan is het toch heel vervelend als dat gebeurt?

De heer **Koopmans**: Ja.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): U zei net dat dit eigenlijk niet veel uitmaakt.

De heer **Koopmans**: Nee, ik zei dat nu al sprake kan zijn van bestuurlijke luiheid, in de zin van: wij mogen het nog wel een keer doen. Denk aan de effecten op het gebied van tijd of op het gebied van uitstraling, ook voor het bestuur. Immers, welke rechter, welke wethouder, welke gedeputeerde of welke minister leest graag bij thuiskomst of 's morgens vroeg de krant waarin wordt meegedeeld dat het besluit waarvoor hij stond door de rechter is afgewezen? Dat heeft een enorme impact. Een bestuur dat bewust slordig is, kan bovendien niet op sympathie van de rechter rekenen. De rechter houdt niet van obstructie, door wie ook gepleegd. Het bestuur weet dat heel goed. Een dergelijk gedrag is verder conflictopwekkend met een substantieel grotere kans op beroep en een geslaagd verzoek om een voorlopige voorziening. Een eenmaal genomen besluit dat gedurende een moeilijk te voorspellen tijd niet kan worden uitgevoerd, kost geld. Kortom, het bestuur heeft heel veel belang bij een besluit dat niet achteraf gerepareerd hoeft te worden.

Wordt het gevaar van bestuurlijke luiheid groter na invoering van de bestuurlijke lus? Mevrouw Broekers stelde deze vraag en ook andere afvaardigden hebben deze vraag gesteld. Naar onze stellige overtuiging is het antwoord nee. Immers, ook een beroepsprocedure waarin de bestuurlijke lus wordt toegepast, eindigt met een bodemuitspraak waarin het bestuur wordt veroordeeld tot vergoeding van betaald griffierecht en gemaakte proceskosten aan de eiser. De eiser heeft immers terecht beroep ingesteld en de vernietiging van het oorspronkelijke bestreden besluit is geen voorwaarde voor toepassing van artikel 8:74 en artikel 8:75. Het bestuur kan niet ontkomen aan schadeplichtigheid indien een onjuist besluit tijdens de beroepsprocedure wordt ingetrokken. Zie hiervoor artikel 6:9-10, derde lid van de Algemene wet bestuursrecht. De eiser die schadevergoeding wil, heeft belang bij vernietiging van het oorspronkelijke bestreden besluit, waarmee de onrechtmatigheid van dit besluit is gegeven. In zo'n geval zal de rechter het ingetrokken besluit vernietigen, ook al is het door het bestuur ingetrokken. Deze regel geldt ook indien de rechter toepassing geeft aan de bestuurlijke lus. Kortom, in een procedure waarin de bestuurlijke lus wordt toegepast, heeft het bestuur net zoveel financiële last van een gebrekkig besluit als in een procedure waarin de rechter geen gebruik maakt van dit instrument. Dit maakt dat een bodemuitspraak over een geschil waarbij de bestuurlijke lus is toegepast net zoveel educatieve waarde heeft als een bodemuitspraak waarin wordt volstaan met een kale vernietiging. Hierbij geldt dat het bestuur pas last heeft van een vernietiging als het de financiële gevolgen ondervindt.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): U noemt het afbreukrisico voor bestuurders als het besluit over de zaak waar zij voor staan, het prestigeobject dat zij willen bouwen, vernietigd wordt. Denkt u dat het afbreukrisico net zo groot is als in het geval waarin het bestuursorgaan door middel van een tussenuitspraak wordt gevraagd om iets te herstellen in een besluit? Dat komt toch veel minder hard aan? Dat is toch gewoon een kwestie van: wilt u dit nog even repareren, dan gaan wij verder met de zaak? Dat is toch iets heel anders dan klaar, uit en weer van voor af aan beginnen?

De heer **Koopmans**: Dat suggereert enigszins dat er bestuursorganen zijn die bij de voorbereiding van een besluit bewust zeggen dat het wel te overzien is. Nogmaals, wij hebben zojuist de risico's geschetst bij de normale procedure, maar ook bij de bestuurlijke lus, en de gevolgen in politieke bestuurlijke zin naar buiten toe, ook bij een tussenuitspraak waarbij door een rechter opgemerkt wordt dat er een gebrek is aangetoond. Er is natuurlijk oprecht niemand in het Nederlandse bestuur die bewust zo'n risico aangaat.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik heb het niet over doelbewust blunderen. Daar is niemand op uit; dat geloof ik zeker. Het gaat echter wel om de prikkels die je in het systeem inbouwt om ervoor te zorgen

dat alles op alles wordt gezet om de kwaliteit te behalen. Zo hebben we dat met de Wet dwangsom en beroep bij niet tijdig beslissen gedaan. Dat is een prikkel om ervoor te zorgen dat bestuursorganen tijdig beslissen. Welnu, de vernietiging door een rechter kan ook werken als een prikkel om ervoor te zorgen dat het hele bestuurlijke voorbereidingstraject zodanig in gang wordt gezet en uitgevoerd wordt dat het besluit stáát en niet kan vallen onder de rechter. De heer Koopmans dreigt nu die prikkel weg te halen door de bestuursorganen opnieuw een kans te geven om besluiten te herstellen. Daar gaat het om.

De heer **Koopmans**: Wanneer sprake is van toepassing van de bestuurlijke lus en er dus de mogelijkheid is voor herstel, kan de rechter natuurlijk ook bij tussenuitspraak schorsen en dat is ook buitengewoon ingrijpend. Wij denken dus dat er nog steeds voldoende financiële en politieke prikkels en tijdsprikkels blijven die ertoe leiden dat niemand in het politieke bestuur in Nederland, bewust of vanuit een soort luiheid, het risico aangaat het wel te zullen redden met een herstelmogelijkheid in de bestuurlijke lus. Dat wordt nog steeds geen prettige gang voor een bestuurder en dat moet ook zo blijven. Uiteindelijk dient er namelijk een voldoende gemotiveerd en op de juiste wijze georganiseerd besluit te liggen als er een rechtsgang bij de rechter is.

In dit kader benadrukken wij nogmaals dat de bestuurlijke lus aan het bestuur geen extra kans geeft. De bestuurlijke lus heeft slechts tot gevolg dat het bestuur eerder te horen krijgt wat het moet doen om alsnog een rechtens houdbaar besluit te nemen. De bestuurlijke lus kan dan ook niet worden beschouwd als een premie voor onzorgvuldig bestuur, integendeel. Bij dit alles komt dat de praktijk met de kale vernietiging zowel het bestuur als de rechter een imagoprobleem bezorgt. Ik neem de A4 bij Leiderdorp als voorbeeld. De rechter verklaart het beroep gegrond en vernietigt het bestreden besluit. Dat is twee jaar geleden gebeurd. De eisers waren blij, want zij hadden gewonnen. Nu, twee jaar later, blijkt de overwinning echter niet zo veel waard te zijn geweest, want het bestuur heeft een nieuw besluit genomen met een voor de eisers ongunstige inhoud. Een deel van de eisers heeft voor de tweede keer beroep ingesteld, maar dit maal tevergeefs, tenminste in de voorlopige voorziening. De rechter heeft namelijk gevonden dat het in de eerste bodemuitspraak geconstateerde gebrek nu naar behoren is gerepareerd. De bestuurlijke lus had er in dit geval voor kunnen zorgen dat de eiser niet twee keer naar de rechter hoefde om te laten checken of het bestuur zijn huiswerk heeft gedaan.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik ben expres in de schriftelijke voorbereiding niet op dit voorbeeld ingegaan, hoewel ik weet dat de heer Koopmans het in zijn toelichting op het hanteren van de bestuurlijke lus een- en andermaal heeft gebruikt. Volgens mij is het volstrekt onjuist om dit voorbeeld te hanteren als bestuurlijke lus. Tussen het bezwaar in eerste instantie en het bezwaar van nu

hebben wij namelijk de Wet luchtkwaliteit aangenomen, waarin op een andere manier wordt omgegaan met de besluitvorming rond dit punt. Als we die wet niet hadden aangenomen, had deze bestuurlijke lus nooit en te nimmer gehanteerd kunnen worden, want dat was in strijd geweest met Europees recht.

De heer **Koopmans**: In dit specifieke voorbeeld heeft mevrouw Meindertsma volstrekt gelijk, omdat intussen het NSL van toepassing is verklaard en is meegenomen in het besluit. Ik had het voorbeeld misschien anders neer moeten zetten, maar het gaat mij even om het feit dat een eiser in eerste instantie zijn gelijk krijgt en in tweede instantie de weg toch voor de deur krijgt en zijn gelijk dus niet krijgt. Dat is het voorbeeld dat ik had willen gebruiken, maar mevrouw Meindertsma heeft gelijk: de minister van Verkeer en Waterstaat heeft bij het nieuwe besluit over de A4 bij Leiderdorp gebruik kunnen maken van wat het NSL ons heeft gebracht.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik zou hier bijna fel over kunnen worden; dat heeft men misschien zojuist gemerkt. Als wetgever moeten we buitengewoon zorgvuldig zijn met de wijze waarop we wetgeving toepassen en ook met aanleiding en gevolg. Ik vind dus dat de heer Koopmans dit voorbeeld in dit verband niet meer mag noemen.

De heer **Koopmans**: Ik heb zojuist al tegen mevrouw Meindertsma gezegd dat ik dat volstrekt met haar deel waar het de onderbouwing betreft. Het ging mij er echter om, het beeld neer te zetten dat iemand die oorspronkelijk zegt dat hij de weg niet wil en daar een geding over aanspant, die weg uiteindelijk toch krijgt na een nieuw besluit met een andere onderbouwing -- mevrouw Meindertsma zegt dat terecht -- en een andere systematiek, namelijk de NSL-systematiek. Die persoon is daarmee niet tevreden.

Mijn laatste onderwerp is zijdelings al aan de orde geweest in een interruptie van mevrouw Strik op mevrouw Vermeij. Het heeft voor een deel te maken met het eindeloos nieuwe aspecten kunnen betrekken bij de besluitvorming. Ons antwoord aan de geachte afgevaardigde mevrouw Strik is klip-en-klaar: nee. Ook het bestuursorgaan is gebonden aan overwegingen die de bestuursrechter uitdrukkelijk en zonder voorbehoud heeft gegeven in de uitspraak, waartegen geen hoger beroep is ingesteld en waartegen geen rechtsmiddel openstaat. Die regel staat in het bestuursrecht en is ook wel bekend als de Brummenleer. De bestuurlijke lus verandert daarin niets.

*N

Mevrouw **Neppérus**: Voorzitter. Ook voor mij als eenvoudig Tweede Kamerlid is het een eer om hier te staan. Ik ken dit gebouw wel, want ik heb jarenlang op de ambtenarentribune mogen zitten om te helpen bij fiscale wetten die waren voorgesteld door de staatssecretaris van Financiën.

Het "mr." voor mijn naam staat dan ook voor civiel recht en voor belastingrecht. Ik zeg erbij: niet voor staatsrecht en bestuursrecht, maar dat ga ik vandaag toch proberen.

Gaat de rechter niet te veel zitten op de stoel van het bestuur? Mevrouw Broekers en de heer Janse de Jonge hadden het daarover. Ik denk dat dat niet zo is; men verwacht natuurlijk ook dat ik dat zeg. De rechter krijgt namelijk geen nieuwe bevoegdheden. Hij moet gewoon aan het recht, de Awb, blijven toetsen. Hij zal binnen het geschil moeten blijven: heeft de overheid iets goed gedaan of niet goed gedaan? Dat staat allemaal in artikel 8:69 Awb. We willen een en ander alleen efficiënter maken door de rechter de mogelijkheid te geven om te zeggen: het kan door de overheid hersteld worden. Dat is iets anders dan dat de rechter op de stoel van het bestuur gaat zitten. Ik heb ook best vertrouwen in de rechter. Mijn vader was rechter en mijn opa ook. Dan moet je wel een stukje vertrouwen in zo'n orgaan hebben. Je kunt wel de vraag stellen hoe het in de praktijk gaat werken. Dat kan ik best volgen. Ik kan de overtuiging hebben, maar iemand anders kan zeggen: ik wil dat wel eens zien. We blijven echter binnen het recht. Er komt geen extra wettelijke bevoegdheid, alleen de wettelijke mogelijkheid voor de bestuurlijke lus. De rechter zal gewoon moeten toetsen aan de hand van artikel 8:69 Awb en ik ben benieuwd hoe dat gaat gebeuren.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Ik had ook een opmerking gemaakt over artikel 8:80a, lid 2. De rechter moet in niet mis te verstane bewoordingen aangeven wat het bestuursorgaan moet doen. Mevrouw Neppéus zegt dat de rechter het moet doen met de bevoegdheden die hij heeft. Gaat dat niet een stapje te ver als je het hebt over het helpen van het bestuursorgaan en dat hij op de stoel van het bestuur gaat zitten?

Mevrouw **Neppéus**: Ik kan mij voorstellen dat mevrouw Strik tegen die formulering is aangelopen. Wij bedoelen er niet mee -- anders dan het verlichten van de tekst die wij naderhand in de memorie hebben gebruikt -- dat wij allemaal andere, nieuwe dingen gaan doen. Er moet gewoon binnen de grenzen van het rechtsgeschil worden gebleven. Laat ik dat hier helder zeggen.

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik wil toch even aanvullen dat dit volgens mij een strikvraag is. De zinsnede die mevrouw Neppéus aanhaalt, is naar aanleiding van het commentaar van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak uit het wetsvoorstel gehaald. Het staat er nu niet meer in.

Mevrouw **Neppéus**: Goed. Ik zeg nogmaals: wij laten de rechter niet op de stoel van het bestuur zitten; maar zeg wel eventjes: hij blijft binnen de grenzen. Wij hopen natuurlijk wel dat hij actief wordt, want wij zien graag dat de bestuurlijke lus gebruikt gaat worden.

Voorzitter. Mevrouw Broekers-Knol heeft gevraagd of wij niet een beetje "het bestuurtje" helpen. Dit punt is natuurlijk ook al bij mevrouw

Vermeij en de heer Koopmans aan de orde geweest. Wij denken dat het een stukje versnellend kan werken; dat is onze bedoeling. Wij vragen ons af, in alle vrijheid, of er nu niet af en toe sprake is van "vergunninggevertje" plagen. Wat dat betreft, wachten wij maar gewoon af hoe het gaat. De bedoeling is dat nog altijd aan de wet zal moeten worden getoetst. Een besluit kan gewoon ook worden vernietigd. Wij bieden alleen een extra ronde aan. Wij zeggen wel: laten wij maar zien hoe de praktijk het doet.

Ik kom op het punt van de bestuurlijke lus en de bestuurlijke boete. Ik kan mij herinneren uit het fiscale recht dat er hele boekwerken zijn geschreven over de bestuurlijke boete. Die zal ik vandaag maar even buiten beschouwing laten, hoewel ze uiterst boeiend zijn, als je daar ooit als ambtenaar voor verantwoordelijk was. Wij zeggen: nee, daar moet je hem niet gaan toepassen. In de eerste zin die in stukken heeft gestaan, is helder zeggen: dat moet je niet doen. Wij zeggen er wel bij -- ik zie mevrouw Broekers-Knol al opstaan -- dat je de tekst uit de Awb erbij moet nemen, met name artikel 8:72a. Ik heb het artikel vanochtend nog eens uitgeprint. Er staat toch heel nadrukkelijk: indien de rechtbank een beschikking tot het opleggen van een bestuurlijke boete vernietigt, neemt zij een beslissing omtrent het opleggen van de boete en bepaalt zij dat haar uitspraak in zoverre in de plaats treedt van de vernietigde beschikking. Wij zeggen dus eigenlijk: dat is de lex specialis. Als je die afzet tegen een lex generalis, zeggen wij: dit is de specialis; dit is gewoon de regeling voor een bestuurlijke boete.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Ik ben blij dat mevrouw Neppéus artikel 8:72, a voorleest. Ik heb het artikel ook uitgeprint en meegenomen en heb het ook grondig gelezen. Ik ben er vooral blij om dat ik mevrouw Neppéus heb horen zeggen -- ik hoop dat ik dit goed heb gehoord -- dat de bestuurlijke lus "in beginsel" -- deze woorden staan in de memorie van antwoord -- niet van toepassing is in het geval van de bestuurlijke boete, en dat zij deze nu laat vallen. Ik ben er alleen geïnteresseerd in -- dat heb ik ook gezegd in eers te termijn gisteravond -- of de bestuurlijke lus niet wordt toegepast in de bestuurlijke boete. Dat heeft niets met te maken met artikel 8:72, a van de Awb. Het is gewoon: bestuurlijke lus niet in het geval van de bestuurlijke boete. Hopelijk krijg ik daar ook nog een antwoord van de minister van Justitie op.

Mevrouw **Neppéus**: Voor dat laatste punt verwijs ik mevrouw Broekers-Knol naar de minister van Justitie. Hij zal het antwoord vast wel geven. Ons antwoord is dus: niet van toepassing. Wij hebben in de memorie geprobeerd om dat nader toe te lichten, maar dat heeft kennelijk toch wat verwarring gesticht.

Voorzitter. Ik kom op de volgende vraag. Ik beantwoord de vragen overigens gewoon in de volgorde waarin ze gesteld zijn; er speelt geen afweging in de zin dat de ene vraag belangrijker is dan de ander.

De heer Janse de Jonge heeft gevraagd of de tussenuitspraken niet vatbaar zijn voor beroep. Wij hebben het gevoel dat daar toch een misverstand zit. Een tussenuitspraak is namelijk wel vatbaar, zij het slechts tegelijkertijd met de einduitspraak. De tussenuitspraak maakt het werk van de rechter dus controleerbaar, overigens ook voor derden, omdat de tussenuitspraak in het openbaar wordt gedaan. De uitspraak kun je gewoon op de website www.rechtspraak.nl terugvinden. Het is er dus wel. Hij is dus vatbaar voor hoger beroep, maar pas op het moment dat het hoger beroep zelf loopt. Als de betrokken partijen menen dat daarbij iets fout is gedaan, kunnen ze dat in het beroepschrift naar voren brengen.

Ik kom op het punt van de binding aan tussenuitspraken. Ik denk dat je moet zeggen dat er een binding is. Je komt alleen in het gehele recht zaken tegen waarbij opeens alle feiten veranderen. Dat kom je in het civiele recht tegen en ook in het fiscaal recht. Laten wij zeggen dat het gewoon bindend is. Dan is het natuurlijk de vraag of dit tot problemen zou kunnen leiden. Wij denken dat dit niet het geval is, maar wij zeggen er wel bij: laten wij maar gewoon eens gaan kijken hoe het werkt. Wij denken nog altijd dat het gaat werken. Het geeft dus een stuk binding. Dat is ook logisch, want anders hoef je er helemaal niet aan te beginnen. Laten wij dat gewoon even afwachten.

Er is gevraagd of dit tot meer werk leidt voor de bestuursrechter. Dat is natuurlijk niet onze bedoeling, al gaan wij uiteraard niet over het oordeel. Dat is aan de minister van Justitie en daar speelt de Raad voor de Rechtspraak een rol in. Ik constateer overigens een licht geluid van de minister van Justitie. Wij denken dat er juist sprake is van een verschuiving van werk. Nu speelt vaak een herhaling van werk. De uitspraak wordt vernietigd, alles moet weer helemaal bij nul beginnen, dan wordt het nog eens overgedaan en vervolgens kan er weer opnieuw worden begonnen. Dat is nu net hetgeen waarvan wij zeggen dat het niet moet gebeuren. Je kunt veel efficiënter werken als je de overheid het gebrek laat herstellen. Dat zou werk kunnen schelen. Het verschuift dus iets. Wij denken dat er uiteindelijk een voordeel uit zal komen en dat het eigenlijk een stuk energie van iedereen zal besparen, omdat de kern overblijft: wil je inhoudelijk gezien een bepaald besluit; ja of nee? Die ruimte blijft uiteraard bestaan. Je bespaart tijd door dit wel te doen.

De heer Janse de Jonge heeft ook gevraagd of het succes van de lus afhangt van de bestuursrechter. Mevrouw Vermeij sprak hier ook al over. Wij hebben daar best vertrouwen in. Daar hangt het natuurlijk vanaf. Wij hebben gevoel dat alle seinen op groen staan. Als een sein op groen staat, betekent dat voor ons gewoon, net als voor een trein, als het goed gaat, dat wij gewoon mogen doorrijden. Laten wij dat dus gewoon doen.

De heer Janse de Jonge heeft ook gevraagd of de wettekst wel klopt: waar staat dat de Centrale Raad van Beroep niet alleen gelegenheid, maar zelfs ook opdracht tot herstel kan geven? De tekst klopt wel. Het gaat om een verschil in redactie

tussen artikel 8:51a van de Awb en de overeenkomstige bepalingen voor de Centrale Raad van Beroep, de afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State en het College van Beroep voor het bedrijfsleven. Je komt daar allemaal kanbepalingen in tegen. Voor de rechter is de bestuurlijke lus dus altijd facultatief. De rechter kan ervoor kiezen om een besluit gewoon te vernietigen, bijvoorbeeld omdat hij vindt dat er moet worden opgevoed, of omdat hij het gewoon veel te ernstig vindt. Het is dus een kanbepaling. Het verschil ertussen zit dus in de kant van het bestuur. In artikel 51a, dat ziet op de rechtbank, staat dat de rechter de bestuurder gelegenheid kan geven om een gebrek te herstellen. In de andere artikelen, die zien op de rechter in hoogste aanleg, kom je het woord "opdracht" tegen. Omdat je bij de hoogste rechter bent beland, is er niemand anders meer die er iets over kan zeggen. Dat kan dus zijn bij de afdeling bestuursrechtspraak, maar ook bij de Centrale Raad van Beroep. De laatste rechter is steeds "kan". Kom je bij de hoogste rechter, dan staat er ook de "opdracht" bij. Dat is ermee bedoeld.

Mevrouw Strik had het over het punt van de afname van de flexibiliteit. Wij hebben daar na de behandeling, gisteravond en vanochtend, eens over nagedacht.

De heer **Janse de Jonge** (CDA): Ik heb nog een vraag bij het vorige punt. Ik ben een beetje laat ermee; ik zit op de achterste banken. Het punt blijft dat, als in de wet staat dat in hoogste instantie, bij het appel, de Centrale Raad van Beroep, het College van Beroep voor het bedrijfsleven of de afdeling bestuursrechtspraak, er sprake is van een "opdracht", de mogelijkheid om opnieuw een besluitvormingsprocedure te starten, wordt uitgesloten. In hoogste instantie zegt de rechter dus dat hij de opdracht geeft dat er alleen nog maar hersteld kan worden. Daarmee loop je wel het risico -- ik zeg het voorzichtig: risico -- dat de rechter in dat geval op de stoel van het bestuur dreigt te gaan zitten, want de twee opties die er voor de rechtbank zijn, er niet meer voor de hoogste rechter zijn. Dat bedoel ik.

Mevrouw **Neppérus**: Dan raak ik toch wat in verwarring. In de inbreng gisteren stond het verschil dat er zou zijn met de Afdeling bestuursrechtspraak en de Centrale Raad van Beroep. Ik begrijp nu dat het punt algemener is. Ik probeer nu even uw vraag helemaal scherp te krijgen, want dan kan ik proberen die zo goed mogelijk te beantwoorden.

De heer **Janse de Jonge** (CDA): Als er staat "er is niet de gelegenheid tot het herstellen van een gebrek", komt in het wetsartikel te staan dat er een opdracht wordt gegeven tot een herstelbesluit. Dat betekent dat de hoogste rechter niet meer aan het bestuur de gelegenheid geeft om opnieuw de besluitvormingsprocedure te starten.

Mevrouw **Neppérus**: Bij wat wij gedaan hebben, is het altijd in alle gevallen voor de hoogste rechter hetzelfde. Het is dan niet meer facultatief, maar er

wordt gezegd dat het maar gewoon moet gebeuren. Dat lijkt ons het beste.

De **voorzitter**: Voordat ik mevrouw Quik het woord geef, vraag ik de leden om zich te beperken tot de belangrijkste en dringende vragen. U hebt een tweede termijn aangevraagd en wij zitten ook nog met de algemene financiële beschouwingen. Ik vraag ook de indieners en de minister om het zo compact mogelijk te doen.

**

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Ik begrijp de discussie niet zo goed. Ik lees hier onder artikel III, in artikel 17: "De Centrale Raad van Beroep kan het bestuursorgaan opdragen." Hij hoeft het volgens mij niet, maar misschien mis ik de clou hier.

Mevrouw **Neppérus**: Ik stel voor om hier in tweede termijn op terug te komen. Mij is te kennen gegeven dat het in alle gevallen van de hoogste rechter steeds dezelfde situatie is. Er is dus geen verschil tussen de Afdeling rechtspraak van de Raad van State en de Centrale Raad van Beroep of het College van Beroep voor het bedrijfsleven. Dan kunt u over de gehele linie zeggen dat u het er niet mee eens bent, maar dat is dan een nieuw punt want dat heb ik gisteren niet gehoord. Als het wel zo is, komen wij er in tweede termijn op terug. Onze bedoeling is echter dat alle situaties hetzelfde zijn.

Het punt van snelheid en zorgvuldigheid is al een aantal malen aan de orde geweest. Mevrouw Vermeij heeft het ook al uiteengezet. Laat ik om der tijd wille gewoon dit zeggen. Wij zeggen: het moet zorgvuldig gebeuren. Juist in de voorbereidende fase is het ontzettend van belang dat de overheid zorgt dat er draagvlak komt. Maar wij zeggen wel: laat nu zaken die het proces kunnen versnellen, gewoon gebeuren. Dan houd je namelijk wel over dat je over de basiszaak gewoon kunt procederen. Dat kan dan gewoon rustig gebeuren.

Naar het punt van reparabel moet een rechter kijken. Daar zal ook best al wat ervaring mee zijn. De praktijk zal het moeten leren. Nogmaals, je pakt het wetboek erbij om te kijken of er gronden zijn.

Over de taakuitbreiding van de bestuursrechter heb ik al gesproken. Er is een wet bijgekomen, maar wij denken dat het meer een kwestie is van schuiven van werkzaamheden.

Wat het toepassingsbereik van de tussenuitspraak betreft, kun je best over een ruimer gebruik nadenken, maar wij staan hier als indieners voor het wetsvoorstel bestuurlijke lus. Ik zou bijna, in mijn geval tegen mijzelf, zeggen: schoenmaker blijf bij uw leest. Daar spreek ik over. Laten wij daarmee gewoon gaan werken.

Voorzitter. Dit was mijn deel van de vragen die om antwoord vroegen.

De **voorzitter**: Ik geef nu het woord aan de minister. Ik zie dat de minister een enorm dik pakket papier heeft. Hoeveel tijd denkt hij nodig te hebben? Misschien moet ik de bewindslieden van

Financiën informeren dat zij hun tijd beter kunnen besteden dan hier te wachten.

**

Minister **Hirsch Ballin**: Ik denk vijf minuten.

De **voorzitter**: Vijf minuten? Dat lijkt uitstekend.

**

*N

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter. Er zijn nog een paar vragen aan mij gesteld. In aansluiting op dat wat degenen die het initiatief hebben genomen voor het door de Tweede Kamer bij u ingediende wetsvoorstel reeds naar voren hebben gebracht, merk ik van de zijde van de regering op dat wij blij zijn met het voorstel omdat het past in ons streven naar het versnellen en doelmatiger maken van procedures. Het past ook in de lijn die wij hebben getrokken in het wetsvoorstel Crisis- en herstelwet, dat op Prinsjesdag is ingediend en dat in de Tweede Kamer nog behandeld moet worden, waarbij wij ons zeer verheugen op behandeling in uw Kamer. Zoals u weet, ziet het kabinet daar zo verlangend naar uit dat wij hopen dat het voor de kerst het geval zal zijn.

De heer Janse de Jonge heeft gevraagd of ik wil bevestigen dat als het kabinet eraan toe was gekomen om over dit onderwerp een voorstel in te dienen, als de initiatiefnemers ons niet te snel af waren geweest, het kabinet -- dat wil ik althans hopen -- op vergelijkbare goede ideeën zou zijn gekomen. Het past echter bij het onderwerp dat de initiatiefnemers ons te snel af waren, want het is ten slotte de bedoeling van het wetsvoorstel om tot versnelling te komen.

De vraag van de heren Engels en Janse de Jonge was of de regering ook tot bekrachtiging overgaat, als de Kamer het wetsvoorstel aanvaardt? Het formele antwoord moet zijn dat dit een beslissing van de ministerraad vergt. De ministerraad zou dan mijn collega van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties als medeverantwoordelijke en mij kunnen machtigen, de Koningin te verzoeken het wetsvoorstel te bekrachtigen. Dat zal dan de gang van zaken zijn. Ik hoop dat in wat ik eerder heb gezegd, voldoende doorklinkt wat mijn inschatting zou zijn van het verloop van dat besluitvormingsproces.

Ik kom thans bij de vraag van de heer Janse de Jonge over de verhouding tussen de Crisis- en herstelwet en de bestuurlijke lus. Het wetsvoorstel Crisis- en herstelwet is zo opgezet dat daarin zelf geen regeling staat van de bestuurlijke lus, maar een bepaling die alvast rekening houdt met de mogelijkheid dat het voorliggende wetsvoorstel wet wordt. Als dan zal het wetsvoorstel Crisis- en herstelwet daar goed op inhaken.

Dan de vraag van mevrouw Quik of het niet nuttig zou zijn om na te gaan of belanghebbenden in sommige gevallen al in een eerdere fase van de besluitvorming beter bij de zaak betrokken kunnen worden en zelfs wellicht in bepaalde situaties een specifieke vorm van toegang tot de rechter zouden

kunnen hebben. Wij gaan ervan uit dat rechtsbescherming zo veel mogelijk gebundeld moet zijn. Maar daarmee rekening houdend, er zijn inderdaad situaties waarin een voorziening bij de rechter relevant kan zijn.

Mevrouw Meindertsma heeft een opmerking gemaakt over de balans tussen bestuurlijke slagvaardigheid en individuele rechtsbescherming. Ik sluit mij aan bij de algemene opmerkingen die mevrouw Vermeij op dit punt heeft gemaakt. Ook naar het oordeel van de regering doet het wetsvoorstel door de manier waarop het is ingericht, geen afbreuk aan de vereiste rechtsbescherming van de burger. De rechter wordt daarmee niet in de positie gebracht dat hij zelf voor bestuurder moet gaan spelen.

De heer Engels en mevrouw Meindertsma verwoordden de vraag of het wetsvoors tel het bestuursorganen misschien gemakkelijk zou maken, omdat er nog de herstelmogelijkheid is van de bestuurlijke lus. Ik ga daar niet van uit. Wij moeten toch wel onderkennen dat er bij toepassing van de bestuurlijke lus een tussenuitspraak ligt, dat de rechter dan ook constateert dat op een bepaald punt het besluit niet aan de eisen van het recht voldeed. Dat kan onder omstandigheden zelfs tot aansprakelijkheid wegens schade leiden. Ik denk niet dat deze luiheid zal worden veroorzaakt door een mogelijkheid tot herstel als vervat in het voorliggende wetsvoorstel.

De zorgen van de heer Engels gingen in een andere richting, namelijk zouden bestuursrechters niet extra streng kunnen gaan toetsen wanneer zij zien dat er deze herstelmogelijkheid is. Rechters zijn ook in de huidige situatie en ook in de andere situatie gebonden aan het recht. Men ervaart het vaak als streng dat als op een onderdeel een besluit niet aan de eisen voldoet, vaak het hele besluit over moet. Ik voorzie op dit punt geen ontwikkelingen, gelet op de discipline die bestuursrechters in het kader van de jurisprudentie, gezet door de hoogste rechter, plegen te volgen.

Dan kom ik nog op een punt dat is aangesneden door mevrouw Strik en door de heer Janse de Jonge, mevrouw Meindertsma en mevrouw Quik over de analyse van de commissie-Elverding over de vertraging die vaak in de voorbereidingsfase van projecten intreedt. Mevrouw Vermeij is eerder op dit punt ingegaan en heeft in haar beantwoording via mij verwezen naar mijn collega's die direct te maken hebben met de infrastructuur. Zij zijn zich hiervan bewust, gemeentelijke en provinciale overheden ongetwijfeld ook. Er is dus op meer fronten werk, zowel het een, als het ander.

Dan de vraag of in het licht van de komst van de Wet algemene bepalingen van omgevingsrecht de bestuursorganen voldoende zijn toegerust voor hun moeilijke taak. Jazeker, maar ik ga een discussie over de omgevingsdienst nu maar uit de weg.

De heer Janse de Jonge en mevrouw Quik hebben gevraagd naar de gevolgen van het wetsvoorstel voor de bekostiging van de rechterlijke macht. Ik ben in gesprek met de Raad voor de rechtspraak over de bekostiging voor de

komende jaren. Het ontging mevrouw Neppéus niet dat bij haar deel van de beantwoording op dit punt een lichte maar sympathieke zucht aan mij ontsnapte. Ik wil dan ook niet verhelten dat dit een moeilijk onderwerp is. Wij proberen uiteraard binnen de beperking van de budgettaire kaders van de huidige economische situatie voldoende ruimte te houden voor de rechtspraak. Dat behoort nu eenmaal tot onze infrastructuur, de infrastructuur van de rechtstaat.

Mevrouw Broekers-Knol heeft gevraagd of wij in de Algemene wet bestuursrecht moeten vastleggen dat bij een bestuurlijke boete nooit een bestuurlijke lus kan worden toegepast. Het antwoord op die vraag is: ja. Dat is al geregeld in het op 1 juli ingevoegde artikel 8:72a.

Vervolgens kom ik bij de vraag van mevrouw Quik en de heer Janse de Jonge of er in algemene zin niet meer behoefte is aan een tussenuitspraak, bijvoorbeeld in geval van nieuwe feiten. Er zijn allerlei manieren waarop met nieuwe feiten rekening kan worden gehouden. Ik wil in het bijzonder het wetsvoorstel Wijziging van de Vreemdelingenwet onder de aandacht brengen, waarbij ook nieuwe feiten van belang zijn. Dat wetsvoorstel is nu aanhangig bij de Tweede Kamer. Gelet op het belang daarvan doe ik nu al een beroep op deze Kamer om dat wetsvoorstel mogelijk te maken, nadat de Tweede Kamer het hopelijk heeft aanvaard.

Ik bevestig graag de vraag van de heer Janse de Jonge dat de bestuursrechter een bestuurlijke lus slechts kan toepassen binnen de grenzen van artikel 8:69 van de Algemene wet bestuursrecht, dus slechts voor zover de beroepsgronden daartoe aanleiding geven.

In antwoord op de vraag van de heer Janse de Jonge denk ik dat de wetstekst wel degelijk klopt. In artikel 8:52a van de Algemene wet bestuursrecht en de overeenkomstige bepalingen voor de Centrale Raad van Beroep, de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State en het College van Beroep voor het bedrijfsleven zijn dit kanbepalingen. Het verschil zit aan de kant van het bestuur. Artikel 8:51a van de Algemene wet bestuursrecht biedt de rechtbank de gelegenheid om het gebrek in het besluit te herstellen. Het bestuursorgaan kan dat weigeren, het kan zeggen: dat willen wij niet; wij vertrouwen erop dat in hoger beroep daarover door de hogere rechter anders wordt geoordeeld. De hoogste rechter is ook de instantie die uiteindelijk oordeelt over de rechtmatigheid. Wanneer hij zegt dat een gebrek hersteld moet worden, dan is hij ook in de positie om te bepalen dat dit moet. Ik geef toe dat het verschil op het eerste gezicht merkwaardig lijkt, maar er zit systeem achter. Naar mijn oordeel klopt het.

De **voorzitter**: Ik dank de minister. Hiermee is de eerste termijn verstreken, op de laatste vraag van de heer Janse de Jonge na.

* *

De heer **Janse de Jonge** (CDA): Ik dank de minister voor deze uitleg. Dat laat onverlet dat de keuze niet meer in hoogste instantie ligt bij de appelrechter, dus opnieuw een besluit nemen voor het bestuursorgaan. Het bestuursorgaan krijgt de opdracht tot herstel. De eerste mogelijkheid is er dan niet meer. Dat kan het gevaar in zich hebben dat de rechter op de stoel van het bestuur gaat zitten, dat was mijn punt.

Minister **Hirsch Ballin**: Voor de rechter is het een kanbepaling. In de gevallen dat de rechter geen dwingende juridische gronden ziet om die opdracht te geven, laat hij dat achterwege. Wanneer hij de discipline van de gebondenheid aan het recht die voor de rechter blijft bestaan wel ziet, rechtvaardigt dit dat in die situatie de hoogste bestuursrechter deze opdracht geeft.

De **voorzitter**: Hiermee is de eerste termijn van de zijde van de indieners en de regering beëindigd.
**

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B
!Algemene financiële beschouwingen!

Aan de orde is de voortzetting van:
- de algemene financiële beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota 2010 (32123).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Bos**: Voorzitter. Ik dank de leden voor hun bijdragen. Ik geloof dat, als je in deze Kamer iets zegt wat exact hetzelfde is als aan de overkant, je niet wordt beschuldigd van plagiaat of herhaling, maar hoogstens wordt bewonderd vanwege de consistentie. In die wetenschap wil ik beginnen met te zeggen wat eerder aan de overkant al is gewisseld. Wij moeten ons realiseren dat wij in deze tijden van crisis volstrekt unieke gebeurtenissen meemaken, die de wereldeconomie vele tientallen jaren lang de wereldeconomie niet heeft gekend, en hetzelfde geldt voor de Nederlandse economie. Politici en bestuurders zijn hierdoor voor ongekende uitdagingen gesteld, en waarvan wij allen oprecht hopen dat, als we heel veel ouder zijn en er met onze kinderen en kleinkinderen over praten, we nog steeds kunnen zeggen hoe uniek deze omstandigheden waren, in die zin dat ze zich tijdens ons leven ook niet zullen herhalen. Of dat het geval zal zijn, hangt natuurlijk enorm af van de vraag of we in staat zijn geweest, lessen te leren en dingen na deze economische crisis beter en verstandiger te doen.

De politiek is al eens eerder in staat geweest om dat soort lessen te leren. Deze crisis is de ergste die de wereldeconomie teistert sinds de

jaren dertig van de vorige eeuw. Als we deze crisis vergelijken met hoe overheden destijds reageerden, valt in ieder geval op hoeveel lessen er zijn geleerd door de politiek en de overheid. Er vindt internationale samenwerking plaats, wat destijds niet gebeurde. Er wordt op economische krimp gereageerd met een expansieve begrotingspolitiek, wat destijds ook niet zo was. Hoewel het beeld niet perfect is, kan toch worden gezegd dat er niet of nauwelijks terugval plaatsvindt naar protectionistische praktijken, wat destijds ook niet zo was. Er zijn inmiddels grote en goede stelsels van sociale zekerheid in de meeste westerse economieën, waardoor ook aan de uitgavenkant van de begroting automatische stabilisatoren werken, waardoor het drama dat zo'n crisis voor vele mensen met zich mee kan brengen in zekere zin wordt gedempt. Dat was natuurlijk in de jaren dertig van de vorige eeuw ook zo. Zo blijken hele samenlevingen, overheden, generaties bestuurders en politici te hebben kunnen leren van wat er destijds fout ging. Ik hoop dat wij in eenzelfde mate kunnen leren van wat er nu fout is gegaan en hoe wij in staat moeten worden geacht een herhaling te voorkomen.

Ondertussen is het begin november 2009, en beginnen we ons te begeven in een andere fase van deze crisis dan waar we ons een aantal maanden geleden, laat staan bij de algemene financiële beschouwingen van vorig jaar, bevonden. We zien eigenlijk drie typen verschuivingen plaatsvinden in de manier waarop de crisis zich manifesteert, en waarop politici zich in de crisis en alle afwegingen die daarbij komen kijken positioneren. We zien een verschuiving plaatsvinden van een accent op de financiële crisis, dus een crisis in de financiële sector, naar een crisis in de economie, een recessie. We zien een verschuiving in het politieke debat plaatsvinden van "entry mechanisms" naar "exit mechanisms", oftewel: van hoe interveenieer je in de financiële sector naar hoe je je er weer uit terugtrekt. Maar ook komt de vraag aan de orde hoe je als overheid met een expansieve begrotingspolitiek op een crisis ingaat, c.q. hoe trek je je weer terug als de omstandigheden dat toelaten. Het derde wat we zien, is dat we in een heleboel opzichten aan het overgaan zijn van een fase waarin ons handelen werd bepaald door zich op hoogst urgente wijze voortdoende crises, die om onmiddellijk ingrijpen vroegen, naar een fase waarin we onszelf iets meer reflectie kunnen veroorloven om na te denken over de toekomstige ordening van markten en de verhouding van overheid en markt tot elkaar. Dat zijn drie belangrijke verschuivingen die allemaal verschillende politieke vragen met zich brengen, die eenieder van ons op verschillende manieren zullen beantwoorden.

Dit zegt ook iets over hoe je kunt kijken -- onder anderen de heer De Boer refereerde daaraan -- naar deze crisis en naar de manier waarop we daarin terecht zijn gekomen. Natuurlijk, het is in eerste instantie een crisis geweest die vanuit de financiële markten is ontstaan. Maar zelfs wie de analyse op die relatief beperkte manier wil beschouwen, kan dat al op verschillende niveaus

doen. Je kunt zeggen dat het een gevolg is geweest van onevenwichtigheden in de economie op wereldschaal, hoe de Chinezen het Amerikaans kapitalisme in stand hielden. Ik geloof dat de heer Reuten daaraan refereerde. Verder kun je kijken naar hoe beroerd het toezicht binnen het Amerikaanse financiële systeem was geregeld. Maar het gaat bij wijze van spreken net zo hard over hoe onmachtig we de laatste jaren in Europa zijn geweest crisismanagement en toezicht op grensoverschrijdende schaal te organiseren. Het is die een crisis die te bekijken valt in termen van: wat heeft zich afgespeeld binnen de financiële sector, en binnen financiële markten.

We kunnen het ook een niveau hoger tillen en de crisis beschouwen als een crisis die ons iets vertelt over hoe overheid en markt zich tot elkaar verhouden, verhielden of dienen te verhouden. Ik denk dat we dan ook in staat zijn om in zekere zin conclusies te trekken over hoe dat wat wellicht in sommige kringen als een dogma gold, namelijk dat markten alleen maar effectiever en efficiënter werken naarmate overheden zich er minder mee bemoeien, door de gang van zaken in de afgelopen jaren absoluut onwaar is gebleken. Wereldwijd wordt nu gezocht naar een nieuwe synthese tussen overheid en markten, in ieder geval naar een nieuwe manier waarop overheden en markten elkaar sterker maken en elkaars relatieve potentievoordelen beter weten te benutten.

Onder anderen de heer De Boer refereerde eraan dat er nog een ander niveau is waarop je naar deze crisis kunt kijken, maar we hebben het dan -- dat zeg ik tegen de heer Terpstra -- de heer Wijffels daar niet voor nodig, maar het mag wel. We kunnen deze crisis ook bezien op het niveau van een waarden crisis, met name in het Westerse economisch systeem. We kunnen ook naar deze crisis kijken in termen van deugden die zich al of niet voldoende hebben gemanifesteerd bij handelende partijen in het economisch systeem. Het gaat dan om de vraag of we een begrip als duurzaamheid in voldoende mate levend hebben weten te maken, en weten te institutionaliseren en te organiseren. Maar het gaat ook over zaken als matiging versus excessieve opbouw van rijkdom. Dit zijn alle verschillende manieren om naar de crisis te kijken, en ze hebben alle hun implicaties voor hoe wij aankijken tegen de lessen die moeten worden geleerd. Ze zijn zeker voor dit kabinet en deze minister van Financiën relevant geweest. Ik hoop in de rest van mijn betoog her en der sporen daarvan te kunnen duiden.

In deze Kamer zijn hierover vragen gesteld, bijvoorbeeld of de modellen die niet in staat bleken om deze crisis te voorspellen, aan revisie toe zijn. De heer Schouw wilde het liefst de sprong in een keer maken van een CPB naar minstens vijf CPB's, zoals in Duitsland. Probleem is natuurlijk dat ze er in Duitsland alle vijf naast zaten. We kunnen onze onnauwkeurigheid vervier- of vervijfvoudigen, maar de precisie neemt er niet mee toe. Wereldwijd zien we dat alle voorspellingen van alle gezaghebbende bureaus, individuele wetenschappers en "I told you so"-achtige experts daargelaten, er de afgelopen jaren naast hebben gezeten. Wat dat betreft staat

het CPB in de manier waarop het de toekomst tot vorig jaar nog zag en hoe enorm het ernaast zat, niet alleen. Het CPB zal zelf ook proberen te evalueren of je iets kunt leren uit de afwijkingen die zich hebben gemanifesteerd tussen hoe de werkelijkheid zich voltrokken heeft, en hoe die op enig moment voorspeld werd. Het meest gangbare inzicht op dit moment is dat alle systemen in essentie draaien op data uit het verleden. Als data die betrekking hebben op een vergelijkbare situatie als deze niet in een dataset zitten die ten grondslag ligt aan het creëren van de parameters die het model bepalen, wordt het heel erg moeilijk om adequaat te voorspellen. Dat wordt nog moeilijker naarmate meer staartrisiko's, oftewel extreme uitslagen aan de uiteinden van het kansenspectrum, zich manifesteren. Beide omstandigheden deden zich hier voor, en vormen waarschijnlijk de belangrijkste verklaring waarom zoveel voorspellingen in de praktijk ernaast zaten.

De heer **Schouw** (D66): Tot nu toe is het een zeer aansprekend betoog. Het is goed dat u zegt dat die modellen geëvalueerd moeten worden, maar ik zou het iets willen aandraaien. Zou u willen bevorderen dat er een serieuze evaluatie beschikbaar komt voor de Kamer met de lessons learned? Kunt u dan ook een doorkijkje maken naar, wat u aan het begin van uw betoog zei, nieuwe modellen en systemen? Wij moeten niet meer achteruitkijken. Mijn fractie heeft veel behoefte aan een handzaam document om dit een beetje in de klauwen te krijgen.

Minister **Bos**: Ik durf niet te voorspellen of we het daarmee ook echt in de klauwen zullen krijgen. Daarvoor blijft de werkelijkheid per definitie te onvoorspelbaar. Ik ben echter ten volle bereid om dit verzoek door te geven aan het Centraal Planbureau, mede in de veronderstelling dat men daar waarschijnlijk toch al met zoiets bezig is.

Voorzitter. Mevrouw Böhler heeft gevraagd of deze crisis niet laat zien dat wij met een ander type model moeten werken, in die zin dat het brede welvaartsbegrip er beter in tot uitdrukking komt. Veel van wat is misgegaan, lijkt te maken te hebben met het feit dat economische modellen zich vooral richten op het grote commerciële gewin. Ik parafraseer mevrouw Böhler. De meer kwalitatieve aspecten van welvaart worden wellicht buiten beschouwing gelaten. Wij zien vervolgens waar dat allemaal toe kan leiden. Op dat punt is er enorm veel in beweging. Wij hebben natuurlijk allemaal gezien dat in opdracht van president Sarkozy in Frankrijk een commissie onder leiding van professor Stieglitz met aanbevelingen is gekomen.

Het Centraal Planbureau in Nederland probeert bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma's niet alleen rekening te houden met de kosten van collectieve uitgaven en de negatieve uitstraling daarvan op de groei, maar ook op de baten die kunnen bijdragen aan een breder welvaartsbegrip. Dat heeft natuurlijk ook te maken met de samenwerking tussen het Centraal Planbureau en het Planbureau voor de Leefomgeving, waar al

duurzaamheidsdoorrekeningen gemaakt worden. Ook het denken over vergrijzingssommen en een eerlijke verdeling over generaties hoort daarbij. Dat is allemaal in beweging. Er is echt sprake van lerend vermogen bij het CPB en van de bereidheid om te leren van wat zich heeft afgespeeld.

In dat licht past ook de wat plagerige vraag van de heer Terpstra hoe het met de zusjes Tina en Tara uit de vorige Miljoenennota is gegaan. In die Miljoenennota werd de stelling ingenomen dat globalisering geen autonome en anonieme beweging is die over ons heen komt, waardoor je als politicus geen enkele marge hebt om reële politieke keuzes te maken. Nee, er zijn marges. Die marges spelen zich weliswaar steeds vaker af op internationaal niveau, maar er zijn nog steeds marges waarbinnen de politieke keuzes kan maken en de gang der dingen kan beïnvloeden. Interessant is natuurlijk wat wij nu meemaken in de G20. Dat komt met name doordat de Amerikaanse regering van kleur veranderd is.

Op dit moment zijn er op internationaal vlak zaken te bespreken die jarenlang onbespreekbaar waren, laat staan dat we ze konden reguleren. De manier waarop op dit moment internationaal wordt ingegrepen op de financiële markten was jarenlang onmogelijk. In de leerboeken stond dat je er eigenlijk toch niets aan kon doen. Het gebeurde gewoon, omdat de markt het zo dicteerde. Het verandert niet omdat er in Nederland iemand aan de knoppen zit, maar wel als in Amerika iemand aan de knoppen zit. Dan blijkt de internationale gemeenschap wel degelijk in staat om zelfs ontwikkelingen op wereldschaal tot op zekere hoogte te beïnvloeden. Het gaat om de wens samen te werken om een internationaal fenomeen beter te kunnen beheersen. Het moet zich allemaal nog bewijzen, maar het begin is er en het is veel meer dan wij ooit voor mogelijk hielden.

Er is nog een andere manier waarop naar de crisis gekeken kan worden. Dat heeft uiteraard te maken met wat in de Miljoenennota van dit jaar aan de orde komt. Dan hebben wij het bijvoorbeeld over de vraag of we de crises uit het verleden kunnen identificeren. Wij willen zien wat er toen gebeurd is en daaruit afleiden hoe de overheden op die crises gereageerd hebben. Wat was verstandig en wat was minder verstandig? Wij hebben in eerste instantie wel tientallen verschillende economische crises bekeken, maar wij zijn uiteindelijk op twee criteria gaan selecteren. Ten eerste een economische crisis die vooraf is gegaan door een financiële crisis. Ten tweede een economische crisis die zich niet binnen één land afspeelt, maar binnen een groep van landen. Als een economische crisis of een recessie zich in één land afspeelt, dan is het veel gemakkelijker om eruit te komen. Dan kan zo'n land zich namelijk aan de handelsrelaties met andere landen omhoog trekken. Dat gebeurt zeker als je daar ook de wisselkoers bij kunt inzetten. Als de hele wereld in recessie is, voldoet dat recept natuurlijk niet meer. Dat speelt zich in deze recessie af.

Als je die twee criteria naast elkaar legt, dan komt er een aantal voorbeelden uit de wereldgeschiedenis naar voren waar wij wat van

kunnen leren. In dat kader kwamen landen als Zweden, Finland en Japan naar voren. Deze landen hebben crises doorgemaakt, waarbij de economische crisis voorafgegaan werd door een financiële crisis. Zij konden zichzelf niet uit de crisis exporteren, maar moesten op zoek naar een andere economische receptuur om weer uit het moeras te geraken. Ik kom daar straks op terug. Ik zal dan ingaan op wat die analyse betekent voor de manier waarop wij kijken naar ontwikkelingen op de rijksbegroting en het financieringssaldo.

Ik zal eerst iets zeggen over hoe wij de stand van de economie op dit moment moeten duiden. Het regent weer voorspellingen, zoals gewoonlijk. Wij werken zelf nog met de CPB-voorspellingen uit de Macro Economische Verkenningen van rond Prinsjesdag. Sindsdien is het IMF met nieuwe voorspellingen gekomen, vandaag kwam de Europese Commissie met nieuwe voorspellingen en het zal nog wel even door blijven regenen. Wij zien dat het beeld van de economische groei in Nederland en de voorspellingen voor de ontwikkeling van het saldo redelijk vergelijkbaar zijn. Dit jaar komen wij ergens tussen de min 4% en de min 5% uit. Er is dus sprake van een krimp en een fors negatief saldo. Volgend jaar komen wij uit op nul tot licht positief. Het Centraal Planbureau zat nog op nul, maar alle voorspellingen daarna waren al licht positief. Verder verwacht men een negatieve ontwikkeling van het financieringssaldo tot rond min 6%.

De voorspellingen lopen vooral uiteen op het punt van de werkloosheidscijfers. Dat is voor ons ook intrigerend, want wij hebben de verklaring daarvan nog niet helemaal in de smiezen. De werkloosheidscijfers worden her en der echt verschillend geïdentificeerd. Het Centraal Planbureau was het meest somber: een werkloosheid in de richting van 8% of meer in 2010/2011. De laatste cijfers komen meer in de buurt van 6%. Wij moeten ons goed realiseren dat dit nog steeds ontzaglijk veel is. We zijn bijna geneigd om elke meevallende voorspelling als goed nieuws te beschouwen, terwijl het gaat om een verslechtering van de werkloosheid ten opzichte van de situatie van vandaag. Het betekent voor veel mensen een groot drama.

Niettemin is er iets aan de hand met die werkloosheidsvoorspellingen en dat intrigeert ons. Wij kunnen een deel verklaren uit de verschillende definities. Het CPB rekent meer mensen mee in de werkloosheidstermen dan IMF en de Europese Commissie lijken te doen, maar dat zal niet geheel het verschil verklaren. Er lijkt wel degelijk sprake te zijn van een gematigder ontwikkeling van de werkloosheid dan op grond van de CPB-voorspellingen verwacht had mogen worden. De precieze reden weten wij op dit moment ook nog niet. Wij zijn er blij mee, maar het is ons op dit moment nog onduidelijk waarom het zo gaat. Daar doet collega Donner ook verder onderzoek naar.

Er zijn twee zaken waarvan alle voorspellers zeggen dat ze onzeker zijn. De eerste onzekerheid is de robuustheid van het herstel. Ik praat nu heel gemakkelijk over een mogelijk herstel in 2010, van

nul tot licht positief, en van alweer een wat forser herstel in 2011. Dan kom je meestal ergens tussen 1% en 2% uit. Wij moeten ons goed realiseren dat het bij al die knappe koppen op die onderzoeksinstituten gaat om wat zij centrale projectie noemen. Dat is het basisbeeld dat zij hanteren. Daaromheen bestaat een enorme fluctuatie van inzichten, afhankelijk van de precieze veronderstellingen die gehanteerd worden. Dat komt ook naar boven in allerlei gevoeligheidsanalyses. Wat met name niet in de centrale projectie zit maar wat wel door alle economen wordt gezien als een mogelijkheid waarmee wij rekening moeten blijven houden, is de vraag of er op dit moment sprake is van het begin van een definitief herstel of iets wat meer het karakter heeft van een tijdelijk herstel zodat wij op enig moment wellicht nog een terugval zullen meemaken en pas daarna langzaam of snel in de richting van een meer definitief herstel gaan. Als je dan probeert te analyseren wat de redenen zouden kunnen zijn dat wij niet aan het begin van een definitief herstel staan, kom je eigenlijk steeds drie grote onzekerheden tegen.

De eerste is dat men onder economen wereldwijd, maar zeker ook bij het IMF waar dit op wereldschaal wordt bekeken, ervan overtuigd is dat heel veel van het herstel dat wij nu wereldwijd zien, echt te maken heeft met het stimuleringsbeleid van overheden wereldwijd. Dan gaat het niet alleen maar om het feit dat er overal voor miljarden aan valuta in economieën is gepompt, maar bijvoorbeeld ook, en misschien zelfs wel vooral, om het feit dat veel monetaire autoriteiten wereldwijd geld heel goedkoop hebben gemaakt. Er kan heel goedkoop worden geleend en er gaat op dit moment verschrikkelijk veel geld om in de wereldeconomie. Volgens veel economen wordt het herstel op de beurzen wereldwijd in de laatste maanden veel meer bepaald door het feit dat er zo veel geld in omloop is en er dus zo veel gekocht kan worden, dan dat het wordt bepaald door onderliggend reëel economisch herstel. Dat is een eerste grote onzekerheid, in hoeverre het herstel afhankelijk is van dit soort, ten principale, tijdelijke stimuleringsmaatregelen en of de onderliggende reële economie wel sterk genoeg is om het herstel zelf door te zetten als die stimuleringsmaatregelen wegvallen.

De tweede onzekerheid is of de banken het de komende tijd goed zullen blijven doen en de stijgende lijn kunnen vasthouden. Op het moment dat in de reële economie bedrijven failliet gaan en markten instorten, neemt de terugbetalingscapaciteit op kredieten af en komen banken op hun balansen in allerlei problemen terecht. Op het moment dat zo iets bijvoorbeeld zou samenvallen met een opeens toenemende werkloosheid waardoor toch ook weer een sfeer van pessimisme ontstaat, kan het zo maar weer omslaan in een zekere vertraging van het economisch herstel. Dit zit in geen enkel standaardbeeld en in geen enkele centrale projectie, maar het is wel iets waarmee je in alle redelijkheid en rust rekening moet houden.

De derde grote onzekerheid is de ontwikkeling van de grondstofprijzen. De energieprijzen stijgen weer. Wij nemen allemaal aan, niemand weet het helemaal zeker, dat dit ook iets te maken heeft met een zekere verdiscontering van weer verwachte economische groei en de daarvoor benodigde energie. Tegelijkertijd kan zo'n prijsstijging natuurlijk ook die groei weer afremmen.

Deze drie grote onzekerheden, de mate waarin het herstel afhankelijk is van de stimuleringspakketten, de ontwikkeling van de grondstofprijzen en de vitaliteit van de banken, zijn redenen om prudent om te blijven gaan met wat wij nu zien als tekenen van een voorzichtig herstel, ons niet vroegtijdig rijk te rekenen en zeker niet vroegtijdig op te houden met het stimuleren. Dit laatste wordt wereldwijd gezien als best practice. Ik zeg dit dan vooral tegen onze vrienden van de VVD en D66 die daar haaks op staande tegenbegrotingen hebben ingeleverd.

Een andere grote onzekerheid heeft niet zozeer te maken met de ontwikkeling van het financieringssaldo. Daarover is iedereen het wel eens want dat gaat van negatief naar nog negatiever en er mag toch wel worden verwacht dat het ergens volgend jaar in de buurt van de min zes zal uitkomen. Niemand weet echter zeker in welke mate die ontwikkeling een structurele component heeft of een meer conjuncturele of incidentele component. Je kunt daar allerlei scenarioanalyses op loslaten en dat hebben wij ook in de Miljoenennota gedaan, maar ook een instituut als het Centraal Planbureau waagt zich tot op dit moment nog niet aan een precieze duiding van de aard van die ontwikkeling. Ik meen dat de heer Reuten hier in zijn bijdrage aan refereerde en misschien hebben anderen dat ook gedaan. Er is in Nederland een economendebat gaande over de vraag hoe structureel de schuld -- in zekere zin -- is die wij op dit moment creëren en hoe structureel de financieringsproblematiek is die wij in de komende tijd moeten oplossen. De naam van de heer Van Wijnbergen viel als iemand die aan het ene uiterste zit en zegt: zo gauw de economie gaat groeien, lost het allemaal zich wel vanzelf weer op, maar aan het andere uiterste zitten economen die daar diametraal het tegengestelde van denken. Een van de redenen dat wij de Miljoenennota en dan met name hoofdstuk 2 zo hebben geschreven hebben als wij hebben gedaan, is om te laten zien dat je niet alleen verschillende theoretische perspectieven kunt hanteren van hoe je denkt dat de economie zich ontwikkelt en hoe je denkt dat het financieringssaldo zich ontwikkelt, maar dat je ook probeert te leren van wat zich in de geschiedenis heeft voorgedaan. Dan kun je concluderen dat er drie mogelijkheden zijn.

De eerste mogelijkheid is het Japanse model, dat wil zeggen dat je na de crisis langzamer groeit dan voor de crisis. De tweede mogelijkheid is het Finse model, dat wil zeggen dat je na de crisis op enigerlei moment weer ongeveer net zo hard groeit als voor de crisis. De derde mogelijkheid is het Zweedse model, dat wil zeggen dat je na de crisis harder groeit dan voor de crisis. Een variant

daarop is dan nog dat je tijdelijk harder groeit, een soort inhaaleffect, of misschien permanent harder groeit doordat je de kredietcrisis aangrijpt om een aantal structurele hervormingen door te voeren waardoor het potentiële groeivermogen van de economie toeneemt. Wij hebben geprobeerd om in de Miljoenennota te laten zien dat er heel verschillende typen uitdagingen zijn, afhankelijk van de veronderstelling die je hanteert en loslaat op de stand van de overheidsfinanciën zoals wij die nu kennen. Ik kom daar zo op terug.

Het is duidelijk dat de manier waarop je de crisis duidt, de manier waarop je de economische stand van zaken duidt en de manier waarop je naar de toekomst kijkt, voor zover wij die nu redelijkerwijs kunnen inschatten, enorm veel relevantie heeft voor de inrichting van de begroting, niet alleen voor 2010 maar misschien nog wel meer voor de jaren na 2010. Ik zeg dit op deze manier, omdat ook in dit huis niet iedereen ervan overtuigd is dat dit ook voor 2010 een heldere consequentie zou moeten hebben. Wereldwijd wordt op dit moment, van IMF tot OESO tot alle landen die aan de G20 deelnemen tot en met Nobelprijswinnaars toe, erkend dat zo lang het economisch herstel nog zo fragiel is als het zich nu lijkt voor te doen, en dat duurt zeker tot en met 2010, alle landen die dat op dit moment al doen, moeten doorgaan met hun stimuleringsbeleid. Of dit nu het monetaire stimuleringsbeleid is van de lage rente, of dit nu het financiële stimuleringsbeleid is van het ondersteunen van banken of dat het nu het fiscale ondersteuningsbeleid is door de manier waarop wij onze begroting organiseren, het is te vroeg om er nu mee op te houden. In dit licht zeg ik dat iedereen, van socialisten tot liberalen tot christendemocraten, van Obama tot Sarkozy tot Merkel, behalve de heren Rutte en Pechtold en ik voeg er hier dan nog de heren Biermans en Schouw aan toe, van mening is dat je in 2010 nog moet doorgaan met de stimuleringspakketten en dat je op zijn vroegst in 2011 weer de teugels kunt aantrekken. Je moet dat niet te vroeg doen, ook dat is een gouden les uit het recessiemanagement. Recessies worden slecht gemanaged doordat je of te laat begint met stimuleren of daarmee te vroeg ophoudt. Wie dus een tegenbegroting indient waarin in 2010 al geld uit de economie wordt geknepen, weet dat dit betekent dat de werkgelegenheid nog verder zal dalen, dat het langer zal duren voordat de groei zich herstelt en dat de rekening die wij met elkaar moeten betalen om er weer boven op te komen, alleen maar moeilijker te betalen zal worden over een langere periode met meer pijn. Dit milde verwijt gaat in essentie ...

De heer **Schouw** (D66): U vraagt erom. Het is prima om hier Tweede Kamertje te spelen. D66 heeft voorgesteld, en volgens mij de VVD ook, om een aantal niet efficiënte, niet werkende maatregelen zoals de re-integratiebudgetten nu te schrappen. Er is nog een aantal andere zaken dat zo voor de hand ligt, daar heb je geen studiegroepen voor nodig en dat weet de minister

eigenlijk ook wel. Dat hebben wij gedaan. Dat is één.

Twee is volgens mij, en dan praat ik ook even voor de VVD, dat wij natuurlijk hebben gezegd dat je nu een aantal besluiten kunt nemen over hypotheekrenteaftrek en whatever. Daarvoor heb je geen studiegroepen nodig. De vraag wanneer je die besluiten effectief invoert, is echter een heel andere. De minister mag die dingen niet aan elkaar koppelen en hij mag ons dit ook niet verwijten, want dat is erg gemakkelijk. Dat doet hij maar aan de overkant, maar niet hier.

Minister **Bos**: Ik verwijt het u in commissie. Mede op verzoek van de VVD-fractie in de Tweede Kamer heeft het Centraal Planbureau een analyse geschreven over de ten tijde van de algemene financiële beschouwingen aan de overkant ingeleverde tegenbegrotingen. Ik probeer het zo sec mogelijk te zeggen: daaruit kwam gewoon dat het resultaat van de voorstellen van de VVD en D66 was dat groei en werkgelegenheid in negatieve zin werden aangetast. Dat werd volkomen losgeknipt van de voorstellen die deze twee maar ook andere partijen deden over hoe het langetermijnprobleem van de ontwikkeling van de rijksfinanciën -- waarop wij de heroverwegingen loslaten -- geadresseerd zou moeten worden.

De heer **Biermans** (VVD): Even een klein puntje. Ik vind het prima dat de woordvoerder van D66 ook het woord voert voor de VVD. Maar als hij gaat vertellen dat de VVD voor afschaffing van de hypotheekrenteaftrek is, dan kom ik toch even naar voren. Dat terzijde; hiermee is dat rechtgezet.

Minister **Bos**: Ik had de krant al gebeld.

De heer **Biermans** (VVD): Een ander punt is dat de minister toch wat badinerend doet over de tegenbegroting. Daarin staan een paar elementen. Het eerste punt, de algemene kritiek van de VVD op dit kabinet, is dat dit kabinet de jaren dat het had kunnen regeren, veel te veel geld heeft uitgegeven. Ik heb een bedrag van 50 mld. genoemd.

In haar tegenbegroting heeft de VVD een aantal punten opgenomen die de PvdA, het CDA en de ChristenUnie ook in hun verkiezingsprogramma hadden staan en zelfs in het coalitieakkoord stonden. Een daarvan is het verminderen van het aantal ambtenaren. CDA, PvdA en ChristenUnie noemden respectievelijk 30.000, 25.000 en 20.000. Ik heb betoogd dat het verminderen van het ambtenarenkorps absoluut niet hoeft te betekenen dat er daardoor meer werklozen komen.

Mijn laatste punt is dat het CPB slechts één punt heeft doorgerekend en absoluut niet alle specifieke voorstellen van de VVD zoals de verlaging van de btw, het afschaffen van de overdrachtsbelasting en zo kan ik nog een heleboel punten noemen. Enige terughoudendheid en waardering van deze minister voor onze tegenbegroting zou dus wel op haar plaats zijn. Temeer daar de minister zelf heeft gezegd dat alle voorstellen uit de VVD-tegenbegroting worden meegenomen bij de heroverwegingsoperatie.

Minister **Bos**: Ik kom uitgebreid op de heroverwegingen terug. Ik ken de heer Biermans als een gewiekste, intelligente en faire debater, die weet dat wie kaatst af en toe ook de bal kan verwachten. Tijdens zijn bijdrage had hij ook geen meel in de mond. Hij verweet dit kabinet in slaapstand te staan omdat wij doen wat in internationaal verband als best practice wordt neergezet. Dan moet hij het mij niet kwalijk nemen dat ik zo helder en eenduidig mogelijk probeer te laten zien waarom zijn tegenbegroting de crisis verergert in plaats van een oplossing naderbij brengt.

De heer **Biermans** (VVD): Prima, die bal is weer terug. Ik stuur de bal ook weer terug: die slaapstand geldt voor het hele kabinetsbeleid, behalve de uitgavendrift.

Minister **Bos**: Liever een slaapstand dan een nachtmerrie.

De heer **Reuten** (SP): Omdat de oppositie naar het forum komt, wil ik zeggen dat de SP-fractie het kabinet steunt in deze prudente stimulering.

Minister **Bos**: Daarover bel ik de krant.

De **voorzitter**: Ik zou de collega's niet willen uitnodigen om als de ene wat zegt, nog even iets te zeggen wat men in de eerste inbreng al op een andere manier heeft ingebracht.

* *

Minister **Bos**: Voorzitter, dit is misschien het goede moment om over te schakelen naar de heroverwegingen en de ontwikkeling van de overheidsfinanciën op de wat langere termijn. Gedachten zoals die van de VVD over de studiefinanciering en D66 over de woningmarkt zouden hun toepassing kunnen hebben op de langere termijn. Zoals is toegezegd aan de overkant, zullen die zeer zeker worden meegenomen bij de heroverwegingen. In het licht van wat er is gezegd over de heroverwegingsoperatie en hoe die wordt uitgevoerd, is het wellicht goed om een aantal misverstanden weg te nemen. Ik ben er vijf tegengekomen in de loop der tijd, die ik graag ophelder:

1. dit kabinet heeft een bezuinigingsdoelstelling van 35 mld.;
2. bij de heroverwegingen gaat het enkel en alleen om bezuinigingen;
3. het is een ambtelijke, niet-politieke exercitie;
4. het gaat alleen om de uitgavenkant van de begroting;
5. alles wat niet in de heroverwegingen zit, is veilig.

Ten eerste komt de 35 mld. voort uit een scenarioanalyse waarbij wij op basis van wat wij weten over de tekortontwikkelingen rond 2010-2011 hebben gekeken wat er met het tekort zal gebeuren bij verschillende groeipercentages in de jaren daarna. Een groei van 1%, het Japanscenario: lager dan voor de crisis. Een groei van 2%, het Finlands scenario: net zo hard als voor de crisis. Een

groei van 3%, het Zwedenscenario: harder dan voor de crisis. Heel veel economen vinden dit overigens een volstrekt irreële veronderstelling, omdat het te optimistisch zou zijn.

Zelfs als wij na de crisis in staat zijn om gedurende lange tijd met eenzelfde tempo te groeien als voor de crisis, dus met 2%, gaat het tekort nauwelijks omlaag en blijft het in een range tussen 30 mld. en 40 mld. Dit heeft te maken met een aantal mechanismen die een rol spelen in de manier waarop wij met begrotingen omgaan. De volumetoename in de zorguitgaven worden door ons bijvoorbeeld geraamd onafhankelijk van de economische groei, vaak met percentages die vele malen hoger zijn dan die economische groei. Bij de zorg betreft het een raming die wij eens in de vier jaar bij het starten van een nieuw kabinet overnemen omdat het CPB dat in zijn wijsheid meegeeft, maar voor andere uitgaven is het vastgelegd in de wet. Zo hebben wij over het infrafonds afgesproken dat het 2,8% per jaar groeit, ongeacht of wij ons bevinden in een periode van krimp of groei. De AOW-uitgaven groeien op dit moment autonoom door vanwege de stijgende levensverwachting. Zolang wij een tekort hebben van 4%, 5% of 6% zullen de rentebetalingen ook van jaar op jaar stijgen. In de begroting zitten dus een heleboel autonome stijgers. Zelfs als de groei terugkeert op het pad van voor de crisis, blijft het tekort daardoor om en nabij dezelfde omvang.

Dit alles presenteert ons een enorme uitdaging. De heer Terpstra refereerde aan het gesprek dat ik daarover had met mijn Zweedse collega die zei: wij hebben dat probleem helemaal niet, bij ons is dat binnen een paar jaar weer op orde. Waarom? Omdat Zweden nominale bedragen op zijn begroting heeft staan en die niet elk jaar op basis van loon- en prijsindices hoeft aan te passen. Hoe je het ook wendt of keert, dat is uiteindelijk een enorm brute kaasschaaf die je elk jaar over de begroting heen haalt: je hebt hetzelfde bedrag als vorig jaar en ik heb er niets mee te maken of meer mensen er een beroep op doen. Maar goed, zo kun je je begroting natuurlijk ook op orde brengen. Het idee wordt meegenomen.

Die 35 mld. is dus geen bezuinigingsdoelstelling van het kabinet, maar de uitkomst van een scenarioanalyse op basis van niet noodzakelijkerwijs irreële veronderstellingen. In het kader van "jezelf niet vroegtijdig rijk rekenen" vinden wij het verstandig om toch maar eens te inventariseren wat ervoor nodig is als dit zich in de realiteit blijkt te manifesteren en dit het probleem dat wij met elkaar hebben op te lossen. Dan heb ik nog geen uitspraak gedaan over hoeveel van dat tekort conjunctureel of structureel is. Dan heb ik nog geen uitspraak gedaan over hoe snel het zich wellicht toch in de loop der tijd vanzelf de goede richting uit ontwikkelt. Dan heb ik ook nog geen uitspraak gedaan over of je zo'n tekort in vier jaar, acht jaar, of twaalf jaar moet adresseren. De politiek heeft dus nog marges om hierin de komende tijd relevante keuzes te maken. In alle opzichten lijkt het ons een kwestie van prudent begrotingsbeleid om nu wel alvast de beleidsopties te inventariseren over een grote breedte van

beleidsterreinen. Dat stelt ons in staat om, als het probleem van die orde is, helder te maken welke keuzes aan de orde komen.

De heer **Schouw** (D66): De minister geeft aan dat die 35 mld. met veel onzekerheden is omgeven. Wanneer komt het moment dat hij die onzekerheden een beetje gaat beperken? Het is nogal wat. De minister houdt ons die 35 mld. voor, maar naarmate de tijd verstrijkt, komen er steeds meer inzichten dat dit bedrag geen schot in de roos maar in het oneindige is. Welk moment markeert de minister om dat te verfijnen?

Minister **Bos**: Voorjaar, tweede kwartaal, 2010 is het moment waarop het Centraal Planbureau verwacht te kunnen komen met nieuwe ramingen voor de middellange termijn. Dat is ook mede ten dienste van de politieke partijen, die op dat moment bezig zijn met het schrijven van de verkiezingsprogramma's en daar rekening mee moeten houden met het oog op de volgende vierjaarsperiode. Dan krijgen wij in ieder geval de best case die het CPB op dat moment kan geven over de voorziene autonome ontwikkeling van het saldo, inclusief de structurele en conjuncturele componenten daarin.

Mevrouw Böhler vroeg expliciet of het in dit geval alleen maar gaat om bezuinigen. Dat is het tweede misverstand. Nee, het gaat niet alleen om bezuinigen. Het feit dat er in de komende jaren weinig geld in de schatkist zit, betekent twee dingen. Wij zullen het type beleidsopties dat uit de heroverweging komt nodig hebben om de staatsschuld te reduceren. Als er echter weinig geld in de schatkist zit, maar wij toch nieuw beleid willen voeren en daar geld voor nodig hebben, krijgen wij dat geld alleen maar door elders te herprioriteren. De heroverwegingen staan dus niet alleen ten dienste van schuldaflossing, maar ook ten dienste van de mogelijkheid om te herprioriteren en dus geld dat wij op de ene plek in de begroting uitsparen aan te wenden voor extra beleid op de andere plek.

De tweede reden waarom het niet enkel gaat om bezuinigen -- misschien was dit vooral waar mevrouw Böhler op doelde -- is dat het kabinet, mede in het licht van het brede welvaartsbegrip, meer doelen blijft hebben dan alleen maar het reduceren van de staatsschuld. Wij blijven ambities hebben op het gebied van duurzaamheid en wij blijven ambities hebben op het gebied van de arbeidsmarkt. In de taakomschrijving die is rondgestuurd voor de verschillende heroverwegingsgroepen -- ik neem aan dat die ook bij deze Kamer is terechtgekomen -- ziet men dat bijvoorbeeld de werkgroep die zich bezighoudt met het heroverwegen van ons milieubeleid, met name alle milieusubsidies, gevraagd wordt bij alle opties die zij in kaart brengt te toetsen wat het effect daarvan zou zijn op onze duurzaamheidsdoelstellingen. Het is dus niet een kale financieel-monetaire exercitie. In goed Nederlands: de uitruil tussen enerzijds wat wij in financiële zin kunnen bereiken en anderzijds wat

ons dat kost in beleidsdoelstellingen, moet heel helder op tafel komen.

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Ik hoor de minister dit wel zeggen, maar hij moet mij toch uitleggen wat er in de Miljoenennota staat. Daar staat dat de opdracht is om besparingsopties aan te dragen. Niets anders dan dat. Dat het kabinet de komende periode hopelijk ook nog iets anders gaat doen, neem ik graag aan. Het gaat de meeste leden in dit huis er echter om wat precies de bedoeling is van de brede heroverweging en de adviezen die uit de werkgroepen komen, en wat de opdracht aan de werkgroepen is. De enige opdracht die verstrekt is, is om met besparingsopties te komen.

Minister **Bos**: Dit is als volgt te verklaren. De minister-president en ik dachten, als goede calvinisten, dat als onze collega's zouden vragen het beleid te heroverwegen, zij waarschijnlijk vooral met opties zouden komen die meer geld zouden kosten in plaats van met opties die geld zouden besparen. Als je dat op tafel wilt krijgen, doe je er goed aan om dat ook als expliciete doelstelling mee te geven.

Daarna hebben wij een heel uitgebreid document aan de Tweede Kamer gestuurd -- ik meen ook aan de Eerste Kamer -- waarin wij per heroverweging hebben aangegeven wat er onder de loep genomen moet worden en wat niet. Daarin ziet men dat bij een aantal zaken nadrukkelijk ook andere criteria zijn weergegeven. Bij de woningmarkt bijvoorbeeld gaat het er niet alleen om hoeveel wij kunnen verdienen op huurtoeslag of hypotheekrenteaftrek. Het gaat er ook om of wij daarmee de woningmarkt in beweging krijgen en of wij de afweging tussen huur en koop kunnen beïnvloeden. Het gaat er ook om wat de invloed is op de positie van starters. Er zijn dus meerdere beleidsdoelstellingen. De uitdaging is om het effect van het bereiken van de financiële doelstellingen op al die andere doelstellingen helder op tafel te krijgen.

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Dit gebeurt wel allemaal onder de premisse en de voorwaarde dat het minder moet kosten. Het is wel leuk dat de minister zegt dat ook de woningmarkt in beweging moet komen, maar dan wel via een alternatief dat in ieder geval besparing oplevert. Besparing is de enige randvoorwaarde en opdracht.

Minister **Bos**: Ja, in dit stadium van inventariseren is dat inderdaad een basisvoorwaarde. Daarna hebben wij als politici allemaal de mogelijkheid om, gezien de effecten daarvan, die op dat moment bekend zijn, af te wegen of het ons dat waard is of niet.

Het derde misverstand over de heroverwegingen, dat ik zelf altijd het meest intrigerende heb gevonden, is het verwijt dat het hier een ambtelijke exercitie betreft. Mijn eerste reactie daarop is steeds geweest: waar zijn ambtenaren dan voor? Ambtenaren zijn er om beleid voor te bereiden, beleidsopties te analyseren en allerlei analyses te doen waardoor sommige

zaken wel op de zeef blijven liggen en andere niet. Dat is wat hier in essentie gebeurt. Zo bijzonder is dat niet. Daarnaast ligt er natuurlijk wel degelijk ook een zware politieke vingerafdruk op, niet alleen omdat de minister-president en de beide viceminister-presidenten er de regie over voeren en zelf ook varianten kunnen aandragen die meegenomen moeten worden door de heroverwegingswerkgroepen, maar bijvoorbeeld ook omdat enkele zaken die tot nu toe in deze kabinetsperiode binnen dit kabinet niet bespreekbaar waren, in het kader van deze heroverwegingsoperatie wel bespreekbaar geworden zijn. Dat is geen ambtelijke, maar een politieke keuze geweest.

Het vierde misverstand is dat het alleen gaat over uitgaven. Dat is niet het geval. Het gaat ook over een aantal belastinguitgaven. Bij een onderwerp als de woningmarkt komt dat heel nadrukkelijk in beeld, maar bij de milieusubsidies, waarvan er enkele langs de fiscale kant lopen, komt dat eveneens in beeld. Die draaien dus integraal mee in deze heroverweging.

Daarnaast -- ik weet niet of dit een misverstand is met de heer Reuten, maar collega De Jager zal daar straks nog op in gaan -- vindt er als een soort twintigste of eenentwintigste heroverweging ook een studie plaats naar het nieuwe belastingstelsel. Veel van de vragen die vandaag in het debat zijn opgeworpen, kunnen en moeten daarin, wat ons betreft, hun plek vinden.

De heer **Reuten** (SP): Is dat een toezegging? Worden de crisisvermogensbelasting en de crisisinkomstenbelasting, die wij aangedragen hebben, meegenomen?

Minister **Bos**: Het antwoord op die vraag laat ik over aan de staatssecretaris. Ik denk dat ik het antwoord weet, maar wij hebben onze rollen verdeeld.

Het vijfde misverstand, tot en met vandaag in de kranten te lezen, is dat zaken die geen onderwerp zijn van heroverweging, gevrijwaard zijn van bezuinigingen. Het laatste is niet het geval. Bepaalde onderwerpen zijn geselecteerd voor heroverweging en andere niet. Dat heeft ten eerste te maken met het feit dat wij wel onderwerpen willen selecteren die bij elkaar opgeteld opties opleveren tot een bedrag van 35 mld. Het moet dus wel gaan om relatief grote bedragen, anders komen wij er gewoon niet. Ten tweede proberen wij een zekere spreiding te vinden over alle departementen, opdat wij niet alle bezuinigingen bij hetzelfde departement halen. Ten derde zijn bezuinigingen op sommige onderwerpen simpel. Als wij op die onderwerpen willen bezuinigen, is dit een dermate niet-complexe ingreep, dat wij daar echt geen heroverweging voor hoeven op te tuigen om te weten wat de opties zijn. Als wij in subsidies willen snijden, kunnen wij ook gewoon zeggen dat daar 10%, 20%, of 30% vanaf moet. Als wij minder geld voor fundamenteel onderzoek willen besteden, kunnen wij ook besluiten om gewoon die geldstroom in te dikken.

Wat hebben nu alle onderwerpen die wel in de heroverweging staan met elkaar gemeen? Als wij voor die onderwerpen proberen intelligente besparingsopties te ontwerpen, moeten wij interdepartementaal denken, systemen herontwerpen, dingen samenvoegen of uit elkaar trekken. Dat is oneindig veel complexer. Daarom lukt dat niet met een simpele ingreep, laat staan een simpele kaasschaaf. Daar hebben wij het multidisciplinaire en multidepartementale instrument van de heroverweging voor nodig.

Nogmaals, het feit dat er ook onderwerpen zijn die niet in een heroverweging voorkomen, betekent niet dat die in de komende jaren gevrijwaard zijn van enigerlei ingreep. Dat is uiteindelijk de keus die de politiek zelf te maken heeft, maar waarin zij niet in alle opzichten altijd een tijd, energie en middelen vretende exercitie als een heroverweging voor nodig heeft.

Ten slotte merk ik over de heroverwegingen het volgende op. Wij zijn ook door deze Kamer aangespoord om vaart te maken met de heroverweging en om te bezien of wij bepaalde zaken misschien al iets vroeger kunnen doen dan beoogd. Dat gaan wij proberen. Wij blijven mikken op de voorjaarsbesluitvorming van volgend voorjaar, ten einde de opties die op tafel komen en die zich al lenen voor het meenemen bij de voorbereiding voor de begroting voor 2011, ook gewoon in die begrotingsvoorbereiding mee te nemen. Ik wil echter één waarschuwing geven, ook aan degenen die vanuit deze Kamer hebben aangedrongen op snelheid: onderschat niet hoe ongelooflijk ingrijpend dit is in termen van de doelstellingen die wij gesteld hebben. Bovendien zullen de heroverwegingen vaak, niet noodzakelijkerwijs altijd, ook het karakter van een bezuiniging of een besparing hebben. In de Tweede Kamer had ik op dit punt een debat met de heer Weekers van de VVD-fractie. Hij zei: prima, laten wij de woningmarkt heroverwegen en de overdrachtsbelasting afschaffen. Het nettoresultaat van die briljante gedachte is dat de problematiek 6 mld. groter wordt. Dat laat zien hoe ongelooflijk complex dit is. De druk bij deze exercitie is met name gericht op opties die geld opbrengen, meer dan op opties die ook geld mogen kosten. Het is een ambitieuze exercitie die weinig makkelijke keuzes zal opleveren. Om heel veel redenen zien wij echter de noodzaak om vaart te maken en in het voorjaar met een pakket te komen, zo mogelijk eerder.

De heer **Van Driel** (PvdA): In mijn fractie leeft de gedachte dat deze exercitie eind januari al iets zou moeten kunnen opleveren, althans ambtelijk. Wij zullen er dan politiek nog niet uit zijn. De minister zegt dat wij niet moeten onderschatten hoe ingewikkeld en complex het allemaal is. Dat lijkt mij juist. Onderschat echter ook niet dat er een aantal dingen, bijvoorbeeld in de woningmarkt, stilstaat. Mensen denken: er gebeurt nu even niets, maar in april gaan er allerlei dingen veranderen. Dat geldt voor een groot aantal terreinen. Dat brengt nogal wat onzekerheid met zich mee. Hoe langer je die boven de markt laat hangen, hoe langer je volgens

mij ook een aantal zaken niet doorbreekt. Eind januari is ambitieus. Als je echter de druk er niet op houdt, loopt het allemaal nog verder uit in de tijd.

Minister **Bos**: Dit is geen vraag. Het is een redenering die ik goed begrijp en voor een groot deel onderschrijf.

Ik noem nog enkele separate punten in dit licht. De heer Terpstra heeft nog eens gewezen op de 3,2 mld. die opgebracht zou kunnen worden als matiging in de marktsector plaatsvindt die via het referentiemodel doorwerkt naar ambtenarensalarissen en uitkeringen in de collectieve sector en die kan leiden tot een besparing. Op dit moment -- wij kunnen de conclusie nog niet definitief trekken omdat er nog veel gebeurt, ook wat betreft cao's -- zien wij dat nog niet gebeuren. De cao-afspraken in de markt bevinden zich rond het inflatieniveau en nauwelijks daaronder. Pas als men daaronder gaat zitten, begint het aan te tikken in termen van besparingen die dit bij de collectieve sector zou kunnen opleveren. Als dat niet op die manier gebeurt, moeten wij zelf kijken welke maatregelen voor de hand liggen. Daar zijn wij nog mee bezig. Ik vind het te vroeg om nu verder te speculeren over de uitkomst van die afweging. Dit punt staat nadrukkelijk op onze agenda.

De heer Terpstra vroeg ook nog hoe het kan dat in 2010 de zorguitgaven met een lager percentage stijgen dan in 2009 en of dat iets te maken heeft met het optreden van de verzekeraars. Wij zien een aantal zaken. Het door de verzekeraars gevoerde preferentiebeleid lijkt inderdaad te hebben geleid tot een daling van de prijs van de generieke medicijnen. Dat is zichtbaar in de cijfers, zij het dat op zich de geneesmiddelen maar een klein percentage beslaan van de totale zorguitgaven. Wat vooral een rol lijkt te hebben gespeeld, is dat ook in de zorg de verwachte loonstijging in 2010 lager is dan waar eerder vanuit werd gegaan en in ieder geval dan waar vanuit werd gegaan ten tijde van het opstellen van het coalitieakkoord. Ook hebben wij gezien dat de verzekeraars de afgelopen jaren een aantal keren de premie hebben verhoogd met een soort inhaalpremie. Aangezien zij een relatief lage positie innamen toen zij de markt op gingen, moesten zij dat vervolgens om hun vermogenspositie op peil te houden inhalen. Ook aan die dynamiek lijkt een, zeg ik heel voorzichtig, een eind te zijn gekomen.

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Als de minister klaar is met zijn beantwoording ten aanzien van de heroverwegingen, heb ik nog een vraag. De vragen over vaart maken, gingen niet alleen over de termijn waarop de adviezen komen. De vraag was vooral of wij beleidskeuzes mogen verwachten die nog in deze kabinetsperiode worden geëffectueerd of dat wij nu op kosten van de belastingbetaler een beetje de verkiezingsprogramma's van de coalitiepartners aan het financieren zijn. Dat laatste kan immers niet de bedoeling zijn.

Minister **Bos**: Wij doen het ook voor uw verkiezingsprogramma, mevrouw Böhler. Die

service verlenen wij graag. Het blijft, hoe je het ook wendt of keert, belangrijk dat politieke partijen die hun verkiezingsprogramma's moeten schrijven straks inzicht hebben in de mogelijke opties in het licht van de financiële uitdaging waar wij uiteindelijk allemaal iets mee zullen moeten. Het is echter ook uitdrukkelijk onze bedoeling om dit voorjaar zelf keuzes te maken. Dan nog moeten wij er rekening mee houden dat, gezien de complexiteit van de onderwerpen die wij hier beet hebben, het meestal zo zal zijn dat als wij opties kiezen die uit de heroverwegingen voortkomen deze waarschijnlijk ook vrij complexe wetstechnische veranderingen met zich zullen meebrengen. Deze kabinetsperiode erover beslissen is niet noodzakelijkerwijs hetzelfde als dat deze kabinetsperiode al merken. Er kunnen echter wel al zaken in gang worden gezet die over een langere termijn kunnen worden geïmplementeerd.

De heer **Van Driel** (PvdA): Ik heb nog twee verhelderende vragen over de zorgkosten. Ik begreep dat de solvabiliteit van de ziektekostenverzekeraars omhoog moest en dat dit tot extra zorgkosten zou leiden. Is dat onjuist of is dat hierin verdisconteerd is? De verwachting dat de salarissen in de zorg achter zullen blijven reëel of wensdenken? Is die besparing al in te boeken of is die meegenomen in de prognoses, maar nog geen realiteit?

Minister **Bos**: Die verwachting is reëel ten opzichte van de veronderstelling die werd gehanteerd bij de opstelling van het coalitieakkoord, toen er ook een hogere inflatie en dus een aan die inflatie gerelateerde loonontwikkeling werden verondersteld. De eerste vraag doelt volgens mij op iets dat zich recent heeft afgespeeld, toen er nadere solvabiliteitseisen aan zorgverzekeraars werden gesteld. Mijn informatie is dat die in de praktijk slechts een marginaal effect hebben op de premie die in rekening wordt gebracht bij huishoudens.

De heer De Boer pleitte er eigenlijk voor om ook industriepolitiek een nieuwe agenda te formuleren. Hij vroeg om sleutelcompetenties te benoemen en op met name die gebieden te proberen de economische ontwikkeling aan te jagen. Ik hoop niet dat hij het erg vindt dat ik dit bij andere bewindslieden neerleg. Deze discussie hoort vooral thuis bij de bewindslieden van Economische Zaken. Op dit moment zijn al via verscheidene wegen sleutelgebieden in de Nederlandse economie in beeld gebracht. Die krijgen speciale aandacht bij het toebedelen van subsidies, planologisch of anderszins. De crux is -- ik weet niet of de heer De Boer daar anders tegenaan kijkt dan wij -- dat je probeert weg te blijven van het als overheid bepalen wat die sleutelgebieden zouden moeten zijn. Het is immers best betwistbaar dat de overheid daar een beter inzicht in heeft dan het bedrijfsleven zelf. Er moet worden geprobeerd om aan te sluiten bij sleutelgebieden die zich manifesteren en waarvan de private partijen zelf al blij hebben gegeven dat zij ze zien zitten, daar een enorm potentieel hebben en ook al wat

bewezen hebben. Dat is een evenwichtsspel dat je gedurende lange tijd met elkaar moet spelen. De bewindslieden van Economische Zaken zijn daar al iets langer mee bezig. Ik hoop dat dit debat bij de begroting van Economische Zaken verder kan worden gevoerd.

De heer Reuten heeft een aantal prangende vragen gesteld over prioriteiten die dit kabinet stelt en afwegingen die het maakt. Voordat hij dat deed, maakte hij complimenten aan de ambtenaren van het departement. Ik wil even expliciet zetten dat dit ook altijd zeer op prijs wordt gesteld. Er wordt natuurlijk altijd al hard gewerkt op het ministerie van Financiën, maar het afgelopen jaar wel uitzonderlijk hard in het licht van de omstandigheden. Dat dit hier wordt gewaardeerd, stellen wij zeer op prijs.

De heer Reuten vraagt zich af of het solidariteitsbeginsel niet juist in tijden van crisis met zich meebrengt dat eventuele offers vooral moeten worden gebracht door degenen die het meest profiteerden van de aanloop naar de crisis en die er financieel het beste voor staan. Hij stelde ook dat degenen die niets met de oorzaken van de crisis van doen hebben, die niet hebben geprofiteerd van de aanloop ernaar toe en die er financieel niet florissant voor staan, moeten worden ontzien. Dat is een sympathiek uitgangspunt, dat in de praktijk wel ongelofelijk moeilijk uit te voeren is. De heer Reuten kwam bijvoorbeeld met suggesties om juist in tijden van crisis de werkloosheidsuitkeringen onder een aantal randvoorwaarden te verhogen. Hij zal het met mij eens zijn dat niet elke werkloze in Nederland ten gevolge van de crisis werkloos is geworden. Op grond van zijn eigen uitgangspunt zou je dus eigenlijk zijn suggestie vooral moeten volgen voor degene die ten gevolge van het wanbeleid in de financiële sector werkloos zijn geworden en niet noodzakelijkerwijze voor anderen. Dat is heel moeilijk te knippen.

Een nog groter probleem is dat wij het inderdaad niet schuwen om maatregelen te nemen die ook hard aankomen bij de mensen die de crisis hebben veroorzaakt. Denk aan de manier waarop nu wordt opgetreden tegen bonussen in de financiële sector. Of wij het nu leuk vinden of niet, wij hebben tegelijkertijd die financiële sector wel nodig in het herstel van onze economie. Een aantal van de bankiers of traders die in het verleden een bonus hebben gekregen, hebben wij waarschijnlijk zelfs ook gewoon nodig binnen die financiële instellingen om de weg omhoog weer in te slaan. Dit is een van de meest moeilijke discussies die ik heb te voeren, ook met de Tweede Kamer, als het gaat om de mate waarin het op dit moment voor bedrijven moeilijk is om aan kredieten te komen. Enerzijds willen wij eigenlijk de zweep leggen over de financiële sector, omdat er zo veel fout is gedaan, anderzijds merken wij elke dag weer hoe afhankelijk wij zijn van de financiële sector om de motor van de economie aan de praat te krijgen en met name de kredietverleningsmachine. Ook dat stelt dus in de praktijk beperkingen aan de mate waarin je straffend en disciplinerend bezig kunt zijn.

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Ik begreep het eerste deel van de redenering van de minister heel goed, dat soms een lastig onderscheid moet worden gemaakt, dat in de praktijk in ieder geval lastig te maken valt. De laatste redenering, dat wij de bankiers dan weer nodig hebben in de discussie over de werkloosheid, begrijp ik niet, want als de economie aantrekt, hebben wij ook weer werkzoekenden nodig. Dan zijn bankiers niet bijzonderder dan werkzoekenden die je ook weer nodig hebt om de economie ...

Minister **Bos**: ... anders dan dat het wel een heel bijzondere arbeidsmarkt is, met schaarse talenten, die -- of ik dat nu leuk vind of niet -- meestal meer vragen dan de Balkenendenorm, om maar een willekeurige norm te noemen. Dat zijn wel de riemen waarmee je moet roeien. Wij merken het zelf ook bij het vaststellen van het beloningsbeleid bij financiële instellingen, zeker bij gesteunde financiële instellingen. Er komt steeds weer een moment waarop je je moet afvragen of je nu nog verder drukt, met het risico dat goede mensen uiteindelijk vertrekken en ergens anders gaan werken, waardoor het belang van de belastingbetaler ook niet gediend wordt omdat die gesteunde financiële instellingen uiteindelijk niet het beste management aan boord krijgen. Of moet ik het hierbij laten en moet ik zeggen: ik heb mijn best gedaan, het is minder dan het was, het is gematigder dan elders, ik had het graag nog veel verder willen doen, maar het is gewoon niet gelukt doordat de arbeidsmarkt nu eenmaal zo werkt? Dat is een hels moeilijk dilemma. Of wij nu kijken naar de Verenigde Staten, naar het Verenigd Koninkrijk of naar Duitsland, mijn collega's maken het helaas overall mee. Je probeert daar zo verstandig mogelijk mee om te gaan.

Dan concreet met betrekking tot de suggestie die de heer Reuten terecht deed rondom de groep werklozen of mensen die werkloos worden als de meest manifeste slachtoffers van deze crisis, in termen van koopkracht en in andere termen. Onze oplossing is niet om die uitkeringen nu te verhogen, maar onze oplossing loopt langs twee of drie kanten. Ten eerste moeten wij ons goed realiseren dat in de normale begrotingsregels het gevolg van een stijging van de werkloosheid zou zijn geweest om de boel binnen de kaders te houden hadden, en dat wij dan hadden moeten bezuinigen op de werkloosheidsuitkeringen. Als de Q omhoog gaat, moet de P omlaag als je toch wilt dat het product op hetzelfde uitkomt. Wij hebben die begrotingsregel dus veranderd. Wij hebben de werkloosheidsuitgaven en de bijstandsuitgaven buiten de uitgavenkaders geplaatst, waardoor het feit dat er meer werklozen zijn die een beroep doen op werkloosheidsuitkeringen niet hoeft te leiden tot bezuinigingen op die uitkeringen. Dat is het eerste wat wij hebben gedaan.

Het tweede is dat wij heel veel geld uittrekken om werkloosheid te voorkomen. Dat is uiteindelijk het beste koopkrachtbeleid dat je kunt voeren, bijvoorbeeld via de deeltijd-WW en via de vele extra miljoenen die door staatssecretaris Klijnsma in samenwerking met lagere overheden

worden aangewend om jeugdwerkloosheid te voorkomen.

Het derde is dat wij dit proberen via het algemene koopkrachtbeeld. Ik denk dat de heer Reuten het met mij eens zal zijn dat -- als wij ons realiseren dat wij twee crisisjaren meemaken in 2009 en 2010 die het ergste zijn sinds de jaren dertig van de vorige eeuw -- met het koopkrachtbeeld zoals het er nu ligt alle Nederlanders gemiddeld -- het is altijd een gemiddelde waarover je het hebt -- aan het eind van de economische crisis meer koopkracht hebben dan aan het begin ervan. Dat is toch best bijzonder in het licht van hoe diep die crisis ingrijpt. Ook dat is onderdeel van beleid, waarvan ik denk dat het de heer Reuten, ook in termen van het sociale karakter, sympathiek zal doen toeschijnen.

De heer **Reuten** (SP): Ik ben oprecht blij dat de minister de uitgangspunten deelt, want dat maakt de discussie eenvoudiger. Dat het moeilijk uit te voeren is, realiseer ik mij wel, maar daarom vraag ik ook om hier onderzoek naar te doen. Misschien moet de consequentie wel zijn dat je het voor de duur van de crisis -- dat is minder lastig -- op alle werklozen betreft. Het algemene koopkrachtbeeld klopt. Dat ziet er goed uit. Goed en handig gedaan, zeg ik dan, en dat meen ik. Werkloosheid voorkomen, ja. Daar werken wij aan, maar om tegen werklozen te zeggen dat zij blij mogen zijn dat de uitkeringen niet nog lager zijn, past volgens mij niet bij onze uitgangspunten. Want hoe je het ook wendt of keert, daar hebben deze mensen nu niets aan. Deze mensen gaan nu bruto 30% in inkomen achteruit. Als je aan de onderkant zit, is 30% een heleboel. Ik wil u niet als persoon aanspreken, want dat hoort zo niet, maar ik wil het kabinet aanspreken op zijn hart dat deze mensen getroffen worden.

Minister **Bos**: Dat begrijp ik goed. Ik hoop ook dat de heer Reuten in de kabinetsstukken heeft gelezen dat het probleem dat ons tijdens de crisis in menselijk opzicht het meest bezighoudt de werkloosheid is en het feit dat het in zekere zin een fundamentele aanpak is om te proberen te voorkomen dat mensen werkloos worden dan om de uitkering te verhogen als zij werkloos worden. Dat er een klap van 30% aan de orde kan zijn in inkomen is natuurlijk ook niet iets wat uniek is voor deze crisis. Dat klinkt wat cynisch als repliek, maar dat moeten wij ons wel realiseren. Dat is ook zo in andere tijden als mensen werkloos worden, ook vaak buiten hun schuld. Dat is hoe ons sociale zekerheidsstelsel in elkaar zit. U hebt gelijk dat ik helemaal geen schouderklopjes hoef voor het feit dat wij niet hebben bezuinigd op uitkeringen. Wat ik wel wil, is dat iedereen zich realiseert dat het feit dat wij op dit punt de begrotingsregels hebben veranderd de schatkist wel miljarden kost. Dat is dus ook niet niets. Ten opzichte van de ramingen die wij hadden, kost het ons miljarden extra dat wij op dit punt begrotingsregels hebben veranderd. Met de heer Reuten, die het graag anders en genereuzer had gezien, zeg ik dat het dat ook waard is in het licht van het drama dat het met zich

mee kan brengen als je tegen je wil werkloos wordt.

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Ik heb toch wat moeite met het schouderklopje over het gemiddelde, want de minister weet natuurlijk ook wel dat het gemiddelde bar weinig zegt over de verdeling. Als twee mensen voor de kredietcrisis elk €50 hadden, hadden zij gemiddeld €50. Als na de crisis één iemand €100 heeft en de ander niets, is het ook gemiddeld €50, maar het is er niet eerlijker op geworden. Dus met het gemiddelde kan ik niet zo veel.

Minister **Bos**: Daar hebt u helemaal gelijk in. De cijfers zijn, zeg ik uit mijn hoofd, zo dat als wij over twee jaar kijken er sprake is van ongeveer 1,5% gemiddelde koopkrachtvoortgang, in de ergste crisis sinds de jaren dertig van de vorige eeuw. Dat blijft, gemiddeld, bijzonder.

Als je per jaar kijkt naar de verdeling van de koopkracht, denk ik dat wij er redelijk in zijn geslaagd, met kleine marges en met veel wat niet in de koopkrachtplaatjes staat, om te zorgen dat bijvoorbeeld de minima, de mensen die afhankelijk zijn van een uitkering, zo dicht mogelijk bij dat gemiddelde zitten, en sommige groepen ook daarboven. Tot slot moeten wij ons ook realiseren - - nu kom ik wel op het terrein van de staatssecretaris -- dat wij bijvoorbeeld de gemiddelde vermogenspositie van mensen niet terugzien in de koopkrachtplaatjes. Wij weten dat de crisis met name in grote vermogens -- deze zijn immers vaak aangehouden in aandelen -- heel forse gaten heeft geslagen. Als je wat minder geld hebt, en dus wat minder vermogen, en wat minder risicodragend belegd hebt, zal dat wat minder het geval zijn geweest.

De heer Reuten heeft een aantal vragen gesteld over ordeningslessen die wij leren. Ik zal hier straks op terugkomen als de financiële sector aan bod komt, inclusief de lessen die wij daar leren, ook op het gebied van ordening.

De heer Schouw vraagt wat er in het kader van de begroting en de crisismaatregelen gedaan is om de handel te bevorderen. In Nederland is een aantal maatregelen genomen om het instrument van de exportkredietverzekering beter te laten werken. Voor het exporterende deel van het Nederlands bedrijfsleven is dit zeer belangrijk geweest. Op wereldschaal is vanuit multilaterale instellingen in het bijzonder rondom de Wereldbank een enorme impuls gegeven aan allerlei instrumenten die de wereldhandel stimuleren. Dan heb ik het over Global Trade Liquidity Program van de International Finance Corporation dat de Kamer ongetwijfeld kent.

Ik heb nog twee onderwerpen, te beginnen bij de discussie hoe een en ander zich internationaal voordoet en ontwikkelt. Daarna zal ik ingaan op de vraag wat dit met zich meebrengt voor de financiële sector. Met name de heer Van Driel leek mij redelijk sceptisch in zijn observaties ten opzichte van de vraag of er al veel bereikt is sinds het uitbreken van de crisis. Als je kijkt naar wat twee tot drie jaar geleden bediscussieerd werd

op internationale fora, dan is er ongelooflijk veel bereikt. De eisen die door toezichthouders gesteld worden aan financiële instellingen, zijn aangescherpt. De eerste bewegingen in de richting van een Europese toezichthouder zijn gemaakt. Hedgefondsen en andere partijen die traditioneel buiten het toezicht vallen, worden hierbinnen getrokken. Credit rating agency's zijn van hun black-boxkarakter af en worden transparant gemaakt en krijgen een vergunningsplicht. Binnen de G20 -- hiermee dek je al snel 80% tot 90% van de wereldeconomie -- zijn dwingende normen overeengekomen op het gebied van beloningsbeleid. In Nederland gaan wij hiermee nog verder. Zelfs onderwerpen als global imbalances -- hoe maken wij bespreekbaar dat een situatie waarin de Chinezen de Amerikaanse economie financieren ongezond is en hoe maken wij bespreekbaar dat dit misschien ook van invloed is op de rol van de dollar als centrale valuta zonder meteen chaos en onzekerheid te veroorzaken? -- worden nota bene op voorspraak van de Amerikanen zelf bediscussieerd. Er worden op wereldschaal peer reviews afgesproken, zodat zaken op tafel komen die niet als nationaal economisch beleid beschouwd kunnen worden omdat dit tot onevenwichtigheid zou leiden. Als je een en ander volgt van G20-top tot G20-top gaat het misschien om bescheiden stappen vooruit, maar in vergelijking met de situatie twee à drie jaar geleden, toen over sommige onderwerpen niet eens gesproken mocht worden, zijn het enorme stappen vooruit. Neem zoiets als het regelen van bonussen. Hierover worden dwingende afspraken gemaakt bij de G20. Drie jaar geleden werd je nog uitgelachen als je hierover begon. Een jaar geleden werd er alleen maar over gepraat en nu wordt het gewoon geregeld. Misschien is het nog niet genoeg, maar kom niet aan met het verhaal dat er niets gebeurt.

De heer **Van Driel** (PvdA): Dit jaar is er voor 146 mld. dollar aan bonussen uitgereikt aan de financiële sector. Er mag veel gebeurd zijn, maar dat is wel heel veel geld. De minister kan wel zeggen dat wij misschien van 200 mld. dollar kwamen, maar is het glas nu half vol of half leeg? Ik hoor de minister niet over het versterken van het kernkapitaal -- ik betwijfel of dit voldoende is gebeurd -- of over het feit dat een aantal banken nog too big to fail is.

Minister **Bos**: Ik kom nog uitgebreid terug op de financiële sector. Ik ken het getal van 146 mld. dollar niet. Je zou dit even moeten relateren aan het aantal financiële instellingen waar het om gaat en de grootte ervan. Ik weet wel dat het voor president Obama en collega Geithner in de Verenigde Staten notoir moeilijk is om grip te krijgen op met name niet gesteunde financiële instellingen en hun bonusbeleid. Het lukt hun wel om grip te krijgen op gesteunde financiële instellingen. Enorme ingrepen, tot wel minus 90%, zijn momenteel aan de orde in voorgenomen beloningen. Is het glas half vol of half leeg? In Nederland doen wij al meer dan ons vanuit de G20 wordt voorgeschreven. Ik heb goed gehoord wat

mevrouw Böhler zei over wat mijn Engelse collega kennelijk geclaimd heeft. Voor zover ik weet, is de Nederlandse financiële sector tot nu toe de enige die met zichzelf en met ons heeft afgesproken dat wij niet alleen afspraken maken over de structuur van de beloning -- wanneer krijg je wel of geen bonus, over hoeveel jaar wordt dit uitgespreid? -- maar ook over het niveau van de totale beloning. De beloning moet namelijk onder de mediaan van de vergelijkte peer group liggen. Volgens mij is er geen land ter wereld waar een afspraak is gemaakt over het beloningsbeleid in de financiële sector die niet alleen over de structuur maar ook over het niveau van de beloning gaat. Hiermee lopen wij dus voor. Ik ben het met iedereen eens die een excus weet aan te wijzen en zegt: het is niet waterdicht, wij zijn er nog lang niet, de wereld is nog niet perfect. Wij lopen echter voorop. Ik denk dat het goed is om een dergelijke koploperspositie te hebben.

De heer **Reuten** (SP): Ik ben niet helemaal tevreden met het antwoord van de minister. Ik chargeer even, want er is geen tijd om het genuanceerd te zeggen. De minister zegt: de werklozen zijn een lastig probleem dat ik niet kan oplossen. Aan de andere kant zegt hij: mensen met vermogens zijn een beetje zielig, want zij hebben op de beurs verloren. Ik heb voorgerekend dat de top-2%-vermogens tot 2006 in tien jaar tijd met 245% gegroeid is tot 470 mld. Stel dat alles belegd was in aandelen. Dat is overigens niet zo. Dan was daar 30% vanaf gegaan. Dan kom je op plus 160%. Eerder moet je denken aan een percentage in de orde van grootte van 200. Vanaf 1996 tot nu hebben wij een vermogenstoename gezien van 200%. Dat vind ik niet zielig.

Minister **Bos**: Rijke mensen zijn niet zielig, zelfs niet als ze een tik meekrijgen van de crisis. Laten wij niet de fout maken, ervan uit te gaan dat iedereen die vermogen belegd heeft op de beurs, rijk is en dus niet zielig. Er was een debat gaande over zzp'ers en zelfstandigen. Je zult ook de zelfstandigen en de zzp'ers de kost moeten geven die bijvoorbeeld hun pensioen belegd hebben op de beurs; zelfstandig, dus niet via een pensioenfonds. Zij hebben hun pensioen ineens zien krimpen. Ik ben geneigd om te zeggen dat zoiets zielig kan zijn.

Ik neem aan dat de staatssecretaris straks ingaat op vermogensgroei en de wijze waarop deze belast wordt. Zonder te willen provoceren merk ik alleen maar op dat ik zo'n acht jaar geleden als staatssecretaris van Financiën medeverantwoordelijk ben geweest voor het nieuwe belastingstelsel, inclusief de vermogensrendementsheffing in box 3. Een van de mooie aspecten van de fictieve vermogensrendementsheffing is het gegeven dat mensen belasting moeten betalen, zelfs als het vermogen krimpt en er helemaal geen rendement wordt gemaakt.

De heer **Reuten** (SP): Als ze jarenlang jaarlijks rendementen maken van 10% tot 15% betalen ze ook maar 1,2%.

Minister **Bos**: Dat is een andere discussie die ik graag met u aanga. De discussie gaat dan over de vraag of de 4%-rendementsveronderstelling op lange termijn klopt of niet. Ik vind dat een reële discussie.

Er zijn een paar vragen gesteld over de ontwikkeling van de discussie rondom het IMF en de Wereldbank, met name in het licht van de vraag hoe Nederland c.q. Europa hierin vertegenwoordigd zal zijn. Nederland heeft zich in die gesprekken steeds constructief opgesteld, om een grotere deelname te bevorderen van opkomende economieën en lage-inkomenseconomieën. We hebben er wel steeds bij gezegd dat de zwaardere vertegenwoordiging met meer zeggenschap in de instellingen niet gratis is. Als er namelijk een crisis is en er meer geld naar die instellingen moet, moet je, als je meer wilt meedoen, ook meer willen betalen. Je zeggenschapspositie moet dus wel samenhangen met je vermogen om de instellingen gefinancierd te houden.

Wij hebben ook gezegd dat we denken dat het niet reëel is om als standpunt te hanteren dat Europa er zo snel mogelijk met één stoel vertegenwoordigd zou moeten zijn. Ik zie het van mijn leven niet gebeuren dat landen als Duitsland, Engeland en Frankrijk bereid zijn om hun individuele positie bij IMF of Wereldbank op te geven ten gunste van één Europese stoel. De rest van Europa moet dus niet geweldig veel waarde hechten aan dat fictieve doel. Het gaat erom dat Nederland als een van de grootste contribuanten in financiële zin aan dit soort wereldinstellingen, de discussie op een constructieve manier verder voert over de vraag hoe niet alleen ons belang adequaat vertegenwoordigd wordt, maar ook dat van andere landen in andere werelddelen. Zo stellen we ons ook op. Dat kan op termijn invloed hebben op het aantal zetels van Europa in dit soort instellingen, maar leidt niet noodzakelijkerwijs tot één Europese zetel en ook niet noodzakelijkerwijs tot het verliezen van de Nederlandse zetel. Zo cryptisch wilde ik het maar houden.

Ten slotte op internationaal gebied het volgende. Iets wat mijzelf zeer zorgen baart en wat door een aantal leden naar voren is gebracht, is de Europese situatie rondom het Groei- en Stabiliteitspact. De heer Biermans heeft daarover gesproken en anderen ook. Die situatie is om een aantal redenen zorgelijk. Ten eerste omdat de procedures die we in Europa hadden afgesproken voor landen die door de bodem heen zakken, van wie het tekort groter wordt dan min 3%, in essentie procedures zijn geweest die je toepast als van de zeventien landen, één land het slecht doet. Dan heffen de andere zestien hun vingertje op en zeggen dat het beter moet. Dan maak je afspraken en dan gaat het beter. Nu zitten we echter eigenlijk allemaal in die situatie. Dat leidt tot een totaal andere situatie, waarin ook plotseling de bereidheid om elkaar te disciplineren afneemt. De mate waarin je de ander streng aanspreekt, is namelijk meteen

spiegelbeeldig van toepassing op jezelf en daar zit niet iedereen op te wachten. Ik neem waar -- daar zit een zekere mate van interpretatie bij -- dat er ook landen zijn die zeggen dat ze de tijdspaden die door de Europese Commissie worden opgelegd in termen van hoe snel men het tekort weer omlaag moet brengen, zullen volgen, om het vervolgens gewoon niet te doen. Ook dat is dodelijk voor het pact. Het lijkt alsof er disciplinerende afspraken worden gemaakt, maar vervolgens houdt niemand zich eraan. Net zo dodelijk zou het zijn om de afspraken zo rekkelijk te maken dat ze niet meer disciplinerend werken. Het is dus ongelooflijk moeilijk om een evenwicht te vinden waarmee het pact realistisch blijft, omdat men echt doet wat men afspreekt, en disciplinerend blijft, omdat het echt wel een stapje extra van landen vraagt.

Het zijn nu natuurlijk ook niet de kleinste landen waar de problemen ontstaan. We hebben al langer zorgen over een land als Frankrijk. We hebben recentelijk grote problemen zien ontstaan bij Griekenland, waarvan de precieze oorzaak nog wat moeilijk is te duiden, zal ik maar zeggen. Mevrouw Böhler vroeg expliciet naar de Duitse situatie en dat neem ik haar inderdaad niet kwalijk. Ik zeg eerlijk dat die mij zorgelijk stemt, omdat Duitsland traditioneel een bondgenoot is van Nederland en voorop gaat in de strijd bij het disciplineren van andere Europese landen in de manier waarop zij hun begroting op orde houden. Je hebt dat soort grote, krachtige landen in Europa nodig. Zoveel andere landen dan Duitsland die bijvoorbeeld Frankrijk met gezag kunnen aanspreken, heb je niet. We weten allemaal dat dat soort discipline nodig is in de eurogroep om met elkaar de tekorten weer op orde te brengen en de euro sterk te houden. Ik zie nu een coalitieakkoord in Duitsland waarin op geen enkele wijze concreet invulling is gegeven aan de manier waarop men de door Europa geëiste tekortenreductie zal waarmaken, maar er wel een concrete invulling ligt van de lastenverlaging van 24 mld. Dat geeft natuurlijk best te denken. Wat mij nu intrigeert is natuurlijk of de Duitsers in een volgende vergadering in Brussel waarin het gaat over het Franse tekort, met evenveel gezag als in het verleden zullen kunnen optreden om de Fransen of anderen tot de orde te roepen. Dat hebben we wel nodig in Europa en dat heeft Nederland nodig om zijn traditionele rol te kunnen vervullen. Ik ben op dat gebied dus niet helemaal zonder zorgen. Er is één klein lichtpuntje, namelijk een heel klein zinnetje in het Duitse coalitieakkoord. Ik heb het hier niet in het Duits bij me en ik zou het in de aanwezigheid van mevrouw Böhler ook niet in het Duits durven uitspreken. Er staat dat eigenlijk al het beleid wel financierbaar moet zijn. Dat zinnetje wordt uitgelegd als een soort algemeen voorbehoud: alles wat wordt beloofd, mag alleen bij gratie van het feit dat men zich houdt aan alle afspraken met betrekking tot tekort- en schuldreductie. Aan dat beetje hoop houden wij ons dan maar vast.

De heer **Reuten** (SP): Voor mijn informatie: geeft volgens de minister de spreiding in de staatsrentevoeten niet aan dat het allemaal niet zo strak blijkt te liggen als in het oorspronkelijke stabiliteitspact was voorzien?

De heer **Van Driel** (PvdA): Mag ik op ditzelfde punt iets toevoegen? Je ziet nu al dat de risicopremies per land uiteen kunnen lopen, waardoor wij minder risicopremie betalen dan een land als Griekenland.

De minister ging niet in op het volgende. Ik was met een parlementaire delegatie in Italië en daar zei men openlijk: dat Verdrag van Maastricht houdt natuurlijk geen stand. Bij de Franse parlementariërs ging dat erin als Gods Woord in een ouderling. Die onderschreven dat. Als Duitsland nu dit doet -- Duitsland is altijd een tegenmacht op dat punt geweest -- wat betekent dat dan voor de euro? Wat betekent het voor extra rente die we betalen? Dat lijkt me erg, maar misschien betekent het ook verzwakking van de euro en gezien de ontwikkeling van de Amerikaanse dollar is dat misschien niet eens zo erg voor ons.

De heer **Biermans** (VVD): Ik heb daaraan ook aandacht besteed. Mijn vraag was wat de minister van Financiën in Europees verband aan actie gaat ondernemen. Ik heb daarbij ook gewezen op de grote pensioenpotten die we hebben. De inflatie komt in Nederland natuurlijk ontzettend hard aan. Ik begrijp dat we de dreiging van de Amerikaanse inflatie niet kunnen tegenhouden, maar de Europese dreiging wellicht wel een beetje.

Minister **Bos**: Wat daarbij natuurlijk helpt is dat we met de Europese Centrale Bank een onafhankelijk instituut hebben dat zeer relevant is bij rente- en inflatieontwikkeling. De Europese Centrale Bank heeft als centrale doelstelling het beheersbaar houden van de inflatie en de inflatieverwachting. Dat is zeker voor een land als Nederland met die grote pensioenpotten, buitengewoon relevant.

Bij de risicopremies zie je natuurlijk een zekere spreiding optreden gedurende de crisis. Nederland is relatief op dezelfde plek gebleven, namelijk in de buurt van Frankrijk en iets duurder dan Duitsland. Probleemlanden als Ierland, Portugal en Griekenland zie je echter aan de bovenkant van de spreads terechtkomen. Op de financiële markten zie je dus wel bewegingen die erop duiden dat de manier waarop verschillende landen met hun budgettaire discipline omgaan, en wat de markt kennelijk verwacht dat dit op termijn kan betekenen voor het groeivermogen of het investeringsklimaat van zo'n land, een zekere vertaling krijgt. In de euro zie je dat niet of nauwelijks. De euro is op dit moment juist heel sterk. Het is goed dat we ons blijven realiseren dat de kracht van de euro altijd door twee zaken wordt bepaald. Enerzijds is dat onze interne discipline in Europa, de manier waarop we omgaan met de opbouw van staatsschuld, de financiering van staatsschuld, tekorten en dergelijke. Anderzijds is dat de sterkte van de euro in verhouding tot andere valuta. Daarbij hebben we te maken met een Amerikaanse, een Japanse of een Engelse economie

waarin de problemen in een aantal opzichten groter zijn dan in Europa, zelfs in het licht van het feit dat in Europa op dit moment niet alles even goed gaat.

Dan het Verdrag van Maastricht. Ik hoor het de heer Van Driel zeggen en mijn meest cynische antwoord is dat je die geluiden altijd wel hoort in landen als Frankrijk en Italië, dat er wat dat betreft niets nieuws onder de zon is en dat je moet hopen dat de ter zake verantwoordelijken hun verstand erbij houden. Het lijkt mij namelijk verschrikkelijk als wij uit deze crisis komen met een pact dat elk gezag en relevantie verloren heeft. Dat is zeker voor een klein land in Europa geen goede zaak.

Ik kom op een aantal zaken over de toekomst van de financiële sector. Voor de zomer hebben wij aan het parlement een brief gestuurd met de kabinetsvisie toekomst financiële sector. Ik citeer een tweetal zinnen daaruit, dat in een aantal opzichten aangeeft waar het ons om gaat: "De belangrijkste boodschap in deze visie is dat de activiteiten van financiële instellingen weer gericht zullen moeten zijn op het leveren van betrouwbare financiële dienstverlening aan burgers en bedrijven op basis van acceptabele en transparante risico's, waarbij kosten van overmatig risicovol gedrag niet worden afgewenteld op de belastingbetaler." Dat is de kern van wat wij willen. Het moet gaan over betrouwbare financiële dienstverlening en over acceptabele en transparante risico's. Wij moeten weg uit de situatie dat de belastingbetaler in alle omstandigheden de rekening -- soms een forse rekening -- betaalt.

Een van de uitwerkingen van de vraag wat het betekent voor de financiële sector in onze economie is als volgt, ik citeer: "De groei van de sector moet voortkomen uit groei van de economie en de reële vraag naar financiële dienstverlening en mag niet primair worden gedreven door 'leverage', 'search for yield' en off-balanceconstructies die alleen maar tot meer risico's en kwetsbaarheden leiden." Ik zeg dat even, omdat een aantal leden terecht heeft gevraagd naar de implicatie van diverse voornemens van het kabinet en vanuit Europa voor het Holland Financial Centre en naar de betekenis van de Nederlandse financiële sector voor de Nederlandse economie in de toekomst en dergelijke. Als wij de omvang van de Nederlandse financiële sector de afgelopen tientallen jaren -- ik heb zelf een plaatje dat 20 tot 25 jaar teruggaat -- vergelijken met de toegevoegde waarde van de Nederlandse financiële sector voor de Nederlandse economie, moet je constateren dat de omvang sneller gegroeid is dan de toegevoegde waarde. Het feit dat wij in Nederland veel en grote financiële instellingen hadden, betekende niet dat ze in dezelfde proportie ook echt van betekenis waren voor onze welvaart en welvaartscreatie. Dat is de eerste belangrijke kanttekening bij het feit dat als je er met elkaar naar streeft om op dat punt iets bescheidener te werk te gaan in de toekomst, dit niet noodzakelijkerwijs direct enorm veel welvaart kost. Het zou ook kunnen betekenen dat dit wel meevalt en dat het je vooral een heleboel risico's scheelt.

Dit is met name van belang in het licht van een opmerking die ik al eerder heb gemaakt en

waar vandaag ook naar is gevraagd: willen wij nu wel of niet toe naar kleinere banken in de toekomst? Allereerst wijs ik erop dat ik niet de enige politicus ben die dit heeft opgemerkt. Ook een aantal bankgouverneurs heeft het in toenemende mate over kleinere banken, ook in landen als het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Zwitserland. In alle landen die te maken hebben gehad met heel grote financiële instellingen hoor je nu vanuit de hoek van de politiek of de toezichthouder pleidooien om te komen tot kleinere banken. Er is een aantal argumenten hiervoor aan te voeren. Vooraf zeg ik dat een kleinere bank niet noodzakelijk een bank is die enkel en alleen is gericht op de binnenlandse markt. Dat zou in de Nederlandse verhoudingen weer zeer onverstandig zijn. Ons bedrijfsleven is zeer gericht op het buitenland. Wij hebben enorm veel export. Je ziet nu bij zich herstructurende banken, zoals ABN AMRO Fortis en ING, dat men wel nog steeds de Nederlandse klanten in het buitenland financiële diensten wil kunnen verlenen. Dat lijkt mij logisch en dat moet ook zo zijn.

Het businessmodel waarin de bank én global én universal moet zijn, wordt wel steeds minder populair. Dat model houdt in dat je niet alleen overall ter wereld actief wilt zijn, maar ook nog eens van alle markten thuis. Dat leidt tot een dermate complex risicoprofiel dat men zelfs aan de top van de bank niet meer in staat is om risico's voldoende te kennen, laat staan voldoende te beheersen. Dan worden op een gegeven moment producten verkocht, diensten verleend en constructies aangegaan waardoor de zaak enorm mis kan lopen, zoals wij de afgelopen tijd gezien hebben.

Reductie, vereenvoudiging, van de complexiteit, en daarmee samenhangend het risicoprofiel, is een belangrijke reden om te zeggen dat het in de toekomst misschien toch wat kleiner mag. Toezichthouders dwingen dat in zekere zin ook af door bijvoorbeeld hogere kapitaaleisen te stellen -- het punt dat de heer Van Driel aanhaalde -- niet alleen in termen van percentages, maar bijvoorbeeld ook in termen van kwaliteit van het bufferkapitaal. Dit gebeurt ook door het bijvoorbeeld meer dan in het verleden te verbinden aan "leverage ratio's", wat inhoudt dat banken die een enorm hoge "leverage ratio" hebben, misschien aan hogere kapitaaleisen moeten voldoen. Dit soort zaken speelt nu. Volgens mij doelde de heer Van Driel daar ook op rondom het basiscomité van toezichthouders. Per saldo zal dit ertoe leiden dat er een rem wordt gezet op de autonome expansiedrift van banken. Een aantal banken maakt ook zelf de keuze. Over de hele wereld en ook in Europa zie je banken zelf keuzes maken om onderdelen af te stoten. Het bank-verzekaarsmodel wordt bijvoorbeeld steeds minder populair. Dat leidt al tot kleinere instellingen. Ten slotte zie je dat onder invloed van de Europese Commissie, met name door de richtlijnen die eurocommissaris Kroes heeft uitgevaardigd, instellingen die gesteund worden, en die in zekere zin een oneerlijk concurrentievoordeel behalen ten opzichte van instellingen die niet worden gesteund, als prijs daarvoor moeten betalen

dat zij hun risicoprofiel reduceren. Dat gaat dus ook gepaard met balansreductie.

De discussie die nog maar net begonnen is en die ook zeer relevant kan zijn voor de vraag welk type banken wij over zullen houden in de toekomst en de vraag of die kleiner zullen zijn dan de banken in het verleden, is de discussie over spaarbanken versus investeringsbanken, of relatief risicovrije banken versus relatief risicovolle banken. Dit is een buitengewoon interessante discussie. In de kabinetsvisie over de toekomst van de financiële sector hebben wij daar een en ander over opgeschreven en kwamen wij tot de conclusie dat dit niet allemaal onzinnig was, maar dat je dit niet binnen Nederland kunt regelen en dat je dit Europees of misschien op wereldschaal zou moeten regelen. Zelfs als je in Nederland zegt dat een bank alleen maar riskant bezig mag zijn of alleen maar relatief veilig bezig mag zijn, waardoor de klant en bankier weten waar zij aan toe zijn -- deze zaken mogen dan niet worden vermengd -- kun je buitenlandse banken binnen Europa niet tegenhouden. Door middel van de vrije vestiging mogen ze zich namelijk toch in jouw land vestigen. Je moet dat op Europese schaal regelen. Recentelijk zien wij met name vanuit Engeland -- de gouverneur van de Engelse nationale bank, Mervyn King -- de ideeën opkomen om dat debat op Europees niveau aan te zwengelen. Dat is zeer relevant, omdat er ook wel eens suggesties zijn gedaan dat de overheid minder zekerheden zou moeten bieden en minder garanties zou moeten bieden voor relatief riskante banken. Daar mag je bij gaan sparen, daar mag je je geld aan toevertrouwen, maar dan moet je ook niet klagen als het misgaat. Je hebt daarnaast andere, relatief veilige banken, waarbij zwaar wordt gereguleerd en waarbij veel garanties zijn. Dan krijg je je geld terug als het misgaat.

Dat type onderscheidingen is interessant om verder te exploreren. Dat zal op Europees niveau moeten gebeuren. Je kunt het ook verbinden met een andere vormgeving van het depositogarantiestelsel. Je krijgt dan bijvoorbeeld alleen maar je spaargeld gegarandeerd terug als je bij een relatief veilige bank zit. Je moet dan ook weten dat je minder rendement krijgt. Als je daar niet voor kiest, omdat je liever risico en hoger rendement wilt, is dat prima, maar dan moet je niet komen klagen als het misgaat. De interessante vraag is overigens hoe diegenen zullen reageren op het moment dat het misgaat. Misschien zullen zij ook met drommen op het Plein staan om te vragen of het geld toch niet gegarandeerd of gecompenseerd kan worden. Deze afweging zal in de discussie verder nog aan de orde komen.

Rondom het depositogarantiestelsel zullen wij de overstap moeten maken van een systeem waarbij, nadat een bank kapotgaat, alle nog in levende zijnde banken de rekening moeten ophoesten, naar een systeem waarbij banken allemaal, zolang er niets aan de hand is, premies storten in een fonds, opdat er een pot met geld is. Riskante banken zullen daarbij meer storten dan minder riskante banken. Het huidige systeem is overigens eigenlijk heel raar, omdat de bank die de

fouten maakt, niet wordt gestraft, maar juist de banken die het goed doen, omdat zij moeten betalen voor de bank die het fout doet. Op het moment dat een bank failliet gaat, hanteer je in het nieuwe systeem eigenlijk het principe van "de vervuiler betaalt". De bank die relatief het meest riskant bezig is geweest, betaalt ook het meest voor de reparatie. Daar zit je dan iets dichterbij in de buurt.

Ik kom op misschien wel een van de meest fundamentele punten bij de toekomst van de financiële sector. Het is op dit moment ook een van de minst uitgewerkte punten. Ik vertrek komende vrijdag naar Schotland om daar met de G20-ministers van Financiën over door te praten. Het gaat om het "moral hazard"-probleem in de financiële sector. Zolang men binnen de financiële sector weet dat er altijd wel een minister van Financiën met achter hem een heel leger aan belastingbetalers klaarstaat om de boel te redden als het misgaat, staan de prikkels eigenlijk de verkeerde kant op, omdat er geen straf staat op foute keuzes, op slecht management en op het aangaan van te riskante transacties. Hoe breng je in die situatie verandering? En vooral, hoe voorkom je dat de rekening altijd bij de belastingbetaler terecht komt op het moment dat het misgaat en dat die rekening ook nog eens heel fors is? En mevrouw Böhler weet het antwoord!

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Zoals altijd!

Staat wat de minister nu zegt, niet haaks op wat hij een halfuurtje eerder heeft gezegd, namelijk dat er in de financiële sector heel veel financiële prikkels nodig zijn omdat je anders geen goede mensen krijgt? Hoe verhoudt dit zich?

De heer **Biermans** (VVD): Ik dacht dat de minister het antwoord zelf wist, want hij praat altijd over systeembanken. Die moeten gered worden, kleine banken mogen failliet gegaan. Daarom heb ik zonet ook gevraagd wat de definitie is van systeembanken. Daarachter ligt dan de vraag dat die banken blijikbaar heel riant kunnen ondernemen.

Minister **Bos**: Ik probeer juist heel zorgvuldig woorden als "systeembanken" te vermijden, omdat dit in tijden van crisis een volstrekt onwerkbaar onderscheid is gebleken. In tijden van crisis kan de kleinste bank failliet gaan en een enorme golf van onrust en wantrouwen door het hele financiële systeem heen doen gaan. Dan is de afweging van wel of niet interveniëren of wel of niet redden niet afhankelijk van de vraag of het een systeembank is. In relatief rustige tijden heb je misschien meer aan een begrip als "systeembanken". Wij zijn ernaar op weg, maar wij zijn er nog niet helemaal.

Mevrouw Böhler heeft gelijk. Er is een spanning tussen toegeven aan enerzijds de druk vanuit de financiële sector om de ruimte te geven om alles te doen zoals het in het verleden was, met weinig regulering en hoge bonussen omdat mensen anders weglopen en bij een andere bank in een ander land gaan werken, en anderzijds de doelstelling om nooit meer terug te komen in de

situatie dat je met dit soort risico's wordt geconfronteerd en dat de belastingbetaler ervoor opdraait.

De keuze die wij in Nederland hebben gemaakt, heeft ook te maken met ons relatief geringe nationaal inkomen ten opzichte van de grote financiële instellingen in Nederland. Zoveel verschillen wij nu ook weer niet van IJsland, behalve dat Nederland deel is van Europa en IJsland niet. Het is goed om dat even te bedenken. Onze schatkist kan minder risico's aan dan de Amerikaanse of de Duitse of de Franse schatkist. Wij hebben op een gegeven moment wel gezegd dat wij natuurlijk niet de gekke Henkie van Europa willen zijn en dat wij niet totaal idiote eisen gaan stellen aan financiële instellingen. Maar vooroplopen bij een aantal zaken omdat wij eindeloos aantrekkelijk willen zijn in termen van vestigingsklimaat, vinden wij op een gegeven moment niet meer opwegen tegen de risico's die dit meebrengt voor de schatkist en de belastingbetaler. Die knoop hebben wij wel doorgehakt. Wij zijn dus uit de dynamiek gestapt van altijd maar moeten buigen voor het argument dat zij anders elders gaan werken of naar een ander land vertrekken, gewoon omdat wij dat risico niet langer willen blijven lopen. Het is dus continu balanceren en afwegen tussen wat wel en niet verantwoord is.

En dan de moral hazard. Hoe voorkom je dat slechte keuzes in de financiële sector ongestraft blijven en dat de belastingbetaler altijd het bedrag van de rekening moet ophoesten? Er zijn nu drie typen oplossingen. De heer Terpstra had het verhaal in Nieuwspoort kennelijk voor de financiële poorten gezien waar dat aan de orde kwam. Ik loop ze nog even snel langs. Er zijn nu drie typen oplossingen die interessant zijn.

De eerste is dat wij internationaal inzetten. Wij zijn echt niet de enige die dat doen. Het is ook in de conclusies van de G20 naar voren gekomen. Bij het stellen van kapitaaleisen aan banken kan ook de eis gesteld worden dat er een bepaalde hoeveelheid "convertible capital" op de balans staat. Dat is kapitaal dat in eerste instantie het karakter van vreemd vermogen heeft. De kapitaalverschaffers hebben dus een gegarandeerd recht op rente, terugbetaling en dergelijke. In tijden van crisis converteert dat kapitaal echter automatisch naar eigen vermogen. Als wij nu een bank redden, kunnen wij eigenlijk niets doen om de verschaffers van vreemd vermogen mee te laten betalen aan de redding van de bank. Op het moment dat het vreemd vermogen automatisch converteert naar eigen vermogen, worden de kapitaalverschaffers dus van obligatiehouder aandeelhouder, merken zij dat in de koersdaling, is dividendbetaling onzeker en leveren zij dus ook een bijdrage aan het redden van een financiële instelling. Dat is een instrument om ervoor te zorgen dat de rekening niet alleen bij de belastingbetaler terecht komt, maar ook bij de verschaffers van vreemd vermogen.

Een tweede instrument dat nu nadrukkelijk bekeken wordt, wat ongelooflijk complex is maar waar ik wel in geloof, is dat financiële instellingen gedwongen worden om een testament, een "living

will", op te stellen, waarin zij moeten aangeven wat "an orderly unwinding" is van de instelling op het moment dat het misgaat. Dat is dus eigenlijk een specifiek insolventierecht of faillissementsrecht voor financiële instellingen, waarbij van tevoren aangegeven moet worden wat er gebeurt met het vreemd vermogen en het eigen vermogen en welke activiteiten wel in veiligheid worden gebracht en welke niet, als het misgaat met de instelling. Dat brengt de mogelijkheid mee om de activiteiten in de financiële instelling die een nutskarakter hebben, af te zonderen en om van te voren te zeggen dat die altijd worden gered. Van de meer riskante activiteiten, de investmentbankachtige activiteiten, kun je dan al van tevoren zeggen dat het prima is dat de bank zich ermee bezighoudt, maar dat die niet worden gered als het misgaat. Op die manier kan het onderscheid waarover wij zojuist spraken, tussen relatief veilige en relatief minder veilige activiteiten van een bank, toch weer terugkomen in de manier waarop de risico's worden verdeeld. De gedachte daarachter is dat als je dit van tevoren expliciteert in een "living will", de verschaffers van eigen vermogen en vreemd vermogen weten dat zij niet noodzakelijkerwijs gered worden en dat niet noodzakelijkerwijs de rekening alleen maar betaald zal worden door de belastingbetaler, als het misgaat. De gedachte is dat zij er dan ook meer belang bij hebben om een financiële instelling zo aan te sturen dat het niet misgaat en dat er geen onverantwoorde risico's worden genomen. Dat is een tweede instrument dat moet dienen ter reductie van de moral hazard.

En dan het laatste en meest gevoelige instrument. De heer Terpstra noemde het, bewust neem ik aan, bij de naam in de zin van de meest extreme naam. Hij had over de nationalisatiewetgeving. Het is allang geen verboden woord meer in deze zaak. Engeland heeft het ingevoerd, Duitsland heeft het ingevoerd, Oostenrijk is ermee bezig en in de Verenigde Staten, nota bene in de Verenigde Staten, is het aan de orde. Het gaat er eigenlijk om, zoals de commissie-Maas die ook de Code Banken heeft ontworpen, heeft gezegd, dat de overheid in extreme noodsituaties eigenlijk tijdelijk de rechten van aandeelhouders even opzij moet kunnen zetten om te doen wat zij moet doen. Ik geef het bekende voorbeeld. Fortis en ABN AMRO hebben wij kunnen redden, kunnen nationaliseren, omdat zij een dochter waren die onder het Fortismoederconcern hing. Wij hoefden alleen maar een overeenkomst te sluiten met het Fortismoederconcern en we hadden ze. Als zij beursgenoteerd waren geweest, was zo'n reddingsactie met tienduizenden of honderdduizenden individuele aandeelhouders met hun individuele rechten natuurlijk onmogelijk geweest, in elk geval in die korte tijd. Wat is dan je instrument om zo'n bank nog te redden voordat die explodeert en ons een nog veel groter financieel probleem presenteert. Ook daar, in het licht van het voorkomen van een te hoog oplopende rekening die altijd maar weer bij de belastingbetaler terechtkomt, heb je dus een instrument nodig waarmee je tijdig kunt interveniëren in dergelijke situaties en tijdelijk aandeelhoudersrechten opzij

zou moeten kunnen zetten. Zo is het beschreven door de commissie -Maas. In het meest extreme geval, maar dat hoeft helemaal niet aan de orde te zijn, zou het een vorm van nationalisatie kunnen zijn. Ook daar kijkt dit kabinet naar.

Kortom, wij zijn nog lang niet klaar. Er is al ontzaglijk veel gebeurd en het gaat de goede kant op.

De heer **Reuten** (SP): Wat de minister zei over dat testament en zo vind ik heel interessant. Ik neem aan dat wij het erover eens zijn dat gemiddeld genomen grote banken een groter systeemrisico betekenen. Ik heb het niet over systeembanken, maar over systeemrisico, een risico voor het economisch systeem. In dat licht hoor ik graag het commentaar van de minister op de voorgenomen integratie van ABN AMRO en Fortis, want dit betekent toch dat wij de omgekeerde weg volgen van een grotere instelling?

Minister **Bos**: Het ligt er een beetje aan waar je het mee vergelijkt. Vergeleken met het oude Fortis of het oude ABN AMRO is het bepaald niet een grotere bank dan dat. Fortis, zoals het werd gelicht uit het Fortisconcern, en het Nederlandse ABN AMRO, zoals het gelicht werd uit het totale ABN AMRO-concern, waren en zijn zelfstandig natuurlijk geen entiteiten die op eigen benen kunnen staan.

De heer **Reuten** (SP): Wij hebben het toch wel over 30% van de Nederlandse markt.

Minister **Bos**: Ja, en op sommige deelmarkten ziet de Europese Commissie dat ook als te dominant. Daarom moest een deel van de activiteiten worden verkocht. Daarin hebben wij recentelijk goede vooruitgang gemaakt.

De heer **Terpstra** (CDA): Ik heb nog een vraag over dit onderwerp. Al mijn vragen over de banken zijn gebundeld en voortreffelijk beantwoord, maar ik heb nog een vraag. Wordt er nog gedacht aan een agentschap?

Minister **Bos**: Daar wordt nog aan gedacht. Ik heb de Tweede Kamer beloofd om voor het eind van deze maand daarover een brief te sturen, waarbij wij nadrukkelijk naar de voorbeelden in Zweden en in het Verenigd Koninkrijk kijken.

De heer **Van Driel** (PvdA): Begrijp ik het goed dat de minister zijn bijdrage in de eerste termijn heeft beëindigd? In dat geval geef ik hem hierbij mijn complimenten voor zijn prachtige verhaal als opmaat voor mijn vraag. Ik wil graag dat de minister ingaat op een punt. Ik heb nadrukkelijk gevraagd of er een integrale studie moet komen naar de machtsverschuivingen en de consequenties daarvan. Er zijn allerlei studies over de machtsverschuivingen in China en India, maar ik mis het integrale aspect daarvan. Het zijn allemaal deelstudies. Met een integrale studie laat je het Nederlandse volk zien wat de betekenis is van wat er gebeurt en waarop het zich moet instellen. Ik heb wel eens het gevoel dat dit bij sommige

beleidsmakers wel is doorgedrongen, maar dat het bij anderen is blijven steken. Toch heeft het ongelooflijk veel consequenties voor de komende tien à vijftientig jaar. Het gaat niet alleen over de IMF, maar over een bredere range aan gebeurtenissen.

Minister **Bos**: Met zijn laatste toevoeging maakt de heer Van Driel het mij moeilijk. Ik wil kijken of wij een duiding kunnen geven van hoe de veranderende krachtsverhoudingen in de wereldeconomie kunnen leiden tot veranderende krachtsverhoudingen binnen de internationale financiële instellingen. Maar dat is kennelijk niet wat de heer Van Driel bedoelt.

De heer **Van Driel** (PvdA): Het gaat van defensie tot ontwikkelingssamenwerking tot buitenlandse handel. Die deelstudies bestaan vaak wel, maar het gaat mij om het integrale aspect: wat betekent deze ontwikkeling op wereldniveau voor ons de komende tien tot vijftientig jaar? Wat betekent het voor de arbeidsvoorwaarden? Er zou een instituut moeten zijn dat dat breed overziet. Ik geef toe, het is een taak voor een Hercules, maar wij realiseren ons te weinig dat wij geconfronteerd worden met geweldige machtsverhoudingen. Wat vertellen wij onze kleinkinderen? Vroeger hadden wij hierover zelf iets te vertellen, maar die tijd lijkt voorbij. Welke maatregelen kunnen wij treffen, wat doen wij ermee?

Minister **Bos**: Dat is nogal wat, de heer Van Driel trekt het breed en diep. Mag ik in eerste instantie onderzoeken of zo'n studie ergens al wordt gedaan voordat ik aan iets heel groots en hoogdravends begin? Misschien kunnen wij daarbij aanhaken. Wij berichten daarover graag.

De **voorzitter**: Ik dank de minister voor de beantwoording in de eerste termijn. Kan de staatssecretaris een indicatie geven hoeveel minuten hij denkt nodig te hebben?

**

Staatssecretaris **De Jager**: De beantwoording sec duurt ongeveer een kwartier, maar dat is exclusief de interrupties.

De **voorzitter**: Ik vraag de leden hierbij om daarin zeer beperkt te zijn. Er komt straks nog een tweede termijn, waarin is ingeschreven voor 57 minuten in totaal. Dat biedt nog voldoende gelegenheid.

**

*N

Staatssecretaris **De Jager**: Voorzitter. Ik zal antwoorden langs de volgende blokjes. Eerst de vraag van de VVD inzake regeldruk en administratieve lasten. Dan het CDA over de fiscale plannen van de Verenigde Staten, de kleine belastingen en het fiscaal beleid in Duitsland. Vervolgens de vragen van de Partij van de Arbeid en de SP over de crisisbelasting, de renteaftrek en de vennootschapsbelasting, de AWBZ-premie

fiscalisering. Tot slot de vliegbelasting van GroenLinks.

Allereerst de vraag of wij ten aanzien van regeldruk op koers liggen. Ik ben blij te kunnen melden dat wij tot op heden nog steeds op koers liggen. Binnenkort stuur ik met collega Heemskerk de Tweede Kamer de Voortgangsrapportage regeldruk voor bedrijven. Dan zal blijken dat wij nog steeds op koers liggen. Tot aan het tweede kwartaal van 2009 is er netto 10,6% gerealiseerd. Het vorige kabinet realiseerde na 3 jaar 9%. In het laatste jaar realiseer je altijd wat meer. Daarin zitten uiteraard altijd wat risico's, dus wij blijven daarop drukken. Collega Heemskerk en ik blijven alert en coördineren het belang ervan voor onze collega's en voor de Tweede Kamer. Ik heb net zelf bij de Successiewet gemerkt dat vereenvoudiging kennelijk een taaie materie is aan de overzijde. Die zullen wij op deze verantwoordelijkheid blijven wijzen. Naast het percentage dat een soort managementtool is om collega-departementen te sturen en af te rekenen, gaat het de ondernemer erom wat hij ervan merkt. Ik was zelf nog ondernemer ten tijde van het vorige kabinet en ben blij dat wij door een verbeterde definitie nu ook echt dingen doen die ook echt merkbaar zijn. Allerlei zaken helpen daarbij natuurlijk, zoals e-facturering, de afschaf van de eerstedagmelding en dergelijke. Dat zijn belangrijke elementen. Ik heb een fiscale vereenvoudigingswet ingediend, die binnenkort in deze Kamer zal voorliggen. Er zitten echt merkbare dingen in.

Dan de fiscale plannen van de Verenigde Staten en met name van de nieuwe president van Amerika, Obama. Wij hebben daarover vorig jaar al gesproken. De heer Terpstra vraagt nu naar een update: is het gevaar inmiddels geweken? Het gevaar is niet geweken. Er komen steeds meer geluiden uit de Verenigde Staten om de belastingontwijking daar strenger aan te pakken. Dat is prima. Het is in lijn met de internationale tendens en in lijn met mijn eigen aanpak op een aantal terreinen om belastingontwijking aan te pakken. Het gevaar dat de Verenigde Staten doorschieten is ook reëel. Daardoor wordt het reële bedrijfsleven geraakt. Wij zijn met name bezorgd dat Nederlandse en andere Europese bedrijven in Amerika slechter worden behandeld dan Amerikaanse bedrijven. Het Congres heeft daartoe overigens nog geen concrete wetgeving ingediend. Wij zijn als Nederlandse regering ook niet betrokken bij die wetgeving, maar wij houden die ontwikkelingen scherp in de gaten. Waar nodig zullen wij samen met Europese collega's ons sterk maken dat er een level playing field in de Verenigde Staten blijft voor de bedrijven, zodat Nederlandse bedrijven niet slechter af zijn dan lokale Amerikaanse bedrijven.

Dan vraagt de heer Terpstra naar kleine belastingen die relatief hoge perceptiekosten kunnen hebben. Ik ben het volledig met hem eens dat wij in de heroverweging hiernaar moeten kijken. Zowel in de heroverwegingswerkgroep Uitvoering belasting- en premieheffing als in de commissie voor de voorstudie voor het nieuwe belastingstelsel wordt daarnaar gekeken. Misschien

is het goed om enige misverstanden hierover recht te zetten. Wij kennen negentien heroverwegingswerkgroepen die echt naar besparingen kijken. Een van die heroverwegingsgroepen is de heroverwegingsgroep Uitvoering belasting- en premieheffing. Er is er bijvoorbeeld ook een op toeslagen. Beide zijn voor mij relevant in verband met de uitvoering voor de belastingen en voor toeslagen. Dat gaat niet om de belastingen zelf. Dat is een ander soort groep, dat is een voorstudiecommissie over de belastingherziening. Dat is een heel ander type commissie die ook geen taakstelling heeft meegekregen zoals die andere werkgroepen. Die heroverwegingsgroep Uitvoering belasting- en premieheffing heeft een taakstelling van 20% voor de uitvoeringskosten. Het is dan natuurlijk logisch dat je kijkt naar belastingen die relatief weinig opbrengen, maar wel duur zijn om op te halen, zowel voor de Belastingdienst als voor burgers en bedrijven. In beide groepen wordt daarnaar gekeken.

Dan vraagt de heer Terpstra naar het fiscale beleid in Duitsland. In het coalitieakkoord van het nieuwe Duitse kabinet staan hervormingen op het terrein van de fiscaliteit centraal. Dat is natuurlijk interessant, want het is nota bene het eerste hoofdstuk van het coalitieakkoord. Verlichting van de belastingdruk en vereenvoudiging zijn daarbij de leidende principes. Volgens mij is het Duits van de heer Terpstra voldoende om het origineel terug te kunnen lezen. Wel vind ik het interessant het volgende te noemen. Ik zag iets staan als de digitalisering van de belastingaangifte, als grote hervorming in Duitsland. Ook noem ik de voorgevulde aangifte, het vergemakkelijken van elektronisch factureren, hervorming van het erfrecht, een eventuele aanpassing van de vennootschapsbelasting, bestrijding van btw-fraude en een eventuele verlaging van het btw-tarief voor de horeca. Dat zijn allemaal dingen die wij als Nederland al hebben, of waarmee we veel verder zijn dan Duitsland. De Duitsers liepen destijds voorop om een aantal aanpassingen in de Tweede Wereldoorlog in ons systeem in te passen, en dan is het leuk om te zien dat wij inmiddels op een aantal terreinen vooruit lopen. Overigens zijn alle afspraken in het coalitieakkoord onder een financieringsvoorbehoud gemaakt. Dat is dus een breed voorbehoud dat Duitsland heeft gemaakt. Daarbij gaat het natuurlijk vooral om die lastenverlichting van 24 mld., wat veel geld is. De vereenvoudiging die erin staat, is zeker toe te juichen. Nederland is daar zelf ook mee bezig.

De crisisbelasting op vermogen en topinkomen, waarnaar is gevraagd door PvdA en SP. In de schriftelijke beantwoording van vorige week zijn we daar heel uitvoerig op ingegaan. Ik merk heel duidelijk dat de SP nog niet tevreden is. We hebben al tweeënhalf jaar een terugkerend debat over deze kwestie met de SP. Het eerste grote debat met de heer Reuten ging over het Belastingplan 2008, hier behandeld in 2007. In zekere zin is het een terugkerend fenomeen. Ik ben bang dat de heer Reuten en het kabinet het niet voor 100% eens worden als het gaat om

belastingen. Een trieste conclusie; ik weet het, maar ik kan niet anders. In 2007 heb ik hem de decielenverdeling gegeven voor de inkomstenbelasting, de loonbelasting en de premies volksverzekeringen. Ik heb diezelfde cijfers ook eens voor belastingen opgevraagd, en wat je dan ziet is interessant. Het onderste deciel betaalt in Nederland 0% van de totale opbrengst aan inkomsten- en loonbelasting. Het tweede deciel betaalt eveneens 0%, het derde eveneens, het vierde betaalt 1%, het vijfde deciel betaalt 1% en - - het moet toch ergens vandaan komen -- in het tiende deciel, dat altijd de aandacht van de SP heeft, betaalt men 72% van de totale opbrengst van de inkomsten- en loonbelasting. Dat moet de SP als muziek in de oren klinken! Overigens geldt eenzelfde soort verdeling voor de box 3-heffing. Het tiende deciel betaalt maar liefst 61% van de box 3-heffing. We hebben dus een forse progressie in ons systeem zitten, waarbij de sterkste schouders heel terecht de zwaarste lasten dragen.

In de beantwoording die wij aan de Kamer hebben toegestuurd hebben wij al aangegeven dat wij niet kiezen voor zo'n additionele lastenverzwaring daarbovenop. Wij handhaven als kabinet het afgesproken lastenkader. Daarom hebben we geen voorstellen om in 2010 de belasting op vermogen te verhogen, of een soort nieuw toptarief te introduceren. Dat is natuurlijk een politieke keuze, waarvoor overigens heel veel is te zeggen. Wel pakt het kabinet -- ik heb me daar heel hard voor gemaakt -- juist ook die constructies aan die door vermogenden worden gebruikt, bijvoorbeeld om box 3 en successiebelasting te vermijden. Daar zit namelijk een stevige onevenwichtigheid, die we heel erg hard aanpakken. Dit kabinet pakt voor het eerst sinds 1998, toen de Hoge Raad met de trustarresten een gat sloeg in de belastingheffing voor vermogenden, hoewel het een taaie materie is gebleken, de trusts aan. Ik ben blij dat de Tweede Kamer zojuist heeft ingestemd met een wetsvoorstel om de vermogendentrusts aan te pakken, wat heel veel geld op gaat leveren. Wie stemde tot mijn grote verdriet tegen? De Socialistische Partij in de Tweede Kamer. Dat wordt nog een interessant debat als het wetsvoorstel hier komt. Ik ben benieuwd hoe de heer Reuten dat ziet. Nogmaals, voor het eerst sinds 1998 pakken we de grote, rijke vermogens aan die de belastingen op handige wijze ontwijken. Dat had aanleiding kunnen zijn voor de SP om het wetsvoorstel te omarmen. Alleen vanwege het feit dat het terugsluizen gebeurt via individualisering van de lage tarieven, wat voor iedereen goed is, wordt tegengestemd. Dat vond ik eerlijk gezegd een zeer magere verantwoording van de tegenstem van de SP. Ik zie heel erg uit naar het debat dat ik spoedig hoop te hebben met de heer Reuten over de aanpak van die APV's, de afgezonderde particuliere vermogens.

De voorzitter: Ik zie dat de heer Reuten iets wil zeggen. Ik wil hem vragen, dat in tweede termijn te doen. Hij en de staatssecretaris moeten leven met een verschil van opvatting op dit punt.

* *

Staatssecretaris **De Jager**: De Partij van de Arbeid heeft nog gevraagd naar de private equity-aankopen met veel geleend geld. Dat zou zwakke balansen uitlokken. In mijn brief aan de Tweede Kamer van 14 juni heb ik aangekondigd dat we als kabinet een wetsvoorstel in gaan dienen inzake de vennootschapsbelasting. In dat verband zullen zeker die excessieve vormen van renteaftrek aan de orde komen. Het is overigens een uitermate complexe materie, waarmee we al zo'n anderhalf jaar bezig zijn. Het is bijzonder moeilijk om hier uitsluitend dat excessieve aan te pakken, zonder gewone industriële ondernemingen die hard voor hun winst aan het ploeteren zijn en toch veel rente moeten betalen omdat het wat minder gaat, omver te duwen. Als je ziet hoeveel moeite de Tweede Kamer had met het aanpakken van de afgezonderde particuliere vermogens, met een verschuiving van 200 mln., wijs ik erop dat het belang hier vele malen groter is. Hier gaat het om reële bedrijven, waarvan ik weet dat, bij welke optie ik ook kies, er verschillende dreigen om te vallen. Veel internationale bedrijven hebben aangegeven dan te zullen vertrekken. Dat zijn geen brievenbusmaatschappijen, maar bedrijven met tientallen of honderden werknemers. Het is erg moeilijk daarin een goede keuze te maken. Maar wij zullen ons daar sterk voor maken. Dat komt hier naar verwachting terug. Dat levert een zeer interessant debat op.

De PvdA heeft een vraag gesteld over het fiscaliseren van de AWBZ. Ik ben blij dat de Partij van de Arbeid pragmatisch meedenkt met het integreren van premie- en belastingheffing. Overigens is dat voor de AWBZ eigenlijk al feitelijk geregeld, want sinds 1990 hebben we de AWBZ-premie als volksverzekering geïntegreerd met de loon- en inkomstenbelasting. Je ziet het ook niet op je loonstrookje; pas in de inkomstenbelasting komt het terug. Voor de Belastingdienst en voor werkgevers levert het dus geen bureaucratie meer op. Dat gedoe is helemaal weg. Ook de grondslag is bij AWBZ en inkomstenbelasting hetzelfde. Problemen zitten nog bij een aantal werknemersverzekeringen, en bij een aantal andere dingen, zoals de auto van de zaak, levensloop en dergelijke. Om dat te verbeteren, heb ik een wetsvoorstel ingediend over de uniformering van het loonbegrip. Dat ligt op dit moment in de Tweede Kamer; ik hoop dat het ook hier snel kan worden behandeld. Dat gaat inderdaad de bureaucratie te lijf. Daar kunnen we dan de vruchten van gaan plukken.

Tot slot noem ik een favoriet thema van GroenLinks: de vliegbelasting. De woordvoerder van GroenLinks vraagt wat er gebeurt met de vliegbelasting als straks het vliegverkeer weer aantrekt. Ik begrijp die vraag heel goed. Nu zie je een enorme reductie in het vliegverkeer vanwege de economische crisis. Eigenlijk hadden wij de vliegbelasting niet meer nodig. Je zou kunnen zeggen dat die belasting de situatie alleen maar verergerde en het moeilijker maakte om het hoofd boven water te houden. Ik kan GroenLinks gedeeltelijk tegemoetkomen. In 2008, nadat wij besloten hadden tot een vliegbelasting, is op

Europees niveau namelijk besloten dat de luchtvaartsector in 2012 zal worden betrokken in het ETS, het Emissions Trading System. Het zal overigens ook wel tot 2012 duren voordat het vliegverkeer weer helemaal is hersteld van de huidige enorme reductie.

Eigenlijk zijn er sinds de invoering van de vliegbelasting twee belangrijke dingen gebeurd op dit gebied. Ten eerste is er door de plotselinge crisis een lager aantal vliegbewegingen. Ten tweede hebben wij in Europa besloten tot een Europese ETS. Dat ETS gaat er gelukkig komen en zal binnen Europa geen verstoringen meer opleveren. Op die manier zal het vliegen terecht betrokken worden in de kosten van de milieuvervuiling.

De **voorzitter**: Mijnheer Reuten, ik zie dat u een vraag wilt stellen. Kunt u die voor de tweede termijn bewaren?

**

De heer **Reuten** (SP): Jawel, dat kan.

De **voorzitter**: Dan stel ik voor dat u dat doet. Hierna volgt immers nog een debat en wij hebben al een aantal tijden overschreden.

**

De heer **Reuten** (SP): Ik leg me bij uw woorden neer.

De **voorzitter**: Dank u wel voor de medewerking.

**

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Dan wil ik nu schorsen voor de dinerpauze tot 19.40 uur. Ik attendeer de Kamer erop dat het debat over de algemene financiële beschouwingen waarschijnlijk hervat zal worden rond 20.40 uur.

**

De vergadering wordt van 18.35 uur tot 19.40 uur geschorst.

*B

!Bestuurlijke lus Awb!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het voorstel van wet van de leden Vermeij, Koopmans en Neppéus tot aanvulling van de Algemene wet bestuursrecht met een regeling voor herstel van gebreken in een besluit hangende beroep bij de bestuursrechter (Wet bestuurlijke lus Awb) (31352).**

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Voorzitter. Dank aan de initiatiefnemers en de minister van Justitie voor de beantwoording van de vragen. Er zijn veel

vragen beantwoord, maar er is hier en daar nog wat verwarring ontstaan.

Bij de bestuurlijke lus gaat het er uiteindelijk om, heel simpel, dat de bestuursrechter vaststelt dat er een gebrek is in het besluit dat aan zijn oordeel is onderworpen en dat hij het betrokken bestuursorgaan in de gelegenheid stelt om dat gebrek te herstellen. Niets meer en niets minder. Het lijkt mij verstandig om goed voor ogen te houden dat het bestuursorgaan door middel van de tussenuitspraak in de gelegenheid wordt gesteld om een gebrek in het besluit te herstellen.

In het debat van vandaag is duidelijk de taak van de oplossingsgerichte bestuursrechter aan de orde geweest: het is zijn taak om ervoor te zorgen dat niet nodeloos steeds weer hoor en wederhoor en ik weet niet wat voor ingewikkelde procedures worden toegepast wanneer hij overgaat tot een kale vernietiging. Wanneer het gebrek hersteld wordt na een kale vernietiging, moet de hele procedure opnieuw gevolgd worden. Maar hij kan ook het bestuursorgaan in staat stellen om dat gebrek te herstellen waarbij niet hoeft te worden overgegaan tot een kale vernietiging, althans, wanneer de zaak in orde komt. Dan kan men de oplossing van het gebrek eerder voor elkaar krijgen. Dat is op zichzelf een prima zaak en daarom vindt de VVD-fractie dat zij het voorstel moet steunen.

Er zijn enkele zaken aan de orde geweest naar aanleiding waarvan ik wil vragen -- en mijn vraag ligt eerder op het bord van de minister van Justitie dan op het bord van de initiatiefnemers -- om ze nadrukkelijk bij de evaluatie van dit onderdeel van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) aan de orde te stellen.

Door de initiatiefnemers is de vraag aan de orde gesteld wat er moet gebeuren als de bestuurlijke lus niet werkt. Ik heb daarop gereageerd door te zeggen dat wij ervoor moeten waken dat dit niet-werken inhoudt dat de rechter te veel op de stoel van het bestuur gaat zitten. De initiatiefnemers hebben daarop gezegd dat dit gevaar er niet is. Ik denk zelf dat het wel zal meevallen, maar laten wij dat bij de evaluatie nadrukkelijk bekijken.

Een andere zaak is de herhaalde toepassing van de bestuurlijke lus. De initiatiefnemers hebben gezegd dat dit niet wenselijk is. Inderdaad, dat is het zeker niet, want daardoor kan het vertrouwen van de burger -- dat is voor mijn fractie een heel belangrijk punt -- in de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht worden aangetast. Stel, de bestuursrechter geeft het bestuursorgaan de mogelijkheid het gebrek te herstellen. Het gebrek wordt hersteld, maar de bestuursrechter vindt het nog niet oké. Dan zou men nog eens en nog eens terug moeten naar een tussenuitspraak. Dat is buitengewoon slecht voor het vertrouwen in de rechterlijke macht. Ik vraag de minister van Justitie om ook dit punt nadrukkelijk te betrekken in de evaluatie en te bekijken hoe daarmee wordt omgegaan.

Een derde punt dat mijn fractie goed bekeken wil hebben bij de evaluatie, is de bestuurlijke luiheid. Wij zijn met zijn allen van

oordeel dat in Nederland het bestuur over het algemeen zorgvuldig opereert. Het kan gebeuren dat er gebreken zijn in besluiten. Dat kan iedereen overkomen, vandaar de mogelijkheid tot herstel. Laten wij echter in de evaluatie ook dat goed bekijken. Er moet niet vanwege bestuurlijke luiheid gebruik worden gemaakt van de bestuurlijke lus. Mijn vraag aan de minister van Justitie is of hij dat heel specifiek kan toezeggen.

Voorts wil ik een tussenopmerking plaatsen over de griffiersbriefjes. Ik mag hopen dat er wordt gezegd: het kan niet zo zijn dat de bestuurlijke lus er komt én dat de griffiersbriefjes er blijven. Het kan niet en, en, en zijn. Als we met een bestuurlijke lus komen, dan moeten de griffiersbriefjes tot het verleden behoren. De rechter heeft immers een goede oplossing, namelijk de bestuurlijke lus. Misschien dat de initiatiefnemers daar nog iets over kunnen zeggen.

Tot slot ga ik nog even in op de bestuurlijke boete en de bestuurlijke lus. Mij is artikel 8:72a van de Awb voorgehouden, ook door de minister van Justitie. Het staat gewoon in de wet, zei hij. In artikel 8:72a Awb staat -- ik zeg het toch nog maar eventjes -- "indien de rechtbank een beschikking tot het opleggen van een bestuurlijke boete vernietigt" -- dan praten we dus niet over een bestuurlijke lus -- "dan neemt zij een beslissing omtrent het opleggen van de boete en bepaalt zij dat haar uitspraak in zoverre in de plaats treedt van de vernietigde beschikking". Dan praten wij over vernietigen. Bij de bestuurlijke lus zijn we echter nog niet aan vernietigen toe. Dan is er immers een mogelijkheid voor het bestuursorgaan om een gebrek te herstellen. Ik wil met zoveel woorden de toezegging van de minister van Justitie -- nogmaals en deze keer heel duidelijk, zonder beroep op artikel 8:72a Awb -- dat bestuurlijke lus en bestuurlijke boete niet bij elkaar passen en dat dit, als er de mogelijkheid is dat er weer een wetwijziging komt van de Awb, wordt opgenomen in de Awb.

*N

De heer **Janse de Jonge** (CDA): Voorzitter. Ik dank de initiatiefnemers voor de uitvoerige beantwoording. Ik dank de minister voor zijn korte, maar krachtige beantwoording van onze vragen en opmerkingen om de hele context van het wetsvoorstel helder te krijgen. We hebben dat gisteravond uitvoerig besproken en vandaag zijn we daarop doorgeslagen. Complimenten voor de antwoorden. Die hebben veel opgehelderd. Als ik luister naar de antwoorden van de initiatiefnemers, dan is het hele voorstel van de bestuurlijke lus duidelijk ingekaderd. Wij blijven binnen de regels en bepalingen van de Awb. We blijven binnen artikel 8:69 Awb. De bestuurlijke lus is een onderdeel van het hele traject van besluitvorming en moet ertoe leiden dat er snel gerepareerd kan worden als er sprake is van een gebrek in inhoudelijke zin of in de procedure. Ik vul mevrouw Broekers maar even aan, maar wij bedoelen hetzelfde. Het belangrijkste en meest essentiële criterium bij de evaluatie is om na te gaan of dat

zinvol is. Dat zou moeten aangeven of die versnelling kan worden bereikt. Als ik het zo hoor en als ik alles bij elkaar neem, dan trek ik de conclusie dat het niet zozeer gaat om een bestuurlijke lus, maar dat dit hier gisteren en vandaag veeleer een rechterlijke lus is geworden. Dat is misschien een aardige doordenker. De rechter moet hier optreden. De rechter heeft hierin een actieve rol toebedeeld en kan het naar zich toe trekken. Het is facultatief, maar hij of zij kan ook zeggen: ik ga hier de bestuurlijke lus toepassen. Dan wordt het toch nog een mooie rechterlijke lus.

Het tweede is dat het bij zo'n gebrek gaat -- dat is ook onweersproken -- om lichte gebreken, ook gebreken in de procedure. Gaat het om zware fouten die zijn gemaakt, om zware gebreken in de besluitvorming -- mevrouw Meindersma gaf daar voorbeelden van -- dan kun je natuurlijk niet even de bestuurlijke lus toepassen. Dan is er sprake van terugverwijzing of van vernietiging en moet men de zaak opnieuw beginnen. Laten we dat goed voor ogen houden: voor majeure fouten van het bestuursorgaan is de bestuurlijke lus niet primair bedoeld.

Het derde is -- dat is nadrukkelijk uitgesproken door al mijn collega's hier in de Kamer -- dat we scherp in de gaten moeten houden dat de rechter niet op de stoel van het bestuur gaat zitten. We hebben daar voorbeelden van gegeven. Dat gevaar bestaat. Het is echter ook naar aanleiding van de antwoorden van de initiatiefnemers aanzienlijk ingeperkt.

Het vierde is dat we niet bestuurlijke lus op lus moeten krijgen. Misschien kunnen wij dat hier met elkaar afspreken. Het is ons standpunt dat in een bepaalde zaak maar één bestuurlijke lus is en dat wij moeten voorkomen dat wij lus op lus op lus stapelen. Dat is immers ook niet de bedoeling van de wetgever. Ik hoor daar graag de reactie van de minister op. Mevrouw Broekers noemde het tussenuitspraak op tussenuitspraak op nogmaals een tussenuitspraak. Dat moeten wij niet hebben.

Ten slotte nog twee opmerkingen. De Crisis- en herstelwet haakt aan op dit wetsvoorstel. Als wij over die wet spreken, zullen wij daar nog uitvoerig op terugkomen. Het laatste punt is recht uit mijn hart: de oproep dat de minister er met de Raad voor de rechtspraak uit zal komen en dat deze zware tussenuitspraak, die eigenlijk voor 90% de einduitspraak is en waarvoor rechters heel veel werk moeten doen, wordt meegenomen in de financiering.

*N

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Voorzitter. Graag zeg ik de voorstellers dank voor de beantwoording van onze vragen. Zij staan te trappelen van ongeduld om hun wetsvoorstel in werking te laten treden en hebben er blijkbaar hooggespannen verwachtingen van.

Mijn fractie gaat akkoord met de algemene wettelijke verankering van de bestuurlijke lus, maar zal heel kritisch volgen wat de effecten van deze wet zullen zijn, in het bijzonder of er onbedoelde gevolgen aan kleven in de richting van het gedrag

van het bestuursorgaan of voor de rechtsbescherming van de burger.

De voorstellers hebben veel vertrouwen in het bestuursorgaan en zo hoort het natuurlijk ook. Dat kan echter ook gepaard gaan met een realistische kijk op de werkwijze van bestuursorganen en hun ambtelijk apparaat. Als oud-wethouder weet ik hoe ingewikkeld grote ruimtelijkeordeningsprojecten zijn en hoe lastig het is om integraal te werken en tijdig alle belangen op de juiste wijze af te wegen. Bij grote projecten zullen bovendien meer bestuursorganen moeten samenwerken, iets wat de complexiteit alleen maar vergroot. De risico's die deze Kamer heeft geschetst als er een zorgvuldigheidsprikkel komt te vervallen, zeggen niets over de goede intenties van bestuursorganen.

Voor onze fractie is het van belang dat er consistente jurisprudentie ontstaat over de invulling van het begrip "reparabel". Mevrouw Neppéus zei dat het simpel is: een kwestie van de beroepsgronden langslopen. Naar onze mening ontbreekt echter juist een duidelijke invulling van dit criterium. In het kader van de transparantie en de rechtszekerheid heb ik gevraagd of de voorstellers met ons van mening zijn dat in de tussenuitspraak zo veel mogelijk ook een motivering moet worden gegeven waarom een bepaald gebrek als reparabel wordt beschouwd. Ik neem aan dat een bestuursorgaan daar ook om kan verzoeken en daaraan dus ook behoefte kan hebben.

Dan nog twee zorgpunten met betrekking tot de rechtsbescherming van belanghebbenden. Een herstelbesluit moet voldoen aan de eis van zorgvuldige voorbereiding. Nieuwe informatie en argumenten die eerder ontbraken, kunnen een reden voor derde belanghebbenden zijn om hun mening opnieuw te willen inbrengen. Zij willen kunnen reageren op wat is hersteld. Vandaar nog steeds mijn openstaande vraag of een bestuursorgaan naast een terinzagelegging ook de derde belanghebbenden die in de eerste procedure hebben gereageerd, apart op de hoogte kan stellen bij een herstelbesluit.

In de memorie van antwoord wordt als mening uitgesproken dat de terinzagelegging van een herstelbesluit niet nodig is als het gaat om een relatief onschuldig onderzoeksgebrek. Ik vraag mij af hoe een rechter vooraf kan bepalen of een onderzoeksgebrek onschuldig is of niet. Een advies is nog niet gevraagd. Hoe kan een rechter dan een inschatting geven van de inhoud van dat advies, of dat ter zake doet of niet? De voorstellers leggen daarmee een bewijslast bij de burger. Die moet redenen aanvoeren waarom een advies cruciaal is. Op die manier kan de bestuurlijke lus wel degelijk de rechtsbescherming van de burger aantasten. Vandaar mijn verzoek om in te gaan op de vraag hoe die equality of arms in balans blijft.

Ik ben blij met de opmerking van de minister van Justitie over het belang van de brede verkenningsfase van de aanbevelingen die de commissie-Elverding heeft gedaan. Wij kijken ernaar uit om op die manier een zorgvuldige

voorbereiding van betere voorwaarden te kunnen voorzien.

*N

De heer **Engels** (D66): Voorzitter. Ik begin met een kwestie van reparatie. Ik heb gisteren verzuimd te melden dat ik de bijdrage niet alleen heb uitgesproken namens de fractie van D66, maar ook namens de OSF. Dat geldt ook voor wat ik nu ga zeggen. Ik begrijp dat dit een ander licht werpt op wat ik heb gezegd en wat ik nog ga zeggen. Maar de bestuurlijke lus tussen D66 en OSF enzovoorts ... we begrijpen het allemaal.

Voorzitter. Het kernpunt van de bijdrage van beide fracties was de vraag naar de effecten van de bestuurlijke lus, zowel voor bestuurlijk handelen als voor de rechterlijke toetsing. Ik dank de "aanhangigmakers" voor hun reacties op de inbrengen van de zijde van de Kamer. Ik dank ook de minister voor zijn antwoord, specifiek in de richting van mijn fractie en de fractie namens welke ik ook het woord voer.

Ik deel de inschatting van de minister dat deze wet, bestuurders niet zal aanzetten tot een minder zorgvuldige voorbereiding van besluiten. Een goede en zorgvuldige voorbereiding is namelijk het halve werk. En ik denk dat bestuurders zich dat goed realiseren.

Ik deel ook niet de vrees dat er een verandering zal komen in het gedrag van rechters, als het gaat om de vraag of zij op hun eigen stoel blijven zitten en niet op die van het bestuur, omdat nadrukkelijk rechters inderdaad heel goed weten dat zij zich moeten bewegen binnen de marges van de toetsing van de rechtmatigheid. Ik kom echter nog wel te spreken over een punt binnen dat element. Ik heb namelijk al aangegeven dat ik wat zorgen heb over het element dat rechters misschien in de aanwezigheid van een herstelmogelijkheid aanleiding zouden zien om nog scherper en strikter te gaan toetsen aan die al heel indrukwekkende standaard van rechtmatigheid. Ik hoop dat de minister gelijk heeft in zijn verwachting dat dit niet zal gebeuren. Hij vestigt zijn hoop met name op de jurisprudentie van de hoogste rechters. Dat zijn de hoogste rechters, maar het begint altijd bij de lagere rechters. Ik denk dus dat wij het moeten afwachten. Het stelt mij namelijk nog niet helemaal gerust. Naar mijn mening zal dit punt ook moeten worden meegenomen bij de evaluatie.

Een belangrijke laatste opmerking is dat de initiatiefnemers zullen kunnen rekenen op de steun van D66 en OSF, als het voorstel in stemming komt.

*N

Mevrouw **Quik-Schuijt** (SP): Voorzitter. Ik heb van de indieners begrepen dat ik mij enigszins fel heb uitgelaten over bepaalde onderdelen van het voorstel. Dat komt omdat ik altijd geleerd heb om eerst naar de tekst van de wet te kijken. Welnu, geachte indieners, mijnheer de voorzitter, die tekst is perfect en daar is niets op aan te merken. Er zijn natuurlijk wel allerlei vragen er omheen. In de

optiek van mijn fractie klopt de tekst echter uitstekend. Daar blijf ik bij.

Anders dan mevrouw Broekers heb ik horen zeggen dat het griffiersbriefje niet meer kan. Daar ben ik blij om. Inderdaad is dat niet openbaar et cetera et cetera. Dat is dus prima.

Mijn vraag aan de minister ging over de bekostiging van rechters per eindproduct, terwijl de eindproducten door de tussenbeslissing gehalveerd worden. Op die vraag heeft de minister tamelijk vaag geantwoord. Ik neem aan dat hij begrijpt waar het ons om gaat: vroeger waren het twee beslissingen en twee eindproducten, maar nu is er maar een voor hetzelfde werk. Dat zou betekenen dat de bekostiging van de rechtbank voor dit soort zaken gehalveerd zou worden. En dat kan niet de bedoeling zijn. Ik heb er ook alle vertrouwen in dat de minister dat verder opneemt met de Raad voor de rechtspraak.

Ook mijn vragen over de ingewikkelde voorbereidingsprocedure van de commissie - Elverding zijn mijns inziens wat vaag beantwoord, maar ik laat dat nu zitten, want wij zijn nog niet zo ver. Ik denk dat de voorstellen dienaangaande nog veel verder uitgewerkt moeten worden. Te zijner tijd zie ik graag waar in het scenario van de commissie al dan niet gelust kan worden.

Ik had de indruk dat er bij het bestuursrecht behoefte was aan een algemene mogelijkheid om een tussenuitspraak te mogen doen. De minister heeft daarop gezegd dat deze mogelijkheid nu ook komt in het vreemdelingenrecht. Zelf denk ik eigenlijk meer aan een regeling in de Algemene wet bestuursrecht (Awb) en niet incidenteel in deze of gene wet.

Alles bij elkaar ben ik tevreden over de beantwoording van de vragen. Mijn fractie zal voor dit wetsvoorstel stemmen.

*N

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Voorzitter. Dank aan de initiatiefnemers en de minister voor hun beantwoording. Naar het oordeel van de PvdA-fractie hebben we de afgelopen dagen een interessant debat gevoerd over dit wetsvoorstel.

Mijnheer Koopmans, ik prijs mij in deze Kamer gelukkig met zo veel verschillende deskundigheden en vooral ook de wetgevingsdeskundigheid. Ik gun de Tweede Kamer van harte iets meer van dat type deskundigheid. Wetgeving doet ertoe tot in lengte van jaren. Burgers in verschillende gedaanten hebben daar plezier en soms last van. Daarom is zorgvuldigheid bij wetgeving buitengewoon belangrijk. Zorgvuldigheid in het waarom, het wat en het hoe. Bij het waarom betreft het dan de samenhang der dingen.

De aanleiding was snelheid. In dit debat hebben wij het ook vooral gehad over de kwaliteit van de besluitvoorbereiding en de effectiviteit van de voorgestelde bestuurlijke lus. De PvdA-fractie hoopt en verwacht enig effect van deze wet in het feit dat kleine gebreken niet zullen leiden tot het vernietigen van het vonnis. Mijn fractie is zeer verheugd over de toename van de transparantie die

door deze wet ontstaat ten opzichte van onduidelijke griffiersbrieven. Ik wist vroeger niet dat die zo heten, maar dat weet ik dus nu wel. Ik sluit me aan bij de vragen van mevrouw Broekers omdat ik ook hoop en verwacht dat het gebrek aan transparantie ongedaan gemaakt wordt.

Met betrekking tot de reikwijdte van de wet, in relatie tot de directe en derde belanghebbenden, gaat mijn fractie er na het interruptiedebat van uit dat een substantiële verandering van het besluit daadwerkelijk leidt tot vernietiging van dat besluit. De initiatiefnemers zijn daarover volgens de PvdA-fractie duidelijk geweest. De minister heb ik daarover niet expliciet gehoord en ik wil dat van hem ook horen.

De stelling dat dit wetsvoorstel tot bestuurlijke luiheid leidt, vindt de PvdA-fractie voornamelijk van weinig vertrouwen in de bestuurders in de samenleving getuigen. Het is echter nooit verkeerd om dat bij de evaluatie nog eens goed na te gaan. De fractie van de PvdA blijft wel van mening dat, beetje bij beetje, de rollen van de volksvertegenwoordigende en de wetgevende organen vermengd worden met die van de rechterlijke macht of omgekeerd. Wat dat betreft is waakzaamheid zeer geboden en ook dat vindt de PvdA-fractie een belangrijk onderdeel van de evaluatievragen.

Ten slotte. De fractie van de PvdA stemt in met het wetsvoorstel en wij complimenteren de initiatiefnemers met dit voorstel. Wij hopen van ganser harte dat zij hun uiterste best zullen doen om ook in de Tweede Kamer mee te werken aan de wettelijke verankering van de verkenningsfase zoals die door de commissie -Elverding voorgesteld wordt, zoals mevrouw Vermeij dat zei.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Dank aan het adres van de initiatiefnemers voor hun reactie op onze bijdrage in eerste termijn. Ik zal in deze termijn geen nieuwe vragen opwerpen, maar ik heb er wel behoefte aan, nog een enkele opmerking te maken.

In de eerste plaats dit: de initiatiefnemers blijven, als het gaat om de waarde van de bestuurlijke lus, het accent leggen op snelheid en efficiency, zo bleek. Mijnerzijds geniet het sterk de voorkeur om de nadruk te leggen op kwaliteit en rechtszekerheid als stimulerende waarden voor het denken over het bekorten van procedures in deze zaken.

De waarde van het wetsvoorstel ligt wat mijn fracties betreft in het feit dat de bestuurlijke lus wellicht nu een algemeen wettelijke grondslag zal krijgen. Ik memoreerde dit ook in eerste termijn. Daarin ligt voor ons de betekenis.

Blijft de vraag of de lus wel echt nodig is en een aanzienlijke toegevoegde waarde heeft. Eigenlijk, zo luidde mijn betoog in de eerste termijn, gaat het om twee samenhangende vragen. Schieten de bestaande procedurele middelen tot bekorting van procedures en besluitvorming tekort? Wat is de toegevoegde waarde van het voorstel dat

de hoge verwachting omtrent het effect van de bestuurlijke lus rechtvaardigt?

Van mijn kant wijs ik er toch nog eens op dat de bestuursrechter helemaal niet zo lijdelijk is of behoeft te zijn als veelal wordt gedacht. De bestuursrechter wordt steeds actiever, denkt mee en denkt verder. Hij moet daarbij de balans tussen rechtsbescherming en efficiency hoog in het vaandel hebben staan. Ik geef toe: soms wordt nog wel van hem een mentale gedragsverandering gevergd met het oog op finale geschilbeslechting.

In eerste termijn noemde ik al een aantal en de belangrijkste bestaande middelen ter finale geschilbeslechting. Met name het zelf voorzien in de zaak biedt perspectieven, naar mijn opvatting. Mogelijk overbodig, maar in dat verband mag ik misschien nog wijzen op een uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State van 10 december 2008: "Ingeval een besluit wordt vernietigd, dient de rechtbank de mogelijkheden van finale beslechting van het geschil te onderzoeken, waarbij onder meer aan de orde is of er aanleiding is om met toepassing van artikel 8:72, derde lid, van de Awb de rechtsgevolgen van het besluit in stand te laten." Daarbij is niet geëist dat er nog slechts één beslissing mogelijk is. Ook in die situatie wordt de eis gesteld dat de andere partijen zich over de reparatie hebben kunnen uitlaten en de eis dat ze de rechterlijke toets kan doorstaan.

Mijn conclusie is: wat de bestuurlijke lus wil bewerkstelligen, wordt reeds door de huidige wet en de huidige jurisprudentie tot op grote hoogte mogelijk gemaakt. Ter afsluiting: wat wij in elk geval niet moeten hebben -- in zoverre sluit ik mij aan bij de heer Janse de Jonge -- is een situatie van lus op lus in dezelfde zaak.

*N

Mevrouw **Vermeij**: Voorzitter. Namens de voorstellers zal ik antwoorden. Ik zeg de leden nogmaals dank in tweede termijn. Ik zeg hun ook alvast dank voor hun toegezegde steun aan dit wetsvoorstel.

Als volksvertegenwoordiger prijs ik mij gelukkig met het recht van initiatief. Ik kan iedere volksvertegenwoordiger aanraden om daarvan gebruik te maken. Ik prijs mij gelukkig met de excellente adviseurs die ik daarbij heb mogen lenen en die ons door dit wetsvoorstel hebben "geloodst", zou ik bijna willen zeggen. Wij, juristen en niet-juristen, hebben er bijzonder veel van geleerd voor nu en in de toekomst. Mogelijkerwijs gaat u ons dus nog vaker zien; ik waarschuw u alvast.

Mevrouw Broekers vroeg: kunnen de griffiersbriefjes niet langer? Ja, de griffiersbriefjes kunnen niet langer. Griffiersbriefjes zullen blijven bestaan -- dat weet de Kamer ook -- maar dan om aan te geven dat er post is of anderszins. Met deze wettelijke regeling lijken griffiersbriefjes ons voor deze toepassing onwenselijk. Ze zijn niet transparant, dus wij willen ze niet meer.

De heer Janse de Jonge vroeg naar "lus op lus". Laat het helder zijn: het uitgangspunt is één lus. Dat wil ik hier nogmaals benadrukken. Eigenlijk

wil ik het daarbij laten want anders komen wij weer een debat van als-dan-als-dan-als-dan terecht; het uitgangspunt is één lus. De evaluatie lijkt mij een mooie gelegenheid om op de zaak terug te kijken.

De uitspraak over de rechterlijke lus vind ik persoonlijk heel mooi, want terugkijkend op het debat in dit huis, hebben wij het vooral daarover gehad, vooral ook over de rol van de bestuursrechter, die met de introductie van dit wetsvoorstel niet het recht, maar wel zijn rol zal veranderen.

Mevrouw Strik vraagt of er in de tussenuitspraak een motivering moet komen. Ja, die moet er komen; ik kan daar heel helder over zijn. Het staat ook wel in het wetsvoorstel. In de tussenuitspraak zal een zo helder mogelijke motivering moeten zijn opgenomen. Dit zal ongetwijfeld aanleiding geven, nu en in de toekomst, voor nadere jurisprudentie. De voorstellers zien daar naar uit.

Voorts heeft mevrouw Strik een vraag gesteld over de derde-belanghebbenden die in een eerdere fase betrokken zijn. Die moeten inderdaad geïnformeerd worden. Dat is ook een principe van zorgvuldig bestuur. Ik verwijs naar artikel 3:43 van de Algemene wet bestuursrecht. Die mogelijkheid is er en dit hoort er eigenlijk altijd bij. Ik ben het op dit punt eens met mevrouw Strik. Ik herhaal dat in het amendement-De Wit helder is omschreven hoe de derde-belanghebbende een rol moet krijgen in dit proces. Daarnaast heeft het bestuur uiteraard ook de plicht om alle mensen die betrokken zijn geweest bij het proces te informeren.

Tegen mevrouw Meindertsma kan ik zeggen dat het waarom, het wat en het hoe ongelofelijk belangrijk zijn in dit voorstel. In dat opzicht neem ik de complimenten van mevrouw Quik in ontvangst dat het gaat om een mooi voorstel, dat qua wettekst in elk geval niets aan discussie overlaat.

Over de voortzetting en de wettelijke verankering van de kennisfase hebben wij het een en ander gewisseld. Daar komen wij ongetwijfeld nog over te spreken.

Tot slot wil ik nog ingaan op de opmerkingen die de heer Holdijk heeft gemaakt over de toegevoegde waarde, de rechtsbescherming en de rechtszekerheid. In dit verband kan ik voor wat de jurisprudentie betreft verwijzen naar een aantal artikelen, waarop ik later nog terugkom. Uiteraard is het voor ons van belang dat het niet alleen om de snelheid gaat, zoals ik in eerste termijn al heb getracht duidelijk te maken. Ik probeerde in eerste termijn te zeggen dat wij hopelijk zullen merken, via gepubliceerde tussenuitspraken, met geschillenbeslechtiging in één procedure, dat daarmee tegemoetgekomen wordt, niet alleen aan de bestuursorganen -- juist niet alleen aan de bestuursorganen, zou ik willen zeggen -- maar ook aan de andere partijen. Iedereen, of hij nu bezwaar of beroep aantekent, heeft uiteindelijk belang bij geschillenbeslechtiging op een goede en efficiënte manier. Ik ben het dus volstrekt eens met de heer Holdijk dat beide aspecten bij dit initiatiefwetsvoorstel een belangrijke rol spelen.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Eén vraag is nog niet beantwoord. Op die vraag zou ik graag nog antwoord ontvangen. Mevrouw Vermeij heeft in het kader van de zorgvuldige voorbereiding gesteld dat een rechter kan bepalen dat terinzagelegging achterwege kan blijven bij een onschuldig onderzoeksgebrek. Hoe kan een rechter vooraf bepalen dat het gaat om slechts een klein, onschuldig onderzoeksgebrek, als hij de inhoud van het advies nog niet kent? In de memorie van antwoord staat dat de rechter al kan bepalen dat de terinzagelegging achterwege kan blijven. Ik zou ook zeggen dat het aan het bestuursorgaan is. Die moet het advies bestuderen en bezien of het noodzakelijk is om een procedure voor terinzagelegging te starten.

Mevrouw **Vermeij**: Ik twijfel. Wij hebben een aantal voorbeelden gezien waarbij je eigenlijk al van te voren wist dat het om een heel klein onderzoeksfeit ging. U zegt dat je dat eigenlijk nooit kunt bepalen. Ik denk, op grond van ervaring, dat de bestuursrechter dat in bepaalde gevallen wel kan bepalen. Het gaat soms om gebreken als de ondertekening van een besluit: daar waar burgemeester en wethouders staat, had dan burgemeester moeten staan. Dat is de orde van grootte waarom het gaat.

Mevrouw **Strik** (GroenLinks): Dat begrijp ik heel goed. Het ging specifiek om onderzoeken die nog gevraagd moeten worden. In die gevallen zou naar mijn mening de rechter zich daar niet vooraf over moeten uitspreken. Dan moet het echt afhangen van de inhoud van een onderzoek of een advies.

Mevrouw **Vermeij**: Daar ben ik het mee eens.

*N

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter. Ik heb nog enkele opmerkingen. Verscheidene leden van de Kamer hebben in de tweede termijn gesproken over de betekenis van het wetsvoorstel voor de verhouding tussen bestuur en rechter. Dit wetsvoorstel plaatst de rechter en het bestuur inderdaad in een andere verhouding tot elkaar uit procesrechtelijk oogpunt, maar niet uit staatsrechtelijk oogpunt. Dat is terecht door een aantal leden van de Kamer zojuist opgemerkt.

De taak van de bestuursrechter, de administratieve rechter, kan worden omschreven met een haast klassiek geworden omschrijving die mr. Jo van der Hoeven, mijn leermeester aan de Universiteit van Amsterdam en eredoctor van de Universiteit van Tilburg, in 1972 heeft gegeven in Rechtsgeleerd Magazijn Themis. Daarin heeft hij in een artikel over de grenzen van de functie van de administratieve rechter de taak van de rechter omschreven als het confronteren van het bestuur met de rechtspositie van de bestuurde. Die omschrijving geeft heel scherp weer dat het bestuur en de rechter ieder op hun eigen stoel zitten en niet op elkaars stoel, zoals rechters soms in een ietwat sleets geworden beeldspraak wordt verweten wanneer zij hun taak actief vervullen. Natuurlijk, er

zijn ook wel eens gevallen geweest waarin rechters hun boekje te buiten zijn gegaan. De eigenlijke taak van de rechter kan echter heel goed worden omschreven als het confronteren van het bestuur met de rechtspositie van de bestuurde.

Wat dit wetsvoorstel naar mijn inzicht doet, is de confrontatie van het bestuur met de rechtspositie van de bestuurde beter timen en meer doseren. Voorafgaand aan wat anders de einduitspraak zou zijn waarin die confrontatie plaatsvindt, wordt bij tussenuitspraak op een bepaald onderdeel het bestuur reeds geconfronteerd met de rechtspositie van de bestuurde, met de regels van het recht. Mijn antwoord op de vraag wat dit betekent voor de verhouding tussen het bestuur en de rechter is dat het zeker een verandering betekent in het moment en ook de effectiviteit van de rechterlijke interventie, maar dat het de staatsrechtelijke verhouding tussen bestuur en rechter niet verandert. Dat is niet de strekking van het wetsvoorstel en dat mag ook niet het gevolg ervan zijn. Dat is ook niet het gevolg van de wijze waarop de regels hier zijn geformuleerd.

De heer **Janse de Jonge** (CDA): Met andere woorden, minister: de magische lijn wordt hier niet overschreden.

Minister **Hirsch Ballin**: Dat is een mooie omschrijving met een beeld van Van der Hoeven uit een andere publicatie. De heer Janse de Jonge verloochent zijn afkomst niet.

De heer Janse de Jonge bracht in tweede termijn een vraag op over artikel 8:72a van de Algemene wet bestuursrecht. Hij heeft er gelijk in dat de bepaling zoals zij is geredigeerd niet lijkt te voorkomen dat de bestuurlijke lus, deze rechterlijke interventie ten aanzien van een onderdeel, zou worden toegepast ten aanzien van de dwangsom. Maar artikel 8:72a betekent wel dat de rechter daar geen aanleiding toe heeft, want hij heeft geen reden om op die manier indirect te interveniëren, omdat hij bij de dwangsom het directe interventiemiddel heeft van artikel 8:72a. Dat wilde ik op dit punt tot uitdrukking brengen.

Ik heb uiteraard kennisgenomen van wat er verder is gezegd over de financiering, de gevolgen voor de werklust, maar ook over de financieringswijze van de rechtspraak. Dat vereist een preciezer beoordeling, waarbij toch wat meer nuances nodig zijn dan dat het twee keer hetzelfde werk voor dezelfde prijs is. Er zal wat preciezer naar moeten worden gekeken. Dat zullen wij doen in overleg met de Raad voor de rechtspraak.

Ik hoop hiermede mijn bijdrage te hebben geleverd aan de bespreking van dit wetsvoorstel.

Mevrouw **Broekers-Knol** (VVD): Ik had nog specifiek gevraagd of de minister van Justitie die punten voor de evaluatie kan toezeggen. Ik denk dat hij dat heus wel zal doen, maar ik zou het toch wel even graag willen horen. Ik had het ook nog even over de bestuurlijke lus en de bestuurlijke boete. De minister heeft net een antwoord gegeven aan de heer Janse de Jonge over artikel 8:72a van

de Algemene wet bestuursrecht. Misschien moet ik dat doortrekken, dat zou best kunnen, ik zou het niet weten. Maar ik zou toch nog steeds van de minister een antwoord op mijn vraag hierover willen met een citaat van het wetsartikel, dat dat gaat over een vernietiging van het besluit en dus helemaal niet over de bestuurlijke lus, namelijk dat het besluit nog niet is vernietigd.

Minister **Hirsch Ballin**: Ik heb geprobeerd het laatste punt van mevrouw Broekers-Knol, zonder te verwijzen naar haar betoog, mee te nemen in mijn beantwoording aan het adres van de heer Janse de Jonge. Artikel 8:72a gaat inderdaad over de situatie van vernietiging. Dan heeft de rechter deze bevoegdheid, maar het gevolg daarvan is dat er geen aanleiding is om bij de bestuurlijke boete de lus toe te passen. Mevrouw Broekers-Knol heeft bij de evaluatie gevraagd om op een aantal punten specifiek te letten, zoals niet meer dan één keer toepassen, wat inderdaad niet de strekking is van het wetsvoorstel. Een goede dosering vereist dat dat in ieder geval in beginsel wordt aangehouden.

Het punt van de luiheid van het bestuur en de rechter die het tegendeel van de luiheid zou dreigen te vertonen, is eigenlijk de kwestie van het evenwicht. Het lijkt mij ook heel waardevol om dat, zoals mevrouw Broekers-Knol suggereerde, bij de evaluatie te betrekken.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik had nog aan de minister gevraagd of hij het met de indieners eens is dat wanneer de opheffing van een gebrek leidt tot een verandering van het besluit, het dan moet leiden tot een vernietiging van het besluit.

Minister **Hirsch Ballin**: Dat is de moeilijkheid van de verandering. Degenen die hier de Tweede Kamer vertegenwoordigen, hebben daarover ook al enige opmerkingen gemaakt, waarbij ik mij graag aansluit. Het is eigenlijk de vraag wat wij onder verandering verstaan. Elke correctie is een verandering, dus als mevrouw Meindertsma verandering in die ruime betekenis zou bedoelen, zou het antwoord niet bevestigend kunnen zijn. Ik neem aan dat zij doelt op een verandering in strekking en op iets wat dus verder reikt dan een oordeel van de rechter dat het besluit op een onderdeel niet rechtmatig is. Dan kan de rechter de bestuurlijke lus toepassen, maar niet om het bestuursorgaan als het ware tot een ander beleid te dwingen.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik doelde op die verandering die aan de orde was bij het interruptiedebat, waarbij de definitie van het begrip "direct belanghebbenden" en "derdebelanghebbenden" van karakter gaat veranderen door de verandering van het besluit.

Minister **Hirsch Ballin**: Dat zou een verandering in procespositie meebrengen in de situatie waarop mevrouw Meindertsma blijkbaar doelt, die niet wordt gedekt door de regeling in dit wetsvoorstel. Daarin is een regeling getroffen die inhoudt dat de regeling niet mag worden toegepast indien er

andere belanghebbenden zijn die niet bij de procedure betrokken zijn. Daarmee wordt als het ware voorkomen dat zich zo'n situatie zou voordoen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Algemene financiële beschouwingen!

Aan de orde is de voortzetting van:
- de algemene financiële beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota 2010 (32123).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

De heer **Biermans** (VVD): Voorzitter. De minister van Financiën heeft zijn visie op de economische ontwikkelingen gegeven. Wij kunnen ons in grote lijnen hierin vinden. De minister heeft bijvoorbeeld gesproken over het vele geld dat in omloop is gebracht en over de lage rente die in rekening is gebracht. Hier heeft ook de VVD zich de afgelopen jaren flink aan gestoord. Hier moet in ieder geval een einde aan komen, net als aan de stimuleringsmaatregelen. De minister stelt terecht de vraag wat er gebeurt als deze maatregelen stoppen: blijft de economie zo langzamerhand doorgroeien of komen wij dan opnieuw in een grote dip terecht? Deze afweging is heel belangrijk. De VVD heeft hierover overigens andere ideeën die aanmerkelijk vroeger beginnen dan bij stimuleringsmaatregelen. Het zal de minister niet vreemd in de oren klinken dat de VVD de idee gehad heeft, en nog steeds heeft, dat de overheidsuitgaven beperkt moeten worden en beperkt moeten zijn.

De minister heeft ook gesproken over het pessimisme en het wantrouwen in de economie dat heel snel kan terugkomen als het hier of daar fout gaat, bijvoorbeeld bij banken. De economie wordt voor een groot gedeelte gevoed en gesteund door vertrouwen. Dat maakt dat de overheid de juiste maatregelen moet nemen. Maatregelen treffen betekent overigens ook dat ze wel getroffen moeten worden. Burgers en bedrijven moeten niet in onzekerheid gelaten worden over de vraag waar dit kabinet naartoe gaat.

De VVD-fractie heeft in haar tegenbegroting geprobeerd deze zekerheid wel te geven. Eigenlijk is de VVD al vanaf begin dit jaar bezig met het propageren van allerlei maatregelen. Het kabinet komt er komend jaar mee. Hoewel, als ik de PvdA-fractie goed beluister, stelt zij het erg op prijs als er in januari een tussenstand komt, een opgave van de maatregelen, die in januari in ieder geval bediscussieerd worden en wellicht al mogelijk zijn.

De heer **Van Driel** (PvdA): Ik heb alleen maar gevraagd: kan er eind januari een rapportage zijn? Zoals gewoonlijk luistert de heer Biermans niet zo goed. Hij interpreteert mijn vraag op zijn eigen manier. Daar heeft hij wel vaker last van, nu ook weer.

De heer **Biermans** (VVD): Dank u wel. Op zich is het hartstikke mooi als wij elkaar op dat punt kunnen vinden. Misschien kan de woordvoerder van de PvdA-fractie zich nog herinneren dat tijdens de algemene politieke beschouwingen een breed gedragen motie is ingediend is door de VVD-fractie om in december op de hoogte gebracht te worden. Als dit eind januari wordt, is dat ook goed. Bij de algemene politieke beschouwingen was de PvdA-fractie in elk geval nog niet zover.

De heer **Van Driel** (PvdA): Mijnheer Biermans, ik heb juist gezegd dat u zo slecht luistert. Waarom moet u dit binnen twee minuten proberen te bewijzen? Ik heb net naar aanleiding van het verhaal van de heer Schouw uitgelegd dat dit een ander soort motie was. Deze ging over het continu op de hoogte houden van wat de werkgroepen deden. Daar zijn wij geen voorstander van. Je moet een broedende kip niet storen. Nu beweert u weer hetzelfde, terwijl ik vanmiddag een en ander al gewisseld heb met de heer Schouw. Leert u toch een beetje luisteren alstublieft.

De heer **Biermans** (VVD): Blijkbaar willen de PvdA en de VVD eigenlijk hetzelfde. Er zit een maand verschil in, maar dat nemen wij op de koop toe. Aan de reactie te horen, komen we daar in elk geval niet verder mee. Het waren grote woorden in de eerste termijn, die in de tweede termijn blijkbaar verdampen, zoals bij de PvdA zo veel verdampt.

De PvdA is in elk geval wel duidelijk over de vraag hoe zij de crisis uiteindelijk wil aanpakken en vooral over de vraag hoe zij de tekorten wil aanpakken. Ik heb zitten mee schrijven. Ik heb ongetwijfeld wat maatregelen gemist. Ik zei al in mijn eerste termijn dat de PvdA-fractie de bestofte koffer met belastingenverhogingen tevoorschijn haalt om het overheidstekort aan te pakken. Ik wist het eigenlijk wel, maar het is ook bevestigd. Er is namelijk gesproken over een verhoging van het tarief van de ib en over de invoering van een vermogensbelasting. Heffingen op banken passeerden de revue en de hypotheekrente moest verdwijnen. Ik zie de SP-fractie knikken; die is het daar volledig mee eens. Van de SP kan ik nog de crisistaks noemen op alles wat maar mogelijk is. Wat de VVD-fractie betreft, is het hartstikke duidelijk: belastingverhogingen zijn absoluut geen oplossing om dit land uit de crisis te halen.

De heer **Van Driel** (PvdA): Voorzitter, nog één keer. Drie keer is misschien scheepsrecht. Ik heb een aantal lijnen geschetst, waaronder duurzame groei; die zou het meest kunnen opleveren. Ik noemde ook bezuinigingen. Wij schrikken inderdaad niet terug voor een aantal lastenverhogingen. Ik heb er een paar genoemd, maar dat was meer een

voorzet. Ten slotte noemde ik zeer terughoudende loonontwikkelingen. Dat lijkt me een tamelijk evenwichtig pakket om te komen tot 30 mld. of 35 mld. De heer Biermans noemt alleen wat gedoe in de marge en komt dan tot 5 mld. Hij vindt zichzelf vervolgens een hele bink omdat hij zo ver komt, maar daar denken we verschillend over.

De heer **Biermans** (VVD): Dat laatste is duidelijk als ik de toon beluister die de woordvoerder van de PvdA-fractie aanslaat. Blijkbaar is het wel zaak om al die belastingverhogingen te noemen, maar daar vervolgens de consequenties van dragen, gaat blijkbaar wat minder goed. En als je dat als oppositiepartij herhaalt, begint het helemaal pijnlijk te worden.

We zijn het overigens eens over de economische groei. Economische groei is de manier om het begrotingstekort op te lossen. Als die nog wordt gecombineerd met uitgavenbeperking door het kabinet, geen belastingverhogingen en beperking van de lonen, beginnen we aardig bij elkaar te komen. Maar goed, ik betwijfel of dat met de PvdA lukt. Dat zien we tegen die tijd wel.

De minister heeft ook gesproken over het Groei- en Stabiliteitspact. Daar had ik hem naar gevraagd. De reactie van de minister is hartstikke reëel; ik zeg het maar gewoon. We zitten op dit moment binnen de EU in de moeilijke positie dat grote landen een tekort hebben. Als grote landen een tekort hebben, drukt dat een geweldig stempel op de lijn die we moeten bereiken. De minister heeft niets gezegd over het buitengewone begrotingstekort, behalve dat hij zich er zorgen over maakt. Ik hoop toch dat de minister daar binnen de EU de nodige aandacht aan gaat besteden, vooral ook om inflatiedreiging zo veel mogelijk te voorkomen. Die gaat Nederland namelijk heel veel pijn doen, zeker als je kijkt naar de grote pensioenpotten. De kracht van de euro is juist dat er interne discipline is en dat de euro sterk is ten opzichte van andere munten.

Over de financiële instellingen is voldoende gezegd, althans voor mij was het voldoende.

Er is gesproken over de administratieve lastenverlichtingen voor ondernemers. Het kabinet is van mening dat het op koers ligt en dat uiteindelijk, als het kabinet verdwijnt, de 25% administratieve lastenverlichting behaald is. Ik geef toe dat inderdaad merkbare maatregelen voor ondernemers zijn getroffen. Ik heb de staatssecretaris al geprezen, maar ook voor dit punt prijs ik hem. Het doet mij ook deugd dat hij heel duidelijk uitspreekt dat dit kabinet binnen het lastenkader blijft. Ik interpreteer dat zo maar. Wij zullen volgend jaar zien of wordt bewaarheid dat per saldo geen belastingen of andere heffingen voor de burgers worden verhoogd.

Ik kom nog even terug bij de minister. Ik heb nog geen antwoord gekregen op de vraag over zijn acties richting de EU om een korting te bedingen op de bijdrage van Nederland aan de EU. Ik weet dat sommigen in deze Kamer daar anders over denken, namelijk dat de opbrengst voor Nederland een veelvoud is van wat wij aan de EU afdragen. Het gaat er op dit moment ook om dat

wij de miljarden binnenkrijgen om de begroting rond te maken en het begrotingstekort te verminderen.

Ik heb de minister ook niet gehoord over mijn vragen over de gemeentelijke heffingen. Ik geef toe dat gemeentelijke heffingen misschien wat min zijn als je praat over de wereld, over Europa en over Nederland, maar ik zou het toch op prijs stellen als de minister daar een reactie op geeft. Wat vindt de minister van de geluiden uit de gemeenten om de lasten te verhogen en wat vindt hij van inkomensafhankelijke heffingen?

Het klinkt misschien niet zo, maar al met al ben ik toch tevreden met het optreden van het kabinet tijdens deze zitting van de Eerste Kamer. Als dit de lijn wordt die men ook in de dagelijkse uitvoering zal aanpakken en oppakken, ben ik namens de VVD misschien volgend jaar om deze tijd veel positiever.

*N

De heer **Terpstra** (CDA): Voorzitter. Ik heb met veel dankbaarheid geluisterd naar de inbreng in tweede termijn van de heer Biermans. In eerste termijn was hij kritisch, alleen zijn slot was een grote waardering voor de staatssecretaris. Zijn inbreng in tweede termijn lijkt bijna geheel op het slot van de eerste termijn. Ik ben daar zeer tevreden over.

Ik ben ook zeer tevreden over de beantwoording van de vragen door de minister en de staatssecretaris.

De heer **Biermans** (VVD): Ik herhaal dat ik de randvoorwaarden wel ontzettend belangrijk vind. Als de daadkracht die de minister vanmiddag toonde in deze Kamer zich doorzet in het kabinet, komt er misschien ooit nog iets van liefde tussen de VVD en deze minister tot stand.

De **voorzitter**: De heer Terpstra vervolgt zijn betoog na deze liefdesverklaring.

**

De heer **Terpstra** (CDA): Voorzitter. Ik kom op de visie van de minister op de huidige stand van zaken, zowel internationaal als nationaal en gemeentelijk. Wij kunnen het daarmee eens zijn.

Mijn spiegeling over de ontwikkeling van G8 naar G20 en weer terug betreft een langetermijnvisie die misschien over 50 jaar bewaarheid zou kunnen worden. Op dit moment zijn wij het eens met het standpunt van Nederland rondom de herstructurering binnen het IMF en de Wereldbank.

Wij danken de minister van Financiën voor de uiteenzetting over de heroverwegingsoperaties. Daardoor is alles nog duidelijker geworden dan het al voor ons was. In de brief van 25 september 2009 over deze heroverwegingsoperatie staat ook vermeld dat het resultaat ook kan zijn dat men meer zal uitgeven. De hiervoor gebruikte term "intensiveringen" vertaal ik maar als "meer uitgeven".

De zorgen van de heer Biermans en de minister over het Groei- en Stabiliteitspact delen wij geheel, met name het risico dat de zelfdiscipline in Europa achteruitgaat.

Met betrekking tot het door de minister vastgestelde verschil tussen de visie in de wereld enerzijds en VVD en D66 anderzijds, kunnen wij de wereld geheel volgen. Nu sterk remmen lijkt ons niet goed voor de economie. Het zou volgens mij ook nooit door de heer Zalm verdedigd zijn, omdat dit in strijd is met zijn structureel trendmatige uitgavenbeleid.

De vragen over de financiële instellingen zijn keurig beantwoord. De brief over het agentschap wachten wij gelovig af, zoals dat onze partij betaamt.

Over de begrotingsregels heeft de minister een vraag niet beantwoord. Ik herhaal die graag. Die vraag betreft de relatie tussen het huidige begrotingsbeleid en de afspraken binnen Europa om het saldo op de begroting elk jaar met 0,5% te verlagen. Dat is dus wat Lubbers in zijn tijd ook deed. Die beide systemen zijn moeilijk te combineren. Hoe ziet de minister dat?

In het beleid voor de komende periode is 3,2 mld. opgenomen voor de arbeidsvoorwaarden in de collectieve sector. Ook wij geven de voorkeur aan een afgesproken loonmatiging. Mocht dit onverhoopt niet lukken, dan zou ons idee van een solidariteitsheffing meegenomen kunnen worden. Het antwoord van de minister heb ik zo begrepen dat men dit meeneemt. Heb ik dat goed gehoord?

De zorg van de SP over de werkloosheid delen wij geheel. Wij geven echter de voorkeur aan pogingen om meer werk te bieden boven verhoging van uitkeringen voor een beperkte groep. Wij kunnen de redenering van de minister dat het moeilijk is om deze groep te omschrijven, geheel delen.

De staatssecretaris heeft slechts een vraag van zowel de heer Van Driel als van mij niet beantwoord, namelijk de vraag hoe hij denkt over de bankenbelasting. Alle andere vragen zijn voortreffelijk beantwoord.

Ik wens beide bewindslieden veel succes.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik dank de minister en de staatssecretaris voor hun antwoorden. De minister had een geweldig betoog, zo gloedvol dat hij erin slaagde om de vragen die wij hadden in het laatste kwartiertje te behandelen. In zekere zin kan ik daar alleen maar waardering voor opbrengen, maar er waren ook veel zeer adequate antwoorden bij. Dus ik prijs de minister en de staatssecretaris.

Eigenlijk zou ik misschien ook de heer Biermans moeten prijzen, namelijk voor zijn durf om na zoveel ellende die het neoliberalisme ons gebracht heeft, dat neoliberalisme nog steeds te propageren. Maar verstandig is het niet.

Het punt in mijn betoog in eerste termijn dat mij het meest aanging, ik neem aan dat men dat ook in mijn interventies heeft geproefd, is de kwestie van de crisiswerklozen. Ik zie wel degelijk

dat daar praktische problemen zijn. Ik vraag nogmaals om te proberen daarvoor toch een oplossing te vinden. Ik zal verder niet insisteren, want ik proef ook bij de meerderheid van de Kamer dat die daar ook problemen mee ziet. Maar alstublieft, bewindslieden, kabinet, kijk wat daar te doen valt.

Wat de inkomensontwikkeling 2010 betreft heb ik nog geen specifiek antwoord gekregen op de vraag waarom het kabinet niet jaarlijks bij de Miljoenennota de inkomensontwikkeling van de hogere inkomens presenteert. Het stopt bij 3,5 maal het wettelijk minimumloon. Kan de minister het Centraal Planbureau vragen om in het vervolg ook de koopkrachtontwikkeling voor topinkomens weer te geven? Hij zal zeggen dat het om relatief veel kleinere groepen gaat. Dat is zo, maar het CPB maakt prachtige plaatjes waarin de spreiding te zien is. Voor het beleid vraagt dat natuurlijk om daadwerkelijk te gaan differentiëren in de belastingtarieven voor de hogere en topinkomens. De grens van de derde belastingschijf ligt op €55.000. Daaronder hebben wij differentiatie, maar daarboven kennen wij dat niet. De inkomens lopen zonder differentiatie door tot boven het miljoen. Dat lijkt sterk op het beschermen van de rijken. Ik schat dat 40% van de bruto inkomstenbelasting som boven de €55.000 ligt. Dat lijkt mij alle reden om daar te differentiëren. Ik schat dat 40% van de belastinginkomsten ib geheven wordt bij mensen met een inkomen boven de €55.000.

De SP heeft geen bezwaar tegen mensen met hoge inkomens. Ik wil dat nog eens herhalen: de SP heeft geen bezwaar tegen mensen met hoge inkomens. Ik wil een zin in herinnering brengen die ik eerder uitsprak: het probleem is niet dat veel mensen een hoog inkomen hebben; nee, het probleem is dat veel mensen een laag inkomen hebben. Om dat probleem op te lossen, moet je wat aan het niet-problematische doen, namelijk aan de hoge inkomens. Dat is de consequentie. Het is geen kwestie van afgunst of wat dan ook. Daarom gaat het niet. Het gaat erom dat mensen die het breed hebben een bijdrage leveren aan de mensen die het minder breed hebben, aan mensen die een gering inkomen hebben.

Verder nog een opmerking over de staatsschuld en de crisisbelasting. Ik begin nogmaals met een compliment aan het adres van de minister. Ik herinner mij dat wij bij de algemene financiële beschouwingen in november 2007 een interessant debat hadden over de door mij toen bekritiseerde begrotingsregels van het kabinet. Ik hield toen serieus rekening met een recessie gedurende deze kabinetsperiode, maar de minister straalde optimisme uit. Dat begrijp ik ook wel. Ik prijs de minister dat naar ik aanneem vooral door zijn standvastigheid de begrotingsregels inmiddels in de goede richting zijn gewijzigd. Het doet ons naar ik aanneem allebei deugd dat de Brusselse stabiliteitspactsoep thans niet zo heet gegeten wordt als hij bij het ontstaan ervan werd opgediend. Niettemin moet het probleem van de staatsschuld op termijn worden opgelost en mijn fractie heeft daartoe een voorstel gedaan.

Toch nog een opmerking specifiek over de crisisvermogensbelasting. Ontkent de minister dat de top 7,5% van de vermogens, dat wil zeggen de vermogens boven de €200.000, en in het bijzonder de top 1,5%, de vermogens boven het miljoen, kolossaal geprofiteerd hebben van de aanloop naar de crisis? Ik wil graag weten of de minister of de staatssecretaris dat wil bevestigen.

De staatssecretaris refereerde aan het debat dat wij twee jaar geleden hadden over de inkomensverdeling. Hij memoreerde dat het belangrijkste deel van de belastingsom wordt opgebracht door de hogere decielen. Dat is juist. De SP zou zeer tevreden zijn als de lagere decielen meer belasting zouden moeten betalen, indien en voor zover daar hogere inkomens zouden zitten. Wat zit er dan in de laagste drie decielen? Hogere bijstand, hogere WW en hogere AOW. Maar de voorstellen die wij in eerste termijn hebben gedaan, betroffen en betreffen niet de normale belastingstructuur. Waarover ik in eerste termijn heb gesproken is een crisisbelasting, onderscheidenlijk een crisisinkomstenbelasting en een crisisvermogensbelasting. Ik persisteer bij de crisisvermogensbelasting, althans bij het doen van onderzoek daarnaar, analoog aan de negentien plus één commissies. Het gaat om een vermogensbelasting die eventueel uitgaat boven de gebruikelijke systematiek van de drie boxen. Ik wacht het antwoord af; als ik daar niet tevreden mee ben, overweeg ik om daarover een derde termijn aan te vragen en een motie in te dienen.

Ik ben in eerste termijn niet ingegaan op het banktoezicht. De pers is inmiddels verdwenen, en op dit late uur hoort niemand ons, zodat we daar rustig over kunnen spreken. Heeft DNB-president Wellink met zijn medewerkers wel goed naar de balans van Fortis en ABN AMRO gekeken? Het lijkt erop dat daar steeds meer geld bij moet. Voor de minister was het inderdaad een hectische tijd, maar je had mogen verwachten dat de president van DNB daar wat meer inzicht in had gehad. In verband daarmee wil ik wat zeggen over de perverse kanten van het toezicht op de financiële sector, althans de invulling die de huidige president daaraan geeft. De president van DNB is niet te vertrouwen in wat hij zegt. Maar hij zegt dat hij niet anders kan. Hij zegt: als ik zeg wat er fout zit bij Icesave, als ik zeg wat er fout zit bij DSB -- en wat er nog meer fout zit weet ik niet -- dan schaad ik die banken. Maar nu worden de rekeninghouders geschaad. Dat vind ik een nogal perverse vertoning. Ik zie president Wellink wel eens op de televisie, en dan straalt hij uit dat hij zijn heiligverklaring nabij is, maar heiligen horen de waarheid te spreken. Gelukkig doet de katholieke kerk er lang over om iemand heilig te verklaren. Ik vraag de minister of dit aspect van het toezicht niet opnieuw bekeken moet worden. Als het niet aan de regeling ligt, hebben wij dan wel de juiste persoon op de juiste plaats? Wij, het parlement en de burgers, weten nu niet wat er allemaal fout zit, omdat de president van DNB zegt dat hij de waarheid niet mag vertellen. Dat lijkt mij niet in orde. De president meent te moeten zwijgen en wij weten niet wie en wat uiteindelijk te vertrouwen

zijn. Wij weten ook niet of wij de jaarverslagen die De Nederlandsche Bank presenteert wel kunnen vertrouwen. Ik hoor graag de visie van de minister op dit punt.

*N

De heer **Van Driel** (PvdA): Voorzitter. Wij kunnen na de uitgebreide beantwoording van de twee bewindslieden niet anders dan constateren dat zij een prima koppel zijn. Zij gaan heel bekwaam op een aantal thema's in, al zijn er nog wel enkele punten overgebleven. Mijn collega Terpstra noemde er net al één voor de staatssecretaris; ik neem aan dat hij daarop in gaat. Ik heb ook nog een paar punten voor de minister en de staatssecretaris. Ik denk dat wij daar wel uit komen.

Ik heb in de eerste termijn nadrukkelijk gevraagd naar het kernkapitaal. Ik vind dat de minister daar iets beter op in had kunnen gaan. Een uur later, in de pauze, las ik in de NRC dat het IMF vindt dat dit kapitaal bij de Nederlandse banken in ieder geval te gering is. Dat is eens temeer een reden om je af te vragen of het wel goed zit. Hoe kijkt de minister daartegen aan? De minister is wat optimistischer dan ik over de stappen die genomen worden rond het Europese toezicht. Ik vind dat het langzaam gaat, gezien de crisis. Dat snap ik ook wel. De minister kan er op zichzelf niets aan doen dat het allemaal niet zo snel gaat. Ik weet wel dat hij zijn uiterste best doet, maar ik vind dat het heel voorzichtig gaat. Iedereen kijkt daar toch vooral naar zijn eigen nationale belangen.

Ik had wel iets meer over de euro willen horen. Ik vraag me nog steeds af wat deze situatie voor de euro betekent. Frankrijk en Italië zijn misschien de usual suspects. Zij hebben vroeger ook elk jaar door hun munt in waarde te laten verminderen geprobeerd hun nationale balans te verbeteren. Dat kan nu niet meer. Maar als het zo nadrukkelijk gezegd wordt en als de eerste risicopremies en rentes zich al voordoen, is dat toch een reden voor zorg onzerzijds. Straks moeten wij ook risicopremies betalen, wat zonde van het geld zou zijn.

Ik heb gevraagd waaruit blijkt dat wij sterker, slimmer en duurzamer uit deze crisis komen. Daar heb ik geen reactie op gekregen. Dat vind ik jammer, want dat is toch een beetje het credo geworden van de minister-president. Elke keer hoor ik weer "sterker, duurzamer en slimmer". Ik kan echter niet uit de stukken halen waaruit dat blijkt en hoe we dat waarmaken of waarschijnlijk maken. Maar misschien lees ik erover heen.

Op sommige dingen zijn de bewindslieden niet ingegaan, maar ik veronderstel dat ze allemaal nog worden meegenomen. Zo hebben wij iets gezegd over de democratisering en over het fiscaliseren van de AWBZ. Hetzelfde geldt voor de aftopping van de pensioenpremies. Er is gezegd dat er zonder taboes naar wordt gekeken. Dan snap ik wel dat er nu niet al te uitgebreid op ingegaan wordt. Het waren meer voorzetten. Het was niet de bedoeling om ervan weg te lopen, zoals de heer Biermans zei. Ik begrijp best dat nu niet gezegd wordt dat de pensioenpremies boven 2,5 maal

modaal niet meer aftrekbaar worden. Zo werkt het natuurlijk niet. Zo is het in het kabinet ook niet afgesproken, want daar heb je de werkgroepen voor.

Ik wil nog wel één ding zeggen dat buiten mijn fractie misschien niemand aanspreekt. Ik heb de minister gevraagd of wij niet kunnen proberen een gedwongen lening uit te schrijven, zoals in de negentiende eeuw wel gebeurde. Als er niemand met een vermogen van meer dan een paar ton op intekent, dan moet je de conclusie trekken dat veel mensen met liggende gelden klaarblijkelijk niet bereid zijn om ook gedeeltelijk voor de crisis te betalen. Die zijn dan in ieder geval van mening dat ze al genoeg betalen. Overigens wordt er natuurlijk al flink betaald. Het gaat om een eenmalige lening die wordt terugbetaald en die overigens laagrentend is. Je kunt ook nog eens bekijken of je die 1,2% iets zou moeten verlagen. Dan wordt het wel duurder, maar toch. Als je 1,2% betaalt over 1% lening, kan ik mij voorstellen dat mensen zich afvragen of dat wel evenwichtig is. Misschien ziet helemaal niemand daar iets in. Dan kunnen wij in een later stadium wellicht de mogelijkheid bezien, omdat er klaarblijkelijk partijen zijn die niet naar vermogen -- letterlijk en figuurlijk -- willen bijdragen, hoe wij de lasten op andere manieren willen aanpakken. Het is jammer dat hier niet op is ingegaan. Misschien is het een omstreden punt, of is het zo gemakkelijk te weerleggen dat ik mij daar in een minuut bij neerleg. Maar helemaal niets als antwoord vond ik weinig. Ik wacht de beantwoording in tweede termijn af.

Over één ding wil ik een explicietere vraag stellen dan mijn collega Reuten heeft gedaan. Het gaat over de belastingstudie en de vraag of je voor vijf jaar iets in de vermogenssfeer doet. Een van mijn collega's in dit huis zei dat dit in de Tweede Kamer al aan de ChristenUnie is toegezegd. Als dat het geval is, zijn wij snel klaar. Collega Reuten wil daar een motie over indienen, maar als het inderdaad is toegezegd, heb ik uiteraard geen behoefte aan een motie. Het zou in de belastingstudie zitten. Ik wacht het antwoord op dit punt even af.

*N

Mevrouw **Böhler** (GroenLinks): Voorzitter. Allereerst mijn dank aan de twee bewindslieden voor hun antwoorden op de vragen. Ik wil niet zo ver gaan als mijn VVD-collega en spreken van een mogelijk opbloeiende liefde tussen mij en de minister -- ook niet op dat punt -- maar ik heb in ieder geval waardering voor beide bewindslieden, en zeker voor de minister van Financiën, omdat hij veel van mijn vragen heeft beantwoord. Wil hij nu interrupteren, of toch maar niet?

Ik wil mij beperken tot twee losse eindjes die ik belangrijk vind, de niet-beantwoorde vragen en een aanvullende vraag.

Het eerste losse eindje betreft het brede welvaartsbegrip. De minister van Financiën is daar uitvoerig op ingegaan, met name op de vraag wat het planbureau daar nu mee doet en op de ontwikkeling van dit welvaartsbegrip. Dat stel ik op

prijs, maar mijn kernvraag is natuurlijk hoe de regering dat ziet. Is het door mij geschetste brede welvaartsbegrip, als de adviezen van de negentien werkgroepen er komen, uiteindelijk een begrip dat als toetsingskader zal dienen voor de beslissingen van de regering? Daar wil ik graag een antwoord op hebben.

De tweede vraag die ik niet beantwoord heb gekregen, ging over de banken. Mijn vraag was wat de minister ervan vindt om duurzaamheid als financieringscriterium op te nemen. Gelet op de discussies die de minister voert en binnenkort ook in bijvoorbeeld Schotland zal voeren, vind ik het van belang te horen of duurzaamheid als financieringscriterium iets is waarover op internationaal vlak gediscussieerd wordt of kan worden.

Tot slot de aanvullende vraag. De minister heeft vrij uitvoerig gereageerd op en ook mijn zorgen gedeeld over de aanpak van de crisis in Duitsland, al gaan wij er allebei van uit dat de soep, volgens dat ene zinnetje, toch niet zo heet wordt gegeten als ze nu wordt opgediend door met name een van de coalitiepartners. Toch blijft het punt staan dat in tijden van crisis, als het EMU-saldo niet slechts door een enkele lidstaat, maar door heel veel lidstaten of zelfs door de meeste lidstaten van de EU niet wordt gehaald, het criterium van het EMU-saldo wellicht niet meer voldoende is om elkaar aan te spreken op beleid. Met andere woorden: is het niet noodzakelijk dat uit de crisis in ieder geval op EU-niveau onder andere de les wordt getrokken dat wij toe moeten naar de ontwikkeling van een gezamenlijk crisisbeleid? Wij moeten niet blijven denken dat we kunnen volstaan met elkaar aan te spreken op het niet halen van het EMU-saldo. Moet er niet over na worden gedacht dat er in de toekomst meer mechanismen en instrumenten moeten komen om een nationale alleingang zoals die nu wellicht in Duitsland te gebeuren staat, te voorkomen, als de overige lidstaten ervan overtuigd zijn dat die de hele EU schade zou berokkenen? Dat vind ik een interessant punt voor de toekomst. Ik hoor graag de visie daarop van de minister.

*N

De heer **De Boer** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik dank de minister en de staatssecretaris namens onze fracties hartelijk voor hun beantwoording. Die was helder en duidelijk. We hebben met genoegen gehoord dat de minister zei dat je een crisis ook moet bekijken op het niveau van waarden en deugden. Hij gebruikte het woord deugden. We hebben er met veel instemming kennis van genomen dat dit relevant is voor hem. Verhelderend vonden wij de uitleg over de bedoeling van de heroverwegingen. Dat is duidelijk. Ons viel op dat de minister zei dat ook wat niet genoemd is, niet op voorhand buiten schot is. Daar heb ik een klein vraagje bij. De minister had het even over de verdeling van de -- "bezuinigingen" wil ik het niet noemen na zijn uitleg -- bedragen over de ministeries. Komt die ongeveer overeen met de verdeling over de ministeries? Moet die

verdeling ongeveer blijven zoals ze in de opdracht aan de 19 commissies is gegaan? Daar hoor ik graag nog een antwoord op.

Onze bijdrage over kerncompetenties hebben wij niet zomaar hier neergelegd. Die hebben wij gekoppeld aan wat het kabinet zelf gezegd heeft in de brief van 25 september 2009, een brief die de Kamer kreeg bij de omschrijving van de 19 commissies van bezuiniging, laat ik het toch maar even noemen. Daarin wordt één brede ambitie uitdrukkelijk genoemd, namelijk om het onderwijs en de wetenschap in dit land tot de mondiale top vijf te laten behoren. In dat kader zeggen wij: als je die ambitie hebt -- en wij steunen die van ganser harte -- dan zul je keuzes moeten maken. Dan moet je je kernkwaliteiten durven te benoemen. Als je dat eenmaal gedaan hebt, ook op het gebied van onderwijs en wetenschap, zoek dan met name daar waar ook een industrie achterstaat. Dan heeft het niet alleen effect op onderwijs en wetenschap, maar veel breder, ook op het economische leven in ons land. De handtekening van de minister van Financiën staat eronder en ik kan mij niet voorstellen dat daarmee bedoeld wordt dat Nederland op elk punt, op elk onderwerp bij de top vijf zou moeten gaan behoren. Anders zou men het onderwijs en de wetenschap met een onmogelijke opgave opzadelen. Kies kerncompetenties en zet daar een industrie achter, zodat wij daar in Nederland ook op economisch gebied veel aan hebben. In dat verband hebben wij ook gevraagd naar crisisbeleid op langere termijn, toegespitst op het tekort op de arbeidsmarkt en met name de problemen die dat oplevert voor kleinere ondernemingen en dus het mkb. De bewindslieden zijn daar heel bescheiden op ingegaan. Wij pleiten voor een proactief beleid inzake de ondersteuning van startende ondernemers, leren, werken en strategisch ondernemerschap. Dat willen wij graag financieel gefaciliteerd zien. Ik heb daar nadrukkelijk bij gezegd: "niet subsidiëren, maar faciliteren". Om die bedenkingen wat nader vorm te geven, wil ik graag een motie overhandigen. De motie gaat over het tegengaan van tekorten op de lange termijn door jongeren te stimuleren om proactief te gaan werken aan goed ondernemerschap.

*M

De **voorzitter**: Door de leden De Boer, Van Driel, Van den Berg, Terpstra, Schouw, Reuten, Böhler en Biermans wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat het midden- en kleinbedrijf (mkb) een grote bijdrage levert aan de economie, dat de jonge ondernemers van nu de mkb'ers van de toekomst zijn en dat jongeren qua werkgelegenheid op korte termijn slachtoffers lijken te worden van de financiële en economische crisis;

overwegende dat voordeel te halen valt uit de combinatie leren, werken en strategisch ondernemerschap op het gebied van:

- a. kenniseconomie;
- b. werkgelegenheid en doorstroom tussen onderwijs en werk;
- c. de opkomst van kleine zelfstandige ondernemingen vanuit jonge, innovatieve individuen;

voorts overwegende dat de combinatie "leren, werken en strategisch ondernemerschap" op de lange termijn vruchtbaarder is dan tijdelijke maatregelen om de economische crisis te bestrijden;

verzoekt de regering, de Sociaal-Economische Raad advies te vragen over hoe de aansluiting tussen leren, werken en ondernemerschap optimaal vormgegeven en benut kan worden met het oog op de kenniseconomie, werkgelegenheid en de langetermijnpositie van het mkb. Daarbij moet het onderzoek zich niet alleen richten op afgestudeerden van hbo en wo, maar met name ook van roc's; daar zijn veel mogelijkheden maar ook nog veel drempels te overwinnen;

verzoekt de regering voorts, de eventuele financiële consequenties van dit advies geheel of gedeeltelijk te dragen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt letter H (32123).

**

*N

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Ik dank de minister en de staatssecretaris. Beiden gaven prima antwoord. Dat betekent in ieder geval twee dingen niet. Verliefdheid is niet in het spel als je prima antwoorden geeft. Bovendien hoeft ik het niet altijd met de antwoorden eens te zijn. Het is echter wel fijn om ze zo gepassioneerd te krijgen. Natuurlijk bedank ik ook het ambtelijk apparaat van het ministerie van Financiën. In eerste termijn is dat slechts door één partij gedaan en ik gun iedereen een exclusief recht, maar dát recht gun ik niet iedereen. U kunt die dank dus in de volle breedte overbrengen.

Ik vind dat er te weinig is ingegaan op de zorg die onze fractie en de fractie van de heer Van Driel hebben, dat Nederland voldoende blijft meetellen in de toekomst. Er zijn vier sleutelwoorden: internationale concurrentiepositie, productiviteit, groeivermogen en investeringsklimaat. Die vormen het motorblok van de Nederlandse economie en als dat motorblok onvoldoende concurrerend is en onvoldoende draait, hebben wij op termijn last met de werkgelegenheid.

Ik heb de minister in eerste termijn gevraagd vijf maatregelen te noemen die het kabinet neemt op deze vier punten; daarop heb ik geen antwoord gekregen. Misschien kan nog op die

vraag worden ingegaan. De minister heeft een soort halve toezegging gedaan in de richting van de heer Van Driel om een studie rondom deze aspecten op te zetten dan wel om te kijken of er al een studie bestaat. Ik zou willen dat de minister in tweede termijn concreet ingaat op die vier begrippen: concurrentiepositie, productiviteit, groeivermogen, investeringsklimaat

Mijn fractie maakt zich zorgen over de langdurige werkloosheid. De heer Reuten heeft daarover een aantal behartigenswaardige woorden gesproken. Zijn oplossingen zouden niet onze oplossingen zijn. De minister heeft een aantal keren het Finse model genoemd en dat in Denemarken. Je ziet dat ook in die landen de werkloosheid in een periode van vier à acht jaar oploopt. Met andere woorden: mijn les is dat wij, als wij niet uitkijken, de komende jaren in Nederland te maken krijgen met langdurige werkloosheid. Wat is dan het plan, wat gaan wij daaraan doen? Ligt daarvoor een plan klaar? Ik heb namelijk het idee dat Nederland heel erg op de korte termijn is gefixeerd en veel minder op de lange termijn. Graag krijg ik hierop nog een nadere toelichting.

Het derde punt is dat de minister eigenlijk onomwonden gezegd: ik zeg een evaluatie toe van het CPB-model. Dat verheugt mijn fractie. Dat model is niet robuust gebleken. Er is wel direct aan toegevoegd dat het ook in andere landen niet robuust is gebleken. Toch ben ik blij dat ook de minister meent dat dit hem niet van de taak ontslaat om daar nog eens heel goed naar te kijken. In die evaluatie wil ik graag de volgende drie elementen terugzien: waarom ging het mis, waar leidt dat tot een bijstelling van het model en hoe ziet zo'n aangepast macro-economisch model eruit waarbij de kenniseconomie centraal staat? Wat mij betreft staan deze drie vragen centraal in de evaluatie. Graag hoor ik als antwoord van de minister dat hij de zojuist genoemde drie elementen ook graag terugziet in de evaluatie. Wanneer komt hij met die evaluatie?

Het vierde punt betreft de werkgroepen en de vijf misverstanden. De minister heeft echt een buitengewoon moedige poging gedaan om de vijf misverstanden over de werkgroepen uit de weg te ruimen. Dat is bij mijn fractie niet helemaal jofel aangekomen in die zin dat wij nu geen enkele twijfel meer zouden hebben over de werkgroepen. Die 35 mld., zo kan ik niet anders concluderen, kan veel lager uitvallen. Wij zullen dat dit voorjaar wel zien, dus het is toch een beetje een slag in de lucht. Mijn fractie ziet niet waar het politieke stuur zit en wat nu de precieze en concreet politieke uitgangspunten zijn van de werkgroepen. Ook op dat punt heeft de minister ons dus niet kunnen overtuigen. Ik herhaal wat ik in eerste termijn heb gezegd dat het mij nog steeds niet duidelijk is of die werkgroepen nu een koude of een warme opdracht krijgen. Gaat het nu om het vinden van geld, zoals mevrouw Böhler nog even uit de stukken citeerde, of gaat het ook om het formuleren van ambities? Ik heb het idee dat het toch een beetje onwillekeurig naar boven moet komen. Graag krijg ik hier dus nog een nadere toelichting op.

In eerste termijn heb ik nog gesproken over het kennelijk ontzien van de publieke omroep, omdat die geen deel zou uitmaken van de brede heroverwegingsoperatie. Het antwoord van de minister kwam er eigenlijk op neer: simpele bezuinigingen maken daar geen deel van uit. Toen dacht ik: dat is een beetje een gek antwoord. Als er kennelijk naast het werk van de werkgroepen simpele bezuinigingen zouden moeten worden doorgevoerd, is mijn vraag: waar is de lijst met onderwerpen van die simpele bezuinigingen? Daarbij komt dat, als de publieke omroep daarvoor in aanmerking zou komen, mijn conclusie zou zijn: dat kan geen simpele bezuiniging zijn. Immers, in deze Kamer is meer dan eens gesproken over een mogelijk fundamentele herijking van de publieke omroep. Dat is dus buitengewoon complex en naar de opvatting van mijn fractie maakt dat ook onderdeel uit van een brede heroverwegingsoperatie. Wij hebben daarover een motie voorbereid en die zal ik u aan het eind van mijn inbreng overhandigen, mijnheer de voorzitter.

In eerste termijn ging het laatste stukje van mijn inbreng over de vraag wat het kabinet in 2010 eigenlijk regelt en wat het aan de kiezer voorlegt. Er zal namelijk een aantal grote fundamentele keuzes gemaakt moeten worden. Volgens mijn fractie zullen die aan de kiezer moeten worden voorgelegd op basis van een soort democratisch perspectief. Het kabinet is mijn fractie daar nog een antwoord op schuldig. Is het kabinet dus van plan om alles, het hele pakket, in deze kabinetsperiode met deze drie coalitiepartijen er doorheen te jassen of zegt het uit democratisch oogpunt dat het een aantal zaken nu niet voor zijn rekening kan nemen en dat het die apart aan de kiezers zal voorleggen?

Tot slot overhandig ik u de aangekondigde motie, mijnheer de voorzitter.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Schouw, Engels, Böhler, Biermans, Broekers-Knol en Reuten wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat de publieke omroep geen deel uitmaakt van de brede heroverwegingsoperatie;

verzoekt de regering, de publieke omroep wel deel te laten uitmaken van de brede heroverwegingsoperatie,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt letter I (32123).

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*N

Minister **Bos**: Voorzitter. Dank aan de leden voor hun bijdragen. Ik sta na de tweede termijn van de Kamer toch enigszins bedremmeld en met gemengde gevoelens in deze Kamer. Ik had het gevoel dat het afgelopen uur de ene potentiële liefde na de andere aan mij voorbijtrok en uiteindelijk blijf je dan met de heer Biermans zitten.

(hilariteit)

Minister **Bos**: Met dank aan mevrouw Böhler. Ik doe het ermee en tel mijn zegeningen. Ik zal me in mijn beantwoording aan de sprekersvolgorde houden en ik begin met de heer Biermans.

Ik bevestig dat de inzet van de regering zal zijn en blijven om in Europa ervoor te zorgen dat het voor ons zo belangrijke Groei- en Stabiliteitspact, niet alleen in termen van ons Europees denken maar ook ons nationaal belang, nageleefd wordt en relevant, gezaghebbend en disciplinerend blijft. Dat wordt mede gemotiveerd doordat het kabinet zich realiseert hoe slecht het zou zijn als het inflatiespook in Europa de kop zou opsteken. Ik bevestig de heer Biermans dat in de aankomende onderhandelingen over de volgende financiële perspectieven in Europa, de inzet van de Nederlandse regering zal zijn om uiteraard de positie die we nu hebben niet te laten verslechteren en waar mogelijk te verbeteren. Dat heeft materieel gezien mede betrekking op de bedongen korting.

De heer Biermans heeft nog gevraagd hoe wij aankijken tegen mogelijke lastenverhogingen die de komende tijd in gemeenten de kop zouden kunnen opsteken. We moeten ons goed realiseren dat lokale overheden enige vrijheid hebben als het gaat om lokale lasten, maar lang niet zo veel als zij soms lijken te denken. Ik vermoed dat achter de vraag van de heer Biermans ook krantenberichten van de laatste tijd schuilgaan over sommige gemeenten waar wethouders creatieve gedachten hadden over wat ze mogelijk wel of niet konden doen aan lokale btw -tarieven et cetera. Dat kan dus meestal allemaal niet. Een nieuwe heffing van gemeenten dient te allen tijde een wettelijke grondslag te hebben. De heffingsmaatstaven, zoals bij de ozb, zijn vaak ook nog eens wettelijk genormeerd. De Gemeentewet bepaalt dat ook nog eens dat het bedrag van de gemeentelijke belasting niet afhankelijk gemaakt mag worden van inkomen, winst of vermogen. Dat is dus tamelijk streng ingeperkt en dat moeten we ook maar zo houden. Bovendien hebben de fondsbeheerders, de staatssecretaris van BZK en ik met de VNG afgesproken dat de VNG gemeenten zal oproepen om terughoudend zijn bij het vaststellen van de hoogte van de lokale lasten. Dat is gebeurd in het kader van afspraken die we gemaakt hebben over het Gemeente- en Provinciefonds. Dat is naar onze indruk een tot nu toe redelijk goed nageleefde afspraak.

De heer Terpstra vroeg zich af -- hij heeft een heleboel gezegd maar volgens mij maar één vraag gesteld -- wat nu de precieze verhouding is tussen wat Nederland zichzelf voorneemt in het kader van het eigen begrotingsbeleid en wat er vanuit Europa wellicht van Nederland gevraagd zal

worden. In dat licht is het wetsvoorstel tekortreductie Rijk en medeoverheden, dat wij binnenkort naar het parlement hopen te sturen, relevant. Dit is in het voorjaarspakket aangekondigd. Met dit wetsvoorstel leggen wij onszelf een wettelijk norm op met betrekking tot het tempo waarmee een eventueel tekort moet worden teruggebracht.

Als ik het in heel grote lijnen schets, is de gang van zaken als volgt. Op het moment dat een Europese lidstaat met een tekort van meer dan 3% te kampen heeft, komt die in de buitengewoontekortprocedure terecht. Daarin bepaalt de Europese Commissie in welk tempo je terug moet naar een tekort van 3%. Dat tempo wordt mede bepaald door een inschatting die de Europese Commissie maakt van de aard van de omstandigheden die ertoe geleid hebben. Als je in die situatie terecht komt door apert onverstandig beleid, krijg je een ander oordeel opgelegd van de Commissie dan indien het in hoge mate aan externe omstandigheden zoals de crisis kan hebben gelegen. In zijn algemeenheid is de veronderstelling dat in deze omstandigheden de Commissie rekening zal houden met de in het pact benoemde "exceptional circumstances", buitengewone omstandigheden. De Commissie zal dan ook niet, zoals in normale omstandigheden, vragen om binnen een of twee jaar terug te zijn op min 3%. Er mag iets meer tijd voor worden genomen, maar het blijven heel strenge eisen.

Tot nu toe hebben wij bij landen als Ierland, dat als een van de eerste door dat poortje heen moest door de ontwikkeling van het tekort, gezien dat het per saldo kan leiden tot tekortreductiepaden die in de richting van 1% per jaar gaan. In het Stabiliteitspact staat een minimum van 0,5% per jaar, maar dat is niet maatgevend op het moment dat je in de buitengewoontekortprocedure zit. Dan is het door de Europese Commissie opgelegde tijdpad maatgevend, wat aanmerkelijk hoger kan zijn. Als Nederland in de komende weken en maanden die discussie afrondt met de Europese Commissie, kan het zeer wel zijn dat ook voor het Nederlandse tekort gaat gelden dat een hoger tekortreductietempo wordt opgelegd dan 0,5% per jaar.

Als je eenmaal op min 3% zit, gelden weer de normale omstandigheden van het pact en geldt grosso modo een tempo van om en nabij 0,5% per jaar totdat je bent op je medium term objective, dat wat je geacht wordt te halen in het licht van de houdbare overheidsfinanciën. Dit gaan wij dus nader schragen met een eigen wet die het aan ons oplegt. Die wet zal vooral een bodem leggen van 0,5%. De eerstkomende jaren zal het tempo in dominante mate worden bepaald door wat de Europese Commissie van ons en alle andere landen zal vragen. Dat zal naar alle waarschijnlijkheid een hoger tempo zijn.

De heer **Terpstra** (CDA): Hartelijk dank voor de uiteenzetting van hoe alles zit, maar ik heb nog één systeemvraag. Tijdens de periode-Lubbers hebben wij gestuurd op elk jaar 0,5% minder. Daarna werd gezegd: nee, je moet gaan sturen op de uitgaven,

dus de Zijlstra/Zalm/Bosnorm. Hoe verhouden die twee systemen zich tot elkaar?

Minister **Bos**: Ons streven is -- zo zal het ook in die wet worden vastgelegd -- om zo veel mogelijk weg te blijven van iets wat wij hoopten achter ons gelaten te hebben, namelijk dat je elk jaar aan de hand van hoe het saldo zich feitelijk ontwikkelt, gaat sturen op het saldo. In plaats daarvan kijk je aan het begin van een kabinetsperiode naar het pad dat het CPB schetst voor als je niks zou doen. Vervolgens realiseer je op basis van dat pad de vereiste reductie en plan je uitgavenkaders. Die uitgavenkaders handhaaf je. Mochten zich dan in termen van de feitelijke tekortontwikkelingen gedurende de rit schommelingen voordoen, dan reageer je daar niet elke keer op als het mee- of tegenvalt omdat de uitgavenplanning is vastgepind op de structureel beoogde ontwikkeling. Dat zijn naar mijn mening waardevolle elementen uit het begrotingsbeleid van mijn voorgangers die wij graag zo veel mogelijk behouden.

De heer Reuten maakte een opmerking die ik zelf ook van plan was te maken, namelijk dat hij de vorige twee keren dat ik hier stond de begrotingsregels van dit kabinet heeft aangevallen vanwege het vermeende procyclische karakter ervan. Die begrotingsregels houden in dat op het moment waarop een tekortgrens van min 2% in Nederlandse termen, min 3% in Europese termen, in zicht is, er gereageerd zou moeten worden met besparingen, lastenverhogend dan wel uitgavenbeperkend. De stelling van de heer Reuten is al die tijd geweest dat wij dat juist niet moeten doen. Hij vond dat wij, als wij ten gevolge van de economische ontwikkelingen minder economische belastinginkomsten hebben en wij daarop reageren met lastenverhogingen of uitgavenbeperkingen omdat onze begrotingsregels nu eenmaal zo werken, procyclisch te werk gaan, waardoor de ellende alleen maar groter wordt. Ik heb inderdaad steeds gezegd dat dit een veiligheidsklep is en dat dit niet zo ver zal komen, maar hier staan wij vandaag en het is wel zo ver gekomen.

Ik was dus van plan te zeggen dat wij toch goed naar de heer Reuten geluisterd hebben, maar dat had hij zelf al door. Wij hebben de begrotingsregels op basis van goede argumenten in deze buitengewone omstandigheden inderdaad laten vallen, niet alleen nationaal, met het oog op de min 2%, maar ook Europees, met het oog op de min 3%.

Ik had nog een andere opmerking voor de heer Reuten in petto. In hetzelfde debat van vorig jaar heeft hij nog eens uitgelegd dat iedereen Keynes altijd verkeerd begrijpt. Wat vaak keynesiaanse politiek genoemd wordt, schijnt helemaal niets met Keynes te maken te hebben. Er is een Keynes die allerlei interessante dingen zegt over normale conjunctuurpolitiek, waar je best vragen bij kunt stellen, maar er is ook een Keynes die iets zegt over de wijze waarop wij een zware periode van depressie of recessie via het begrotingsbeleid op een verstandige manier kunnen bestrijden. Ik wil alleen maar tegen de heer Reuten zeggen dat hij nog eens voetnoot 17 op pagina 35

van de Miljoenennota moet lezen. Die voetnoot is mede naar aanleiding van zijn opmerking van vorig jaar opgenomen.

De heer **Reuten** (SP): Ik heb dat hoofdstuk met genoeg gelezen.

Minister **Bos**: Ik wil alleen maar zeggen dat wij wel luisteren en ook wel eens iets oppikken. Ere wie ere toekomt.

Vervolgens enkele opmerkingen over zaken waarover ik het met de heer Reuten niet eens ben. Hij vraagt waarom de koopkrachtplaatjes wat hem betreft te vroeg stoppen, namelijk al bij drieënhalve keer het minimumloon. Misschien is het goed te weten dat het Centraal Planbureau in zowel het Centraal Economische Plan als de Macro Economische Verkenningen puntenwolven publiceert die verder gaan, namelijk tot bijna zeven keer het minimumloon. Dan hebben wij het al over €125.000. Eigenlijk ben ik er in toenemende mate van overtuigd geraakt -- ik zeg dit met enige schroom, omdat ik niet helemaal zeker weet of ik op dat punt zelf altijd even consistent opereer of geopereerd heb -- dat naarmate de samenstelling van onze bevolking in termen van typen huishoudens diverser wordt, wij daar niet op moeten reageren met nog meer verfijnde koopkrachtplaatjes, maar daar eigenlijk op moeten reageren met grove koopkrachtplaatjes. Wij creëren een schijnnaauwkeurigheid die op geen enkele wijze is waar te maken als wij proberen koopkrachteffecten te presenteren die een steeds complexere samenstelling van de bevolking in termen van typen huishoudens proberen te spiegelen. Ik meen oprecht -- ik zeg dit in zekere zin uit ervaring -- dat de politiek op een toenemende complexiteit van de samenleving niet moet reageren met toenemende complexiteit van regelgeving, maar met vereenvoudiging van regelgeving. Dat geldt ook voor de manier waarop wij omgaan met koopkrachtplaatjes en dergelijke. Ik ben er mede om die reden niet voor dat wij nog een verdere stap zetten in nadere verfijning, die aan toegevoegde waarde in termen van politieke relevantie niet zo geweldig veel bijdraagt.

De heer **Reuten** (SP): Ik begrijp de opmerking over de schijnrealiteit wel. De minister heeft natuurlijk groot gelijk dat het gemiddelde ligt tussen 0,25% en 0,5%. Dat klopt. Wat echter niet wordt gepresenteerd, is het feit dat de topinkomens onder die 0,25% liggen. Ik begrijp de minister dus wel, maar ik hoop dat hij ook mij begrijpt dat ik graag wat meer over die topinkomens hoor.

Minister **Bos**: Dat begrijp ik heel goed. Ik kan er echter dingen tegenover stellen die ook buiten de plaatjes vallen, zoals de vermogens die mensen met de hoogste inkomens op rekeningen hebben staan of via de beurs hebben geïnvesteerd en waar zij verlies op hebben geleden. Die zie je ook niet in die plaatjes. Er zijn plussen en minnen die tegen elkaar wegvallen.

De **voorzitter**: Ik verzoek u met wederzijds begrip om voort te gaan, minister.
* *

Minister **Bos**: Heel goed. Dat zal ik doen. Ik kom daarmee op de volgende vraag die de heer Reuten stelde, namelijk of De Nederlandsche Bank in alle opzichten zijn prudentiële toezichthoudende taak goed heeft vervuld. In eerste instantie noemde hij ABN AMRO en Fortis en daarna vooral Icesave. Beide casussen zullen aan de orde komen in het parlementaire onderzoek aan de overkant, inclusief de rol die de toezichthouder in die gevallen had. De heer Reuten vroeg zich volgens mij meer in het algemeen af hoe verstandig het is dat de toezichthouder eigenlijk niets mag zeggen op het moment dat hij onraad ruikt. Dat is een klassiek dilemma van het prudentiële toezicht.

Op het moment dat de toezichthouder meent dat er ergens iets aan de hand is en hij dat aan de grote klok hangt, weten wij dat dit er in een financieel systeem toe kan leiden dat er element van wantrouwen binnenkomt waarvan de gevolgen onvoorspelbaar zijn en potentieel zeer schadelijk. De kans bestaat dat klanten weglopen en dat de dominanten omvallen. Om die reden speelt de prudentiële taak van een toezichthouder zich per definitie vooral achter de schermen af. Van een goede prudentiële toezichthouder merk je dus in die zin niets. Als er iets aan de hand is, regelt hij dat zonder dat wij dat weten. Het enige dat wij merken, is dat de banken niet omvallen en dat de verzekeraars hun werk goed blijven doen. Als het dan toch fout gaat met een financiële instelling, moet je ex post concluderen dat er toch ergens iets mis is gegaan. Wij hebben er nu twee aan de orde gehad. Wij hebben Icesave gehad. Daarnaast is een onafhankelijk evaluatieonderzoek gedaan en de parlementaire onderzoekscommissie gaat er ook nog een keer overheen. Recentelijk hebben wij de DSB Bank gehad. Ook daar gaat een onafhankelijke onderzoekscommissie naar kijken. Dat is het type zaken dat niet hoort voor te komen, willen wij vertrouwen kunnen blijven houden in een systeem dat zich zo aan onze directe waarneming onttrekt. Als het dan toch gebeurt, dient de onderste steen boven te komen zodat er lessen uit kunnen worden getrokken.

De heer **Reuten** (SP): Ik begrijp wat u zegt, minister. De implicatie van wat u zegt, is dus: volk, luister niet naar de bankpresident want hij mag niet spreken en als hij wel spreekt, weten wij nooit of hij de waarheid spreekt.

Minister **Bos**: Nee, dat is niet waar. Het zal allemaal worden onderzocht naar aanleiding van de concrete casussen die zich hebben voorgedaan. Geen toezichthouder kan zich in dit systeem permitteren om te zeggen dat er niets aan de hand is met een bank terwijl dat wel het geval is. Dat kan ook niet. De gouden regel is dat een toezichthouder wordt geacht niets te hoeven zeggen over individuele instellingen en wij, doordat dit niet gebeurt, weten dat het oké is. Op het moment dat je hem ziet, is het eigenlijk al te laat en moeten wij ons afvragen

hoe dat toch heeft kunnen gebeuren. Dat proberen wij nu boven tafel te krijgen.

De heer Van Driel verwees naar een opiniestuk dat kennelijk vanavond in NRC Handelsblad is gepubliceerd -- ik heb het nog niet kunnen zien -- waarin staat Nederlandse of Europese banken niet over genoeg kapitaal zouden beschikken. In de VS bestaat al langer de mening dat Europese banken in hogere mate aan onderkapitalisatie deden dan Amerikaanse banken. Het Basels Comité heeft daarop gereageerd met hogere kapitaaleisen. Een andere stelling die mij bekend is -- ik weet niet of het artikel daarover gaat -- is dat er niet alleen twijfels waren bij de Amerikanen en later ook bij het Basels Comité over de hoeveelheid kapitaal die wordt aangehouden door de Europese banken, maar ook over de kwaliteit van het kapitaal. Met name het feit dat in Europa vrij veel hybride kapitaalvormen meetelden bij de solvabiliteit, maar achteraf eigenlijk niet echt de bufferfunctie bleken te hebben die je verwacht van solvabiliteitskapitaal was een van de kritiekpunten die in dat licht door de toezichthouders serieus werden genomen en nu worden vertaald in nieuwe eisen en nieuwe richtlijnen.

Ik kan bevestigen dat alles wat de heer Van Driel heeft gezegd over AWBZ, WW en pensioenpremies varianten, denkrichtingen, zijn die in de heroverwegingen over de desbetreffende onderwerpen zullen worden meegenomen. Ten slotte kwam hij met zijn idee over een verplichte lening. In de veronderstelling dat ik goed begrijp wat hij daarmee voorstelt, reageer ik daar als volgt op. Wanneer wij een tienjarige staatslening zouden uitgeven met een rente van 1% moeten wij ons wel realiseren dat er op dit moment een heleboel staatsobligaties te koop zijn met een veel hoger rendement. Het effectief rendement op een tienjarige Nederlandse staatsobligatie is op dit moment meer dan 3,5%, dus als je personen of huishoudens met een bepaald vermogen -- want dat was de gedachte -- zou verplichten om zo'n lening te kopen, wat in theorie mogelijk is, doe je eigenlijk niet veel anders dan komen met een soort belastingheffing op vermogen. Dat mag, maar dan is er misschien een eenvoudiger manier om dat te doen. Daarvoor gaat de staatssecretaris van alles bedenken en beredeneren waarom dat wel of niet verstandig is.

Een andere heffing, die ook in het verhaal van de heer Van Driel, maar ook in dat van de heer Terpstra, naar voren kwam, is of in het kader van de crisis of misschien zelfs daar buitenom nog iets van een bankenheffing aan de orde moet komen die op de een of andere manier specifiek het bankwezen belast. Dat is een gedachte die inderdaad op dit moment in verscheidene internationale fora aan de orde is. Internationaal is er een heel breed draagvlak voor de gedachte dat de kosten die de samenleving maakt om het financiële systeem te redden en te repareren uiteindelijk ook door dat financiële systeem zelf zouden moeten worden opgebracht, en dat het zeker niet aan de orde kan zijn dat als het goed gaat in het financiële systeem talrijke spelers

binnen dat systeem weglopen met gigantische beloningen en bonussen, terwijl als het fout gaat de belastingbetaler het moet bezuren. Daaraan kun je op allerlei manieren iets doen.

Een van die manieren is tamelijk strenge voorwaarden uitonderhandelen met banken wanneer je ze steunt. U hebt zelf gezien hoe veel rendement wij terugkrijgen wanneer instellingen als ING, SNS Reaal en AEGON ons uit de eerste golf van kapitaalinjecties ook daadwerkelijk gaan terugbetalen. Wij maken dan rendementen grofweg tussen 8,5% en 21,5%. Dus daarmee laat je de sector zelf ook bloeden voor het feit dat de belastingbetaler een risico heeft moeten nemen om die instellingen te ondersteunen.

Wij proberen via de moral hazardproblematiek, waarover ik in eerste termijn sprak, ook de rekening veel meer bij de sector zelf te leggen, in plaats dat die steeds maar weer op het bordje van de belastingbetaler komt. Maar het is zeker ook het overdenken waard of niet een vorm van heffing of van verzekeringspremie een rol zou kunnen spelen bij dit probleem. Wij zien daarvoor twee vormen. Een vorm zien wij in België, waaraan de heer Van Driel specifiek refereerde met zijn vraag. Daar zien wij iets wat het meeste lijkt op wat ik in eerste termijn beschreef rond het depositogarantiestelsel, namelijk dat je banken vraagt om een premie te storten in een fonds, waaruit wordt geput op het moment dat de bank failliet gaat en spaardeposito's moeten worden vergoed. Die kant willen wij ook op.

Er is op dit moment nog een andere variant in discussie, waarmee het IMF aan de slag is, namelijk een soort verzekeringspremie opleggen aan de financiële sector die men in goede tijden betaalt en die niet zozeer bedoeld is om deposito's te garanderen op het moment dat het misgaat maar om de kosten die de belastingbetaler maakt in termen van het redden van banken of verzekeraars uiteindelijk door de sector zelf te laten dragen. Mits wij erin slagen om dat op een zo breed mogelijke internationale manier georganiseerd te krijgen, lijkt mij dit een waardevolle aanvulling op het instrumentarium dat wij al hebben.

De heer **Van Driel** (PvdA): Voordat die eerste variant echt iets oplevert als een bank omvalt, ben je natuurlijk een aantal jaren verder. Je moet dan jaren wachten voordat dit echt iets oplevert.

Minister **Bos**: Dat moeten wij dus ook voorkomen.

De heer **Van Driel** (PvdA): De minister zegt dat dit de meest simpele manier is. Dat is waar. Als je tegen 3,5% of 4% voor tien jaar obligaties kunt kopen en je krijgt nu 1% of 1,5%, dan verlies je 2,5% of 3%. Dat is helder. Stel dat iedereen zegt: ik pak 3,5% of 4%, want ik hoef hier niet aan bij te dragen, ook al heb ik een goed vermogen. Moet je dan niet tegen mensen met vermogen zeggen: op een of andere manier moeten wij een flink bedrag bij elkaar zien te scharrelen? Ik vraag me nog steeds af of je niet een moreel beroep op mensen kunt doen. Misschien ben ik iets optimistischer, wellicht naïef. Het kan best zijn dat iedereen zegt:

nee, met de Staat heb ik verder niets te maken, ik heb een mooi kapitaal en laat mij dat vooral zo houden; ik kies niet voor 1% als ik ook 3,5% kan krijgen.

Minister **Bos**: Misschien zijn wij hier inderdaad iets pessimistischer over. Stel dat wij zouden doen wat de heer Van Driel suggereert en dit mislukt. Dan zijn wij het weer eens, want dan moeten wij bezien of wij toe moeten naar een vorm van solidariteitsheffing of crisisbelasting waar de vermogens bij betrokken worden. In de Tweede Kamer is hierover al gesproken. De staatssecretaris zal hier straks op ingaan.

Verder heeft de heer Van Driel een vraag gesteld over bonussen. Hij had het over een bedrag van ruim 140 mld. in de Verenigde Staten. Ik begrijp inmiddels ook iets meer waar dat vandaan komt. Ik vermoed dat hiermee bedoeld wordt op berichtgeving in de Wallstreet Journal over bonusreserveringen die gemaakt zijn. De bonussen zijn dus nog niet uitgekeerd, alleen gereserveerd. Het blijft evenwel een gigabedrag. Het gaat dan om de 23 grootste financiële instellingen, waaronder door de staat gesteunde instellingen. Het zou gaan over 2009. Mede naar aanleiding van deze berichtgeving heeft de FED maatregelen aangekondigd die voor het merendeel in lijn liggen met de standaarden die inmiddels internationaal gelden en die ontworpen zijn door de Financial Stability Board. Dat is het internationale gremium waarin toezichthouders samenwerken. Deze standaarden gelden al in Nederland. Wij hebben deze eigenlijk al geïmplementeerd via De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten. Wij zien dat de toezichthouder in Amerika ook met deze standaarden gaat werken, onder andere om dit soort kennelijk aan de orde zijnde ontwikkelingen een beetje in de klauwen te houden.

De heer **Van Driel** (PvdA): Ik mis nog twee antwoorden en ik wil een derde termijn vermijden. Ik heb gevraagd wat een en ander voor de euro betekent. De minister heeft zo-even gezegd dat er een aflossingsschema moet komen van 1% of 0,5%. Ierland is een klein land dat wel flink aangepakt zal worden. Hoe zit het straks met Italië en Frankrijk: zijn wij dan ook zo flink? Ik ben er niet helemaal zeker van. Wat betekenen dit soort dingen voor de euro en voor de risicopremie op staatsobligaties de komende jaren? Verder heb ik gevraagd naar het mantra sterker, slimmer en duurzamer. Als ik vervolgens vraag waar dit uit blijkt, hoor je tot twee keer toe niets.

Minister **Bos**: Als je extra geld uittrekt voor crisisbestrijding, probeer je hiermee zo veel mogelijk doelen te dienen. Ik geef een voorbeeld. Als je in een voor recessie kwetsbare sector als de bouwsector probeert voldoende mensen aan het werk te houden, ondanks het feit dat er een enorme dip in de opdrachten komt, dan is het misschien niet zo'n eigenaardig idee om niet zomaar wat te gaan bouwen, maar ervoor te zorgen dat de bouwactiviteiten gericht zijn op het energiezuinig maken van onze woningvoorraad of

plaatsvinden in het kader van renovatie van verpleegtehuizen waar zich toch al maatschappelijke noden voordoen. Dit betreft het "schoner" uit het "schoner, sterker en slimmer". Wij hebben een groot deel van de middelen die wij gereserveerd hebben in het kader van het crisispakket bestemd voor toepassingen die ervoor moeten zorgen dat onze economie op termijn een duurzamer karakter krijgt, ook in de sfeer van windenergie met windmolenparken en dergelijke of een energiezuinige woningvoorraad. Daar gaat heel veel geld naartoe.

Op het gebied van "slimmer" moet het ook de Kamer zijn opgevallen hoe we in het kader van het crisispakket extra geld hebben toebedeeld aan bijvoorbeeld het mbo. We realiseerden ons dat jongeren in tijd van crisis misschien minder snel geneigd zijn om de arbeidsmarkt op te gaan als ze er niet zeker van zijn dat ze een baan kunnen vinden. Dan is het goed als je scholen de middelen geeft om jongeren op een zinvolle wijze bezig te houden. En dan noem ik nog niet eens het feit dat we, naast de ambitie die we hebben uitgestraald over wat er allemaal minder geld moet kosten in de toekomst, juist op het gebied van onderwijs gezegd hebben dat we willen proberen om de ambitie vast te houden om internationaal tot de top vijf in termen van OESO-standaarden te kunnen blijven behoren. Daarmee is niet gezegd en gegarandeerd dat het gaat lukken, maar wel dat we proberen om meer te doen.

Dat raakt ook aan de discussie over het brede welvaartsbegrip waar mevrouw Böhler het over had. Je probeert meer te doen dan alleen te besparen en te bezuinigen. In de manier waarop je dat doet, probeer je ook nog een paar ambities overeind te houden. Men zal mij niet horen zeggen dat dit makkelijk is, laat staan dat ik kan garanderen dat het lukt, maar ik vind het spannende van politiek nu juist om te proberen schaarse middelen en ambitieuze doelen op de een of andere manier met elkaar in verband te blijven brengen. Dat proberen we hier. Kaal bezuinigen is niet moeilijk, maar kaal bezuinigen terwijl je nog iets wilt met je land of met je economie is wel moeilijk. Die uitdaging gaan we met elkaar aan. De term "breed welvaartsbegrip" wordt er misschien niet bij genoemd, zeg ik tegen mevrouw Böhler, maar de ambities zijn te vinden in het eerste hoofdstuk van de Miljoenennota en in de meer gedetailleerde taakomschrijvingen van de brede heroverwegingen.

De **voorzitter**: Hoe lang denkt de minister nog nodig te hebben voor de totale beantwoording?
* *

Minister **Bos**: Als ik niet word geïnterrupteerd, is dat tien minuten.

De **voorzitter**: Dan stel ik voor dat we de interrupties vanaf nu achterwege laten, want de staatssecretaris komt ook nog aan het woord. Als de Kamer wil interrumperen, kan ik haar niet tegenhouden. Het is aan de Kamer.
* *

Minister **Bos**: Ik zie niet veel mogelijkheden om een andere vraag van mevrouw Böhler op een voor haar bevredigende wijze te beantwoorden. Ik heb het over de vraag hoe we verder kunnen komen met het institutionaliseren van een begrip als duurzaamheid als financieringscriterium voor de bancaire sector. We hebben duurzaamheid wel in het kader van Holland Financial Centre benoemd als een van de niches waarin de Nederlandse financiële sector het een en ander te bieden heeft. We doen ook van alles om maatschappelijk verantwoord ondernemen, waarvan duurzaamheid een onderdeel is, breed ingang te doen vinden in de financiële sector. Dat kunnen we nu bij sommige banken ook als aandeelhouder doen en daarmee kunnen we een extra zetje geven. Ik vind het echter moeilijk voor te stellen wat we er meer mee moeten doen, omdat het in hoge mate aan de klanten van banken is om te bepalen of ze bij een bank klant willen zijn die zich erop profileert en daarom bepaalde beleggingskeuzes wel maakt en andere niet. We moeten die keuze misschien ook eerder aan de klant laten, dan dat wij als politiek verdere kaders bieden.

Mevrouw Böhler vroeg ten slotte nog naar de manier waarop we met Duitsland omgaan in het kader van de alleingang in Europa op budgettair gebied. Ik zeg nogmaals dat we niet weten hoe dat gaat lopen. We weten alleen dat er bar over is afgesproken. Dat vervult ons met zorg. Er is een sanctiemechanisme in het Groei- en Stabiliteitspact, dat werkt met openbare waarschuwingen en openbare aanbevelingen. Er kan zelfs op enigerlei moment naar het Europees Hof worden gegaan en dan kunnen er boetes betaald worden. Mevrouw Böhler weet echter met haar juridische achtergrond waarschijnlijk als geen ander dat de mate waarin je in staat bent om een norm te handhaven, enorm samenhangt met de mate waarin het subject zelf de norm beleeft en bereid is om die na te leven. We weten ook dat het, op het moment dat grote Europese lidstaten niet bereid zijn om te leven naar de normen, ongelooflijk moeilijk wordt hen daartoe te dwingen, welk sanctiemechanisme je ook hebt. Ik hoop van harte dat het zo ver niet zal komen. Daar zijn al onze inspanningen op gericht.

De heer De Boer vroeg nog een keer naar een duiding van de verdeling van de diverse heroverwegingsonderwerpen over de departementen. Er is inderdaad grofweg over de departementen een evenwichtige spreiding van onderwerpen en budgetten, en daarmee potentiële besparingsopgaven, gerealiseerd. Ook in dat licht zouden we dus eigenlijk tegen iedereen die zegt dat we daar en daar ook nog wel op kunnen besparen, willen zeggen: ga je gang; kom maar op met die plannen, maar laten we het qua heroverwegingsoperaties gewoon even houden bij de nu al heel ambitieuze set die we op tafel hebben liggen.

De heer De Boer heeft ook gezegd dat hij de ambitie om op het terrein van onderwijs en onderzoek naar OESO-normen tot de top 5 te behoren, ambitieus vindt en onderschrijft, maar dat die ook tot keuzes leidt. Ik denk dat hij daar gelijk

in heeft. De vraag blijft natuurlijk wel wie die keuzes maakt. Het uitgangspunt van het kabinet is dat je moet uitkijken om als overheid de keuzes te maken van waar Nederlandse ondernemers goed in zouden moeten zijn. Het is waarschijnlijk profijtlijker om eerst te kijken waar Nederlandse ondernemers het al goed in doen, om vervolgens daarbij aan te haken.

Ook de heer Schouw dank ik voor zijn compliment en aardige woorden aan het adres van de hardwerkende ambtenaren. Hij vroeg zich af of er voldoende antwoord is gegeven op de vraag wat het kabinet doet in het licht van de crisisaanpak rondom zaken als het versterken van de concurrentiepositie, het versterken van de productiviteit, het versterken van het groeivermogen van de Nederlandse economie en het versterken van het investeringsklimaat. Ik was in de veronderstelling dat een aantal van die zaken is langsgelopen. Ik heb de gelden die op internationale schaal beschikbaar worden gesteld voor het stimuleren van de wereldhandel en de versterking van het exportkredietverzekeringsinstrument, genoemd. Ik heb er net op gewezen hoeveel scholingsgelden wij beschikbaar stellen en hoeveel extra geld voor duurzame investeringen. Denk hierbij aan de omvorming van de SDE-regeling en aan het extra geld voor het middelbaar beroepsonderwijs. Denk verder aan -- om vanaf een heel andere kant te komen -- de Crisis- en herstelwet. Als wij erin slagen om die met elkaar op tijd ingevoerd te krijgen en om die vervolgens ook te laten werken, zou deze een enorme bijdragen moeten kunnen leveren aan een groeivermogen en een investeringsklimaat in Nederland.

De **voorzitter**: Ik constateer dat de heer Schouw wil interrumperen, maar ik vraag hem, dat niet te doen. Dat zou immers niet fair zijn richting de heer Van Driel. Ik kijk even op de klok. Wij hebben afspraken gemaakt.

**

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Het is fijn dat u zegt dat u geen interrupties meer toestaat, maar in formele zin kan dat volgens mij niet, of wij moeten een derde termijn houden. De minister reageert op wat ik heb gezegd. Dat heeft ook nog een relevantie met de opmerking van de heer Van Driel. Ik kan dat toch niet zomaar laten gaan? Het is toch een beetje een democratie? Dan wordt het maar vijf minuten later. Ik kan mij toch niet laten binden?

De **voorzitter**: Oké.

**

De heer **Schouw** (D66): Mijn opmerking had vooral betrekking op de lange termijn en sluit eigenlijk vrij naadloos aan bij de opmerking van de heer Van Driel. Wij maken ons zeer ernstige zorgen over de internationale concurrentiepositie van dit land op lange termijn. De antwoorden van de minister hebben betrekking op de korte termijn en die ken ik. Ik heb net geleerd uit zijn antwoorden op de

vragen van de SP -- deze hadden ook een doorwerking van ongeveer een jaar -- dat er wellicht volgend jaar eens goed naar wordt gekeken. Maar wij maken ons er zorgen over. Misschien kan de minister hier nog iets over zeggen.

Minister **Bos**: Zeker. Ik begrijp de vraag van de heer Schouw nu beter. De heer Van Driel roerde in eerste termijn een brede langetermijnstudie aan. Daar weet ik nu meer over. Het CPB is op dit moment bezig met een uitgebreide studie, die voorlopig "Nederland 2040" is getiteld. Daarin wordt ingegaan op de invloed van de veranderende machtsverhoudingen in de wereld op hoe de Nederlandse samenleving en economie eruit zullen zien, eruit kunnen zien of eruit moeten zien tegen die tijd. Het CPB beoogt de studie in juni 2010 te publiceren. Ik hoop dat daar voor beide heren een aanknopingspunt zit in de richting van wat zij zoeken.

Voorzitter. Ik zeg toe dat wij de vraagpunten van de heer Schouw zullen meegeven aan het CPB bij het doen van de evaluatie van de vraag hoe de modellen van het CPB gewerkt hebben in het licht van de voorspellingen die maar niet uitkwamen. Wat ging er mis, wat moet er bijgesteld worden en hoe geef je de kenniseconomie daar een plek in? Ik zal zorgen dat de Kamer over die punten geïnformeerd wordt.

Het debat over de vraag hoe politiek en hoe ambtelijk de brede heroverwegingen zijn, hebben wij nu een aantal keren gevoerd. Ik ga dat verder niet herhalen. De opdracht is niet slechts koud. Alles mag op tafel komen, maar ook een 20%-besparingsvariant. Dat is de definitie. Ik wijs er nogmaals op dat het op tafel leggen van besparingsvarianten niet enkel ten doel heeft om de staatsschuld af te lossen, maar soms ook nodig kan zijn om middelen vrij te spelen die bedoeld zijn voor nieuw beleid op andere terreinen. Misschien is dat niet koud en niet warm, maar lauw.

De heer Schouw vroeg zich af wat de lijst van simpele bezuinigingen is. Als hij bestaat, kent hij hem zelf. Om een btw-tarief met 1% of 2% te verhogen, heb je geen heroverweging nodig. Om te zeggen dat er nog 10.000 ambtenaren af moeten, heb je geen heroverweging nodig. Om alle subsidies in het land met 10% korten, heb je geen heroverweging nodig. Om een net van de publieke omroep af te halen, heb je geen heroverweging nodig. Dat zijn vrij simpele ingrepen, waarvan de opbrengsten vaak ook al bekend zijn. Wij hebben gezegd dat wij het instrument van de brede heroverwegingen nu juist willen behouden voor de complexe operaties, waarbij je interdepartementaal en over verhoudingen tussen overheden moet denken, waar je regelingen moet samenvoegen of uit elkaar moet trekken. Op alles wat erbuiten valt, mag ook bezuinigd worden, maar daar is die heroverwegingsoperatie niet voor nodig.

Dan de vraag hoeveel het kabinet deze periode nog gaat doen en wat er doorgaat naar de kiezer. Dat hoop ik komend voorjaar te kunnen vertellen.

Ten slotte zijn er nog twee moties ingediend. In de motie van de heer De Boer en heel veel anderen -- het zijn er zoveel dat ik er bijna geen oordeel meer over durf uit te spreken -- wordt ons strikt genomen gevraagd om het verzoek om advies uit te brengen door te geleiden naar de Sociaal-Economische Raad. Formeel behoort ik dat via mijn collega van Sociale Zaken en Werkgelegenheid te doen. Ik laat het oordeel aan de Kamer. Mocht de Kamer zich ervoor uitspreken dan zal ik dat uiteraard ook doen.

Dan is er nog de motie van de heer Schouw en anderen. Hij verzoekt de regering om de publieke omroep wel deel te laten uitmaken van de brede heroverwegingsoperatie. Mij baserend op de argumenten die ik net gaf, wil ik die motie ontraden.

*N

Staatssecretaris **De Jager**: Voorzitter. Ik zie uit naar de behandeling binnenkort van de Successiewet en het Belastingplan, met alle overige wetten, en ik zie ook uit naar het debat hier.

Een aantal voorschotjes is er al op genomen. Onder anderen de woordvoerder van de SP heeft het hier nogmaals over de crisisbelasting gehad. Onverlet het oordeel van het kabinet, dat al eerder heeft aangegeven hoe het erover denkt, ben ik er op zich niet op tegen om ook de commissie voorstudie belastingstelsel mee geven om ernaar te kijken.

De fractie van de SP heeft ook gevraagd of 40% van de totale belastinginkomsten zit bij de inkomens boven €55.000. Dat getal kunnen wij niet volgen, omdat de grondslag van de eerste drie schijven, de inkomens tot €55.000, 310 mld. is en de grondslag van de vierde schijf 27 mld. Zelfs al houd je er rekening mee dat iedereen in de vierde schijf ook belasting betaalt in de eerste drie schijven, dan komen wij toch nog niet aan dat hoge percentage, eigenlijk bij lange na niet. Mocht het een pleidooi zijn voor het verlengen van het ingangsniveau van de vierde schijf, omdat de SP vindt dat de vierde schijf bij €55.000 te snel ingaat, dan is dat ook een politieke keuze. Dat is niet zozeer waar de voorstudie belastingherziening op is gericht, maar dat is gewoon een politieke afweging.

De SP-fractie heeft ook gezegd dat zij het goed zou vinden dat in de lagere decielen meer belasting wordt betaald, omdat dan de inkomens ook zouden stijgen. Het grappige is dat decielen altijd relatief zijn. 50 jaar geleden zouden veel inkomensdecielen het huidige laagste deciel prachtig vinden, gezien alles wat wij ermee kunnen kopen. Dus qua koopkracht. Ook in reële termen is het eigenlijk heel veel inkomen. Zij zouden het helemaal prachtig vinden dat die de facto nagenoeg is vrijgesteld van de inkomsten- en loonbelasting. Als je het in historisch perspectief zet, verschuift het kennelijk iedere keer. Ik ben pas namens het kabinet in Qatar geweest. Daar heeft men gemiddeld per persoon het hoogste inkomen ter wereld, maar ook daar is er een laagste deciel. Je zult dat altijd blijven houden.

De fractie van de ChristenUnie heeft nog gevraagd naar ondernemerschap en de Willie Wortel. Vandaag is in de Kamer een motie aangenomen naar aanleiding van de begrotingsbehandeling van Economische Zaken, waarin wordt gevraagd om specifiek te kijken naar de WBSO, om een onderzoek te doen naar dat type Willie Wortel. Hoe kun je de innovatieve ondernemer er nog meer bij betrekken? Wij gaan daar sowieso naar kijken. Ik zeg wel het volgende en het is ook interessant om dat te memoreren in de richting van de ChristenUnie. Ten eerste komt het flexibele bv-recht eraan. Dat zal hier ook binnenkort worden behandeld. Daarnaast zijn er de maatregelen in het Belastingplan dat hier binnenkort wordt behandeld, met onder andere de innovatiebox, waarbij de innovatiewinsten juist ook voor het midden- en kleinbedrijf tegen slechts 5% worden belast. De WBSO maakt dat mogelijk voor degene die een bv heeft. De ib-ondernemer kan al gebruikmaken van de Wet bevordering speur- en ontwikkelingswerk, maar in een bv zijn er vaak iets meer mogelijkheden omdat die persoon loonbelasting afdraagt. Door het flexibele bv-recht wordt dit gunstiger. Dat is eigenlijk ook in zakelijk opzicht een betere vorm om een onderneming te drijven. Als wij dat beide hebben doorgevoerd, dan kan die Willie Wortel als het ware heel eenvoudig gebruik maken van de extra faciliteiten die er aankomen en kunnen wij die ook gebruiken. In ieder geval zullen wij het onderzoek doen waartoe die motie oproept.

De **voorzitter**: De heer Reuten heeft nog aangekondigd eventueel terug te komen op zijn mogelijk aangekondigde motie.

**

De heer **Reuten** (SP): Ter voorkoming daarvan en ter voorkoming van een derde termijn wil ik graag terugkomen op de crisisvermogensbelasting. Ik wil graag de toezegging om daarbij een breed vermogensbegrip te betrekken zoals het CBS dat produceert. Ook vraag ik om de variant erbij te betrekken van een tijdelijke vermogensbelasting bij topvermogens. Beide zoals ik aangaf in de eerste termijn.

Staatssecretaris **De Jager**: Wij hebben zelfs na de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer de vleestaks meegegeven aan de voorstudiecommissie, dus dit kan er misschien ook nog wel bij. Ik zeg wel heel duidelijk dat het invoeren van tariefsverhogingen een politieke afweging is. Die voorstudiecommissie moet met name kijken naar de grondslagen en onderzoeken hoe eventuele belastinguitgaven makkelijker te maken zijn. De commissie hoeft niet per se te kijken naar een eventuele eenvoudige tariefsverhoging, want dat kunnen politici doen. Het gaat met name om de voor- en nadelen van grondslagen. Ik ben best bereid om dat met deze mitsen en maren van de heer Reuten aan de voorstudiecommissie mee te geven.

De heer **Reuten** (SP): Voor alle duidelijkheid: ik heb het niet over de vermogensinkomstenbelasting, maar over vermogensbelasting.

Staatssecretaris **De Jager**: Daarom denk ik ook dat de commissie dat helemaal niets gaat vinden. Nogmaals, ik ben bereid om dat mee te geven, want dat is het verzoek. Wat u interesseert ...

De **voorzitter**: Mijnheer Reuten, de toezegging is gedaan en mij lijkt dat daarmee een interruptie niet meer nodig is.
**

De heer **Reuten** (SP): De vraag is natuurlijk om daar serieus onderzoek naar te doen.

Staatssecretaris **De Jager**: Dat zullen we ook zeker doen. Maar er moet tegelijkertijd 20% af qua vereenvoudiging, dus men zal juist kijken hoe het met minder belastingen eenvoudiger kan, met dezelfde opbrengst, in plaats van het bedenken van nog andere grondslagen daarbij. Men zal een voorkeur hebben voor het behandelen van een grondslag die we toch al hebben, box 3, maar ik heb toegezegd om het mee te geven op de wijze die de heer Reuten heeft aangegeven. Doordat hij wat doorvroeg naar mijn oordeel gaf ik dat. Wij zullen het gewoon op de toegezegde manier doen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik dank de minister en de +staatssecretaris voor hun reactie in tweede termijn.
**

Sluiting 22.23 uur.

!Lijst van besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. de plenaire behandeling van de volgende (wets)voorstellen te doen plaatsvinden op: 3 november 2009 (hamerstukken):

Intrekking van enige wetten betreffende het waterbeheer, aanpassing van een aantal andere wetten, regeling van het overgangsrecht en aanvulling van de Waterwet, met het oog op de invoering van die wet (Invoeringswet Waterwet) (31858);

Regels met betrekking tot een wettelijke grondslag voor de brede doeluitkering sociaal, integratie en veiligheid (Wet wettelijke grondslag bdu siv) (31928);

Verlenging van de zittingsduur van gemeenteraden in gemeenten waarvoor een wijziging van de gemeentelijke indeling met ingang van 1 januari 2011 in voorbereiding is (32048);

24 november 2009 (onder voorbehoud):

Wijziging van de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten in verband met het bevorderen van de participatie van jonggehandicapten door werk en arbeidsondersteuning (31780);
24 november 2009:

Wijziging van de Meststoffenwet (differentiatie fosfaatgebruiksnorm) (31945);
1 december 2009:

Wijziging van de Wet inburgering (vrijwillige inburgering, persoonlijk inburgeringsbudget en harmoniseren handhavingstermijnen) (31791);
8 december 2009 (onder voorbehoud):

Wijziging van de Mediawet 2008 en de Tabakswet ter implementatie van de richtlijn Audiovisuele mediadiensten(31876);

b. de plenaire behandeling van de volgende verslagen van de commissie voor de Verzoekschriften te doen plaatsvinden op 3 november 2009:

Verslag over het verzoekschrift van B.N. te A., inzake aangiften inkomstenbelasting/premie volksverzekeringen en omzetbelasting (LXXXIV, A);

Verslag over het verzoekschrift van R.H. te G., inzake kwijtschelding van navorderingsaanslag met vergrijpboete (LXXXIV, B);

c. het voorbereidend onderzoek van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden door de vaste commissies voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschapsbeleid op 3 november 2009 (i.p.v. 27 oktober 2009):

Wijziging van de Wet op het primair onderwijs, de Wet op de expertisecentra, de Wet op het voortgezet onderwijs, de Wet medezeggenschap op scholen en de Leerplichtwet 1969 in verband met de invoering van bekostigingsvoorschriften voor minimumleerresultaten, alsmede een aanvulling van de interventiemogelijkheden in het kader van het overheidstoezicht, en de verbetering van het intern toezicht (31828);
op 10 november 2009:

Wijziging van de Wet participatiebudget en de Wet educatie en beroepsonderwijs in verband met een tijdelijke verlenging van de oormerking educatie en de bestedingsverplichting bij roc's (32146);

Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis der Koningin op 3 november 2009 (i.p.v. 27 oktober 2009):

Wijziging van enkele bijzondere wetten in verband met de Wet dwangsom en beroep bij niet tijdig beslissen (31844);
op 17 november 2009:

Wijziging van de Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers en enige andere wetten in verband met de harmonisatie van de uitkeringsrechten en het onder de werking van de Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers brengen van de commissarissen van de Koning, de burgemeesters en de bestuurders van waterschappen (30424);

Uitvoering van verordening (EG) nr. 1082/2006 van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 5 juli 2006 betreffende een Europese groepering voor territoriale samenwerking (EGTS) (PbEU L 210) (Uitvoeringswet EGTS-verordening) (31926); Financiën op 10 november 2009:

Goedkeuring van het op 24 april 2008 te 's-Gravenhage totstandgekomen verdrag tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Staat Qatar tot het vermijden van dubbele belasting en het voorkomen van het ontgaan van belasting met betrekking tot belastingen naar het inkomen, met Protocol (Trb. 2008, 112) (31764);

Goedkeuring van het op 16 april 2008 te 's-Gravenhage totstandgekomen verdrag tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van het Koninkrijk Bahrein tot het vermijden van dubbele belasting en het voorkomen van het ontgaan van belasting met betrekking tot belastingen naar het inkomen, met Protocol (Trb. 2008, 119) (31824);

Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu/Wonen, Wijken en Integratie op 10 november 2009:

Wijziging van de Kernenergiewet in verband met vereenvoudiging van het bevoegd gezag, invoering van een verplichting tot financiële zekerheidstelling en enige andere wijzigingen (30429);

Justitie op 24 november 2009:

Voorstel van wet van het lid Van Dam houdende wijziging van Boek 2 en Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek (stilzwijgende verlenging en opzegtermijn bij lidmaatschappen, abonnementen en overige overeenkomsten) (30520);

Wijziging van het Burgerlijk Wetboek (opneming verhuiskostenvergoeding bij renovatie) (31528);

Wijziging van de Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren, de Wet op de rechterlijke organisatie en enige andere wetten in verband met de herziening van de functie- en bezoldigingsstructuur voor rechterlijke ambtenaren (31822);

Justitie en voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu/Wonen, Wijken en Integratie op 1 december 2009:

Voorstel van wet van de leden Ten Hoopen, Slob en Van der Burg tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, de Leegstandwet, en enige andere wetten in verband met het verder terugdringen van kraken en leegstand (Wet kraken en leegstand) (31560).

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen

1. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Wijziging van de Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers en enige andere wetten in verband met de harmonisatie van de uitkeringsrechten en het onder de werking van de Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers

brengen van de commissarissen van de Koning, de burgemeesters en de bestuurders van waterschappen (30424);

Wijziging van de Provinciewet en de Gemeentewet in verband met de openbaarmaking van nevenfuncties en inkomsten uit nevenfuncties (30425);

Voorstel van wet van het lid Van Dam houdende wijziging van Boek 2 en Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek (stilzwijgende verlenging en opzegtermijn bij lidmaatschappen, abonnementen en overige overeenkomsten) (30520);

Wijziging Wetboek van Militair Strafrecht in verband met het opnemen van een strafuitsluitingsgrond voor rechtmatig geweldgebruik door militairen (31487, R1862);

Wijziging van het Burgerlijk Wetboek (opneming verhuiskostenvergoeding bij renovatie) (31528);

Voorstel van wet van de leden Ten Hoopen, Slob en Van der Burg tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, de Leegstandwet, en enige andere wetten in verband met het verder terugdringen van kraken en leegstand (Wet kraken en leegstand) (31560);

Verlenging van de zittingsduur van gemeenteraden in gemeenten waarvoor een wijziging van de gemeentelijke indeling met ingang van 1 januari 2011 in voorbereiding is (32048).

Deze wetsvoorstellen zullen in handen worden gesteld van de desbetreffende commissies;

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken, houdende de goedkeuring van de op 3 juni 2009 te Brussel totstandgekomen Overeenkomst tussen de Benelux-Staten (het Koninkrijk België, het Groothertogdom Luxemburg, het Koninkrijk der Nederlanden) en de Republiek Armenië betreffende de overname van onregelmatig verblijvende personen, met Uitvoeringsprotocol (Trb. 2009, 124), alsmede een toelichtende nota bij deze Overeenkomst (griffiennr. 145166);

een, van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris voor Europese Zaken, inzake uitbreidingspakket Europese Commissie (griffiennr. 145142);

een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van het Werkprogramma Raad voor de Wadden 2010 (griffiennr. 145158).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

3. de volgende geschriften:

een, van M.H. te O., inzake de bachelor na bachelor financiering (griffiennr. 144860.08). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschapsbeleid;

een, van R.M. te D., inzake voorschot DSB (griffiennr. 145105.01).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Financiën;

een, van T. van E. en A. v.d. W. te S.O., inzake recht in Nederland (griffienr. 145170).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Economische Zaken;

een, van R.v.d. W. te A., inzake multinationals (griffienr. 145025.05).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid;

een, van R.H., inzake preventie (griffienr. 145160).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.